

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBØGER

UDGIVNE AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1915

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS LEHMANN & STAGE
1915

INDHOLD

	Side
Oberst Axel Liljefalk. Af <i>P. Eliassen</i> . (Med Billede)	1
Den store Ildebrand i Vejle 23. April 1786. Af <i>Chr. Jørgensen</i> . (Med Kort.)	4
Smaastykker: Kolding Rytterdistrikt. (Med Kort.) — Borgmester Hans Pedersens Bryllupsvisе. — Bydebrevе til Begravelse og Bryllup. — Spredte Optegnelser fra Vonsild Sogn. (Med Kort.) Af <i>P. Eliassen</i>	105
»Vejle Amts historiske Samfund«	133
Vejle Amts historiske Samfunds Regnskab for 1914	135
Maren Bjørn. Af <i>Hans Kau</i>	137
Borchs Gaard i Kolding og dens Beboere gennem Tiderne. Af <i>P. Eliassen</i> . (Med 3 Billeder.)	158
Den store Ildebrand i Vejle 23. April 1786. Af <i>Chr. Jørgensen</i> . (Med 2 Billeder.)	186
Erritsø gamle Kirke. Af <i>Marius Hansen</i> . (Med 3 Billeder)	211
De gamle Landsbyer. Af <i>P. Eliassen</i> . (Med 3 Kort.)	249
Smaastykker: En Vise om Ildebranden i Vejle 23. April 1786	255

OBERST AXEL LILJEFALK

EN BRAT DØD har Onsdag 28. April ramt Vejle Amts historiske Samfunds Medstifter, Oberst *Axel Liljefalk*. Efter et Møde i København, hvor Obersten havde talt klart og varmt, som han plejede, følte han pludselig et Ildebefindende, der endte med Døden.

Axel Theodor (Larsen) Liljefalk var født 15. Oktbr. 1848 som Søn af Borgmester, Etatsraad L. C. Larsen, blev Søkadet 1863, gik en Tid til Koffardis, men indtraadte 1867 som Officersaspirant i Hæren, blev 1868 Sekundløjtnant, 1872 Premierløjtnant og gennemgik Officersskolens Generalstabsafdeling, udnævntes 1882 til Kaptajn, 1895 til Oberstløjtnant og 1902 til Oberst

og Chef for 7. Regiment, hvorved han blev Kommandant for Fredericia og knyttedes her til Vejle Amt indtil sin Afsked 1908.

Allerede som ganske ung nærrede Oberst Liljefalk den dybeste Interesse for Historie og særlig Krigshistorie, paa hvilket Felt han bl. a. udgav en stor Række Værker, dels alene, dels sammen med andre. Mest udbredt blandt Befolkningen blev »Felttogene i vore første Frihedsaar«, som han udgav sammen med Oberstløjtnant Fritz Holst og »Vor sidste Kamp for Sønderjylland« (sammen med Otto Lütken).

Da »Vejle Amts historiske Samfund« blev dannet 1904, var han med fra det første Møde 23. Sept. og indtraadte i det forberedende Udvalg og derefter i Bestyrelsen, hvor han var selvskreven til Formandsposten i Redaktionsudvalget.

»Vejle Amts Aarbøger« voksede sig under Oberst Liljefalks Forsæde i Redaktionen fast i Befolkningen her i Amtet; thi ikke blot havde han en sund og god Opfattelse af Aarbogens Opgaver, men selv skrev han mange Afhandlinger, der paa Grund af den klare Fremstilling og det med udmærket Sagkundskab bearbejdede Stof blev læst med den største Interesse, ligesom han altid var en højt skattet Foredragsholder. Hele Bestyrelsen og ikke mindst de to andre Medlemmer af Redaktionen lærte i de forløbne Aar i høj Grad at skatte Oberstens saare vindende Egenskaber. Altid omfattede han Arbejdet med stor Interesse, der end ikke fornægtede sig paa de lange Rejser, han undertiden foretog. Der foreligger saaledes et Brevkort, afsendt fra *Madrid*, hvori Obersten fastsatte Redaktionsmøde!

I 1911 udtraadte Oberst Liljefalk af vort Selskabs Bestyrelse, da han følte sig for langt borte fra Amtet

til at kunne virke, som han ønskede; men ogsaa efter denne Tid fortsatte han sit Medarbejderskab. En Afhandling, Obersten havde bebudet nogle Maaneder, før Døden ramte ham, naaede desværre ikke at blive færdig. I alt har Oberst Liljefalk i vore Aarbøger skrevet 228 Sider.

Det er betegnende for Fædrelandsvennen Oberst Liljefalk, at han døde midt i sin Virksomhed for alt, hvad han elskede. En lykkelig Død.

P. Eliassen.

DEN STORE ILDEBRAND I VEJLE

23. APRIL 1786

AF

BANKBESTYRER CHR. JØRGENSEN, VEJLE

Om I vil Tiden vide,
Husbonde! Pige! Dreng!
Da er det paa de Tide
Man føjer sig til Seng.
Befal Jer Herren fri!
Vær klog og snild,
Vogt Lys og Ild!
Vor Klokk' er slagen til
(Gammelt Vægtøvers.)

DET var ikke uden Grund, naar Vægterne hver Aften Klokken 10 formanede Borgerne at vogte Lys og Ild vel! Ilden var vel nok Byernes værste Fjende, naar den ikke blev holdt forsvarlig bastet og bunden, og det kunde ogsaa nok gøres nødig, at der blev passet paa. Alligevel, trods al Agtsomhed, er der dog i det 18de Aarhundrede den ene store Ildebrand efter den anden i de jydsk Byer. En Optælling viser, at der fra 1702 til 1794 var 22 betydelige Ildebrande i 12 jydsk Byer, og deriblandt saa slemme som 1715: »den bedste Del« af Nykjøbing, 1726: Halvdelen af Viborg, 1748: 48 Gaarde i Nykjøbing, 1765: 78 Huse og Gaarde i Nibe og 1777: den sydlige Halvdel af Varde.

Kun Randers og Ribe slap nogenlunde fra Ildens Hærgen, og det er derfor ogsaa hovedsagelig i disse to Byer, at der endnu er væsentligt tilbage af Huse, ældre end det 18de Aarhundrede.

Vejle By slap ej heller godt fra det. Allerede i det 16de Aarhundrede var den tre Gange, 1523, 1530 og

1595, hjemsøgt af store Brande¹⁾, og endnu værre gik det Byen i det 17de Aarhundrede, hvor den under de kejserlige Troppers Ophold 1627—1629 blev saaledes mishandlet, at hen ved 200 Gaarde og Huse vare »nedderbrutt, brendt og øde«²⁾, og selv om en Del kun er »nederbreckitt och ødelagt«³⁾, havde Ilden udrettet sin Del. — I 1644—45 og siden, i 1657—1660, hjem-søgte Vejle af de svenske Tropper, og efter dem kom de churfyrstelige, polske og brandenborgske Tropper, der vel vare vore Venner, men som dog ikke i Retning af Ødelæggelser gav Fjenderne noget efter, og Byen led saa meget, at der, da Tropperne igen var borte, kun var 29 Gaarde og Vaaninger beboede, medens der før Krigen synes at have været mindst 200 skatteydende Borgere i Byen.⁴⁾

Byen forvandt sit Tab, blev genopbygget, om vel langt fra i samme Omfang, som før Krigene; — 1626 boede der i Vejle 258 Familier, anslaaet til ca. 1300 Personer, men i Aaret 1700 var der endnu kun 125 Familier, — 1750 142 Familier eller ca. 700 Personer⁵⁾, og 1769 anslaaes Beboernes Antal til ca. 950.⁶⁾

Først 1801, da der i Byen fandtes 1310 Mennesker, havde Indbyggerantallet naaet Tallet fra 1626.

Selv om Byen i det 18de Aarhundrede var forskaanet for Krigens Rædsler, led den dog meget ved de to store Brande, først 1739 og siden ved den store Brand i 1786, hvorom her skal fortælles.

Ved Branden 1739 brændte Kirkegade og Kirketorvets nordre Side, hvorved bl. a. Præsteboligen (nuværende Hotel »Vejle«) og Capellanboligen (Hjørnet

¹⁾ 1523 brændte »det meste af Byen«, 1530 bl. a. det gamle Raadhus, og 1595 brændte i Fiskergade og Søndergade 37 Gaarde og Huse, deriblandt Vandmøllen og det søndre Porthus. (Pontoppidan: Danske Atlas V. 937.) — ²⁾ Raadstueprotokol 1629. — ³⁾ Do. 1632. — ⁴⁾ Se iøvrigt: Worsaae: Bidrag til Vejle Byes og Amts Historie i det syttende Aarhundrede, Hist. Tidsskrift II, S. 175 flg. — ⁵⁾ Worsaae Side 244. — ⁶⁾ Trap 3. Udg. V.

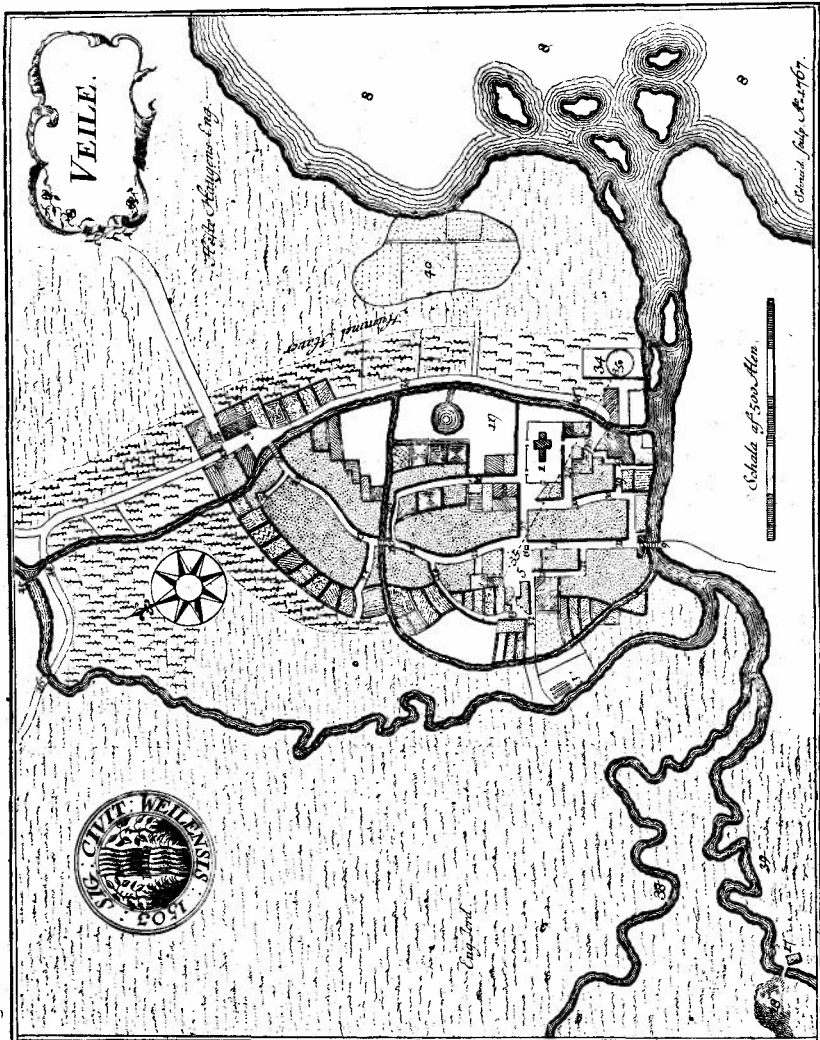
af Kirketorvet og Grønnegades vestre Side), blev lagt i Aske. — Endnu 1767, da Kortet til Pontoppidans »Danske Atlas« blev optaget (afbildet Side 7), var disse to »Residentzer« endnu ikke opbyggede, Præsteboligens Grund var, som Kortet viser, »giort til pløye Jord og Eng« og Capellanboligen »til en Kiøkken-Have«. —

Ilden sparede »forunderligen« det historiske Sted paa Hjørnet af Raadhustorvet og Kirkegade, Borgmester Niels Jensens Hus, hvor Christian II i 1523 havde modtaget Adelens Opsigelsesbrev, men Huset fik desværre ikke Lov at blive staaende, — i 1764 blev det for største Delen nedbrudt og ombygget.

»Den store Ildebrand« 23. April 1786 var haardere ved Byen, idet saa at sige hele Nørregade lagdes i Aske. — Her skal, paa Grundlag af Forhørene, Byens Copibøger og øvrige Arkivsager, alt i Viborg Landsarkiv, fortælles om Branden. Vi har ligeledes et Øjenvidnes Beretning om Branden, idet Byens Præst, Laurids Smith,¹⁾ i en Række af Breve til Geheimeraad Joh. v. Bülow,²⁾ har givet en Beskrivelse af den — ganske vist har Smith ikke overværet selve Ulykken, idet han var kørende til Anneks-Kirken, Hornstrup, til Konfirmation dér, men om Brandens Følger har Smith i Brevene givet en Række udmærkede Oplysninger. De bedste Oplysninger gives dog i Byens Arkiv, særlig i Justitsprotokollerne og »Weyle Brand-Rettens Protocoll«, der med stor Pomp er autoriseret 1761; med Undtagelse af et kort Møde 23. Decbr. 1767³⁾ i Henhold til Forord. 24. Januar 1767³⁾ er der intet Møde holdt eller nogen Brandsag indført

¹⁾ født ¹⁹/₄ 1754, død ²²/₅ 1794, Præst i Vejle Septbr. 1785—1788. Provst 1786. Levnedbeskrivelse trykt i Sorø Akademis Indbydelsesskrift 1874—75.

— ²⁾ født ²⁰/₇ 1751, død ²²/₁ 1828. Brevene trykte i Sorø Akademis Indbydelsesskrift 1876—77. — ³⁾ Aarstallene 1767 maa være Fejlskrift for 1761, der findes kun Forordn. 24. Jan. 1761, ingen af 1767.

1. S. Vedta Kirke
2. Skolen
3. Kjøpmandshuset
4. Rindingshuset
5. Torvet
6. Torve Bygningen
7. Møllen
8. Fæstet
9. Bygden, Port og Dør
10. Møllehus og Aue
11. Hæve bænk over Mølle Auen
12. Næve Port og Kjøpmandshuset
13. Næve Port og Grændse Mølle og Rindingshuset
14. Grændse Dør
15. Bygden som Bygges i Aarene 1703
16. Skolehus eller Torvet Hæve Dør
17. Gade og Byggen som er bygget i Aarene 1703
18. Rindingshuset og Gade
19. Byggen som er bygget i Aarene 1703
20. Byggen som er bygget i Aarene 1703
21. Byggen som er bygget i Aarene 1703
22. Byggen som er bygget i Aarene 1703
23. Byggen som er bygget i Aarene 1703
24. Byggen som er bygget i Aarene 1703
25. Byggen som er bygget i Aarene 1703
26. Byggen som er bygget i Aarene 1703
27. Byggen som er bygget i Aarene 1703
28. Byggen som er bygget i Aarene 1703
29. Byggen som er bygget i Aarene 1703
30. Byggen som er bygget i Aarene 1703
31. Byggen som er bygget i Aarene 1703
32. Byggen som er bygget i Aarene 1703
33. Byggen som er bygget i Aarene 1703
34. Byggen som er bygget i Aarene 1703
35. Byggen som er bygget i Aarene 1703
36. Byggen som er bygget i Aarene 1703
37. Byggen som er bygget i Aarene 1703
38. Byggen som er bygget i Aarene 1703
39. Byggen som er bygget i Aarene 1703
40. Byggen som er bygget i Aarene 1703

i Protokollen før Forhøret 25. April 1786 om Branden den 23de. Det fremgaar af Forhøret, at »Formedelst denne Brands grusomme Følger, og at Ilden den paafølgende Dag endnu ulmede i Grunden, kunde hverken Brand-Rettens Tilforordnede, ei heller de som om Ilden kunde give Oplysning, forlade samme førend i Dag til Brand Retts Holdelse.«

BRANDEN OG DENS AARSAG.

Ilden opstod den 23. April 1786, Konfirmations-Søndag, Kl. ca. 1³/₄ i Nørregade, daværende Matr. Nr. 26 (nuværende Matr. Nr. 444, Gade Nr. 12, tilhørende Hr. Dampskibsekspeditor Otto Hansen), i Skomager Hans Tørrings Ejendom i en Ladebygning ned mod Aaen, af Bindingsværk og med Straatag, og Ilden forplantede sig hurtigt til hele Gaden.

Vi lader Brandprotokollen fortælle, da dens Skildring er malende og øjensynlig stærkt præget af den Gru, Ulykken havde spredt om sig: »Til denne Rett var Indkaldet, alle de som om u-lycken vare vidende — og var da tilstæde: Ole Hansen, Christen Olesen, Peder Broe og Niels Borch af Weile, som forklarede: at de sidste Søndag den 23de hujus, om Eftermiddagen Kl: 1³/₄, saae, at en Ild lue angreb Hans Tørrings lade Huus, som under Brand Taxationen er assureret under Hoved Nr. 26, og under Nr. 2, og som samme Huus var tæcket med straae, fløy dette tække, og antændte Ole Hansens¹⁾ iboende Huuses Nr. 29 dets lade Huus Nr. 2, ligesom og Christen Olesens Huus Nr. 21²⁾: gadehuset Nr. 1, hvorfra det strax antændte gaarden Nr. 20,³⁾ som Eiedes af Jomfrue

¹⁾ Nuværende Gade Nr. 10 tilhørende Farver L. P. Hansen (Matr. Nr. 443). Ole Hansen var kun Lejer, han fik først Skøde ¹⁵/₆ 1787. — ²⁾ nuværende Matr. Nr. 445, Gade Nr. 14, tilh. Enkefru Jensen. — ³⁾ nuværende Matr. Nr. 446 a, Gade Nr. 16, tilh. Enkefru M. Sørensen.

Linnemann, men beboedes af Kammer Herre Juel,¹⁾ og angreb Bygningen Nr. 3, og som i denne gaard var Escadronens Munderings Kammer og Magazin, og der i den Længde som først blev angreben var Krudt, blev dette antændt, sprengende Taget og udsprende Sammes Spærværk og øvrige Træ; over den gandske Gade, samt derved antændende den anden Side af Gaden, Saa at den gandske Gades begge længder med et saa pludselig og stærk blev sat i Brand, at Kl. 2: var aldt i lue, og det en plat u-mulighed enten at dæmpe Ilden eller bierge noget af Huusenes Indboe. — Saa hastig Ilden opkom, var Byefogden, Brandt-assistenten, Straalemesteren Adam Neuhaus, samt Brand Folkene Niels Pedersen og Hans Rasmussen tilstæde. Ligesaa ankom Brandt Inspecteuren, inden 2de Minuters Forløb, med Spøyten, og alle dens Vedkommende, samt Byens Brand Folk, af hvilke nu ved Retten var tilstæde: Hans Rasmussen, Johannes Nielsen, Christian Henrich Suhr, Adam Neuhaus, Niels Dreyer, Jep Laursen med flere. Hvilke nu for Retten forklarede, at ligesom de tiilig ankom med Spøyten, Saa blev de og tiilig og strax assisteret med Brandt Redskab, vandbærende Folk og Sluffer som kiørte Vand.

Spøyten blev først plantet i Gaden for at sluche Hans Tørrings Huus, men da Ilden forbad at blive der, maatte med Spøyten Retirere i Synder til Hoffmejers Huus Nr. 30, hvorfra Ilden fordrev dem og Spøyten, De forsøgte at bruge den ved Bygningerne Nr. 34 og 35,²⁾ men Ildens Hæftighed forbad dem at blive der, Saa de endelig med Spøyten, i Brand officianternes nærværelse maatte flytte til Midt broe

¹⁾ Kammerherre Chr. Fredr. Juel, Major, Chef for den i Vejle garnisonerende Rytter Eskadron (Slesvigske Regiment Ryttere). — ²⁾ Husene paa østre Side, nærmest Midtbro-Aa.

aae, Hvorfra den blev brugt paa Jens Jensens Huus Nr. 36, som dog opbrændte, paa Nr. 37 hvoraf noget blev i Behold, paa Nr. 35 som dog næsten opbrændte, og paa Nr. 39, som ickun blev lidet beskadiget. — Fra den Nordre Ende af Byen hafde Ilden paa begge Sider af gaden afskaaren ald Hielp og tilkomst, dog var Brandt assistenten med Brandt Folkene Lambreth Jacobsen og Søren Hose Kræmmer kommen der, hvilke med andre tiltagen Folks Hielp, arbeidede hvad de kunde, Imidlertid blev flere af Brand Folkene, da Ilden et lidet hafde formindsket, sig ved den Sønder Ende beordret til den Nordre, hvor ogsaa Kl: 3 ankom en Spøyte til Hielp fra Grundet, denne Spøyte blev brugt og ald anden u-mage anvendt til Ildens Dæmpelse der, under Brandt assistentens Inspection, og Byfogdens Delende nærværelse, dels der dels ved Ildens Sønder Ende. Ikkedestomindre var Ilden dog ei at dempe, førend Farver Withes i lue staaende Huus Nr. 7 blev nedreven, og endeel af Peder Krages Enkes Nr. 5,¹⁾ men der, og da Byens Spøyte, som større end den fra Grundet, kunde undværes der fra den Synder Ende saaledes, at Spøyterne kunde byttes, blev ildens overmagt endelig standset der, og paa den maade og ved ligesaa at nedrive gierder, overdeelen af de i lue staaende Nr. 35, 37 og 39 ved den Sønder Ende af Ilden, fik arbeiderne endelig saadan overmagt med Ilden, at den ei længere kunde udbrede sig over Byen — da Kl: var 4^{1/2} eftermiddag.

Den gandske Natt og paafølgende Dag blev anvendt til at Slucke den i grunden ulmende Ild og forhindre dens videre udbredelse, der og lyckedes, og hvorved Byfogden, Borgerofficererne samt Brandt-officianterne bestandig vare tilstæde.

¹⁾ Nuværende Nr 35, Matr. Nr. 458a, tilh. Møbelhandler K. Knudsen.

Ligesom ovenmeldte officiantere hver for sig, og med Indbyrdes overlæg forandstatede aldt hvad denem var muelig til Ildens Dempelse ved Spøytens Rigtige Brug, fornøden nedrivelse, Vands tilbringelse, forskellige posters og arbejdende Commandoers indsettelse, paa alle 4re Siider af Ilden, Saa bleve de og til Fuldførelsen heraf assisterede, af Brand Folkene, Byens øvrige Indvaanere, ja udenbyes til Hielp kommende, Saa at ingen Klage om nogle Brand Wæsenet undergivne viides, men hver af Brand Folkene tilkommer den lov at have i stille lydighed opfyldt sin pligt de givne Befalinger, og icke skaanet sig for arbeide.

Af Ilden blev dræbt og meest opbrændt Jomfrue Claudi, under Ildens Dempelse beskadiget: Af Brand Folkene Laurs Madsen og af andre: Raadstuebudet Mathias Olesen og Ole Skomagere Enke. Samt ved Krudtets Ild, Brandfolk Anders Hansen, som da med Spøytten og Brandofficianterne vare tilstæde, tæt ved samme. Den af de 10 Deponente afgivne og anførte Forklaring blev med Lovens Eed afhiemlet. Derefter fremstod de Indkaldte: Hans Tørring, Konen Inger Iørgensdatter, Pigen Anna Catharine, Svenne Peder Olesen og Peder Hansen,¹⁾ Dreng Hans Christian Hass, og Trompeter Bernbom, som alle de der var tilstæde, da Ilden opstod i Hans Tørrings Huus. Hvoraf Hans Tørring og Kone forklarede: at de Kl: 1 om eftermiddagen var gaaed til Sengs og Kl: 1³/₄ blev opkaldet af Pigen og Bernbom, med advarsel at der var ild i deres lade. Hans Tørring hafde som Syg og Sengeliggende icke 9 ugger været i hans gaard eller lade. Hans Kone hafde været der ved Chreathurene Kl: 9 à 10 Formiddag. Hvoraf Ilden er opkommen

¹⁾ Han hed Jens Pedersen, hvilket ogsaa fremgaar af det efterfølgende og af Forhøret den 24. Maj.

ved de ei uden efter Pigen Fortælling, som angiver Hans Christians u-agtsomhed som dertil aarsag. Svennene samt Tropeter Bernbom forklarede, at de var i Hans Tørrings nævnte Stæd, hafde icke været i Værkstedet (laden) og vidste icke af den opkommende Ild førend Pigen sagde dem det, omtrent Kl: 1³/₄. Pigen Anna Catharina forklarede, at hun omforklarede tid gik ned i Hans Tørrings lade for at ville malke Chreathurene, hun stod i Døren og saae Drengen Hans Christian Hass gaae sig forbie, og tæt forbie Huuset ned i Haugen, havende en Nøgle Bøsse i den ene Haand, og i den anden en Knibbetang, og derudi en glød, Haugen var tæt ved Huuset. Hun hørte Hans Christian afskiød Nøgle Bøssen, men saae det icke, strax derpaa hørte hun Anskrig af Naboen Christen Olesen og Folk, og da saae, at ladens Sønder Ende var i lue, som hun derpaa angav i Huuset. Svennen Jens Pedersen forklarede, at Hans Christian kort før Ilden opbrød, var i Værkstedet med en nøgle Bøsse og Krudt i Papir, at Deponenten saae: at Han gick dermed ud og tog Ild med sig, og fornævnte Jens Pedersen og Trompeter Bernbom saae, at han kom tilbage med Nøgle Bøssen og sagde: nu hafde han skudt; og strax derpaa var det at Pigen angav: at der var Ild i Laden. —

Hans Christian Hass 17ten à 18 aar gl: forklarede at Søndagen før Paaske toeg han Hans Mesters Hans Tørrings gade Dørrs Nøgle, og deri gjorde et Hull, og saaledes indrettede den til en Nøgle Bøsse, nogle gange hafde han brugt den uden for Byen, den blev derfor lige brugelig til gade Dørrs nøgle, Hans Mester vidste icke at han hafde indrettet den til Nøgle Bøsse, icke heller ved Deponenten at Hans Tørrings Kone vidst det. Han hafde aldrig brugt den inde i Byen,

førend i Søndags, da en Dreng, navnlig Søren hos Hr. Henrich Linnemann gav ham lidet Krudt, dermed om Eftermiddagen Kl 1³/₄ fyldte han Nøgle Bøssen i hans Mesters Værkstædt, toeg en glød i en Knibbe Tang, gick dermed ned i Haugen, langt fra Huuset, som løb i Synder og Nørr og langs med Gangen, Han holdt nøgle Bøssen i sin Haand, skiød den af, med Piben vendende mod Synden, Nøgle Bøssen beholdt han, hvor gløden blev af, veed han ei, derpaa gik han ind og fortalte at han hafde afskudt Bøssen, Han mærkede icke at det antændte Ild, og han vidste ei at der var Ild i laden, førend efter at han hafde været i Stuen, og igjen var kommen i gaarden, hvor Svennene var og sagde det. — Til Prop eller forladning for Nøgle Bøssen hafde han brugt graat papiir. Samtlige Brand Rettens tilforordnede, som foruden de forklarede omstændigheder af Situationen var bekiendt: at det bekiendte Skud var skeed østen for Hans Tørrings med Straae tæckede lade, og at Vinden den Dag var østen og Nordost, følgelig har ført Ilden paa Huuset, ansaae denne Sag af de vigtige, som efter Forordningen om Brand Væsen af 24de Januarii 1761 dens 8de Capt. 3die Art.¹⁾ ved Procuratorer bør udføres, og derfor besluttede: til den ende at indsende det i Dag passerede til Hr. Stiftsbefalingsmanden, og imidlertid at opsætte Brand Rettens Holdelse, samt hensætte Hans Christian Hass i Byens arrest Huus, til hvilken Ende han blev Vægteren Anders Nielsen overleveret, da Mathias Olesen af beskadigelsen ved Ildebranden er Sengeliggende. —

¹⁾ Skyden paa Gaden ved Nat eller Dag, i eller nær ved noget Hus i Byen, forbydes herved strængeligen, under 10 Rdl. Straf, endskiønt der ved ingen Skade skeer.

I Justitsprotokollen 1769 – 1797¹⁾ er Brandens Forløb endnu mere malende beskrevet, hvorfor der her medtages en Del af det i Extra-Retten samme Dag, den 25. April passerede, da denne Beretning ogsaa er mere udtømmende, hvad angaar de nedbrændte Ejendomme:

»Til dette Tingsvidnes Erhvervelse, var skeed Indkaldelse, og samtlige Byens Indvaanere om sammes Holdelse advarede; af den i Følge deraf mødte mængde blev, som Vidner antagne, de som ved Examination befandtes at have været først tilstæde, og ligesom alle øvrige bestandig indtil Ildens Dæmpelse forblevne, og dog ikke været vare af de skadelidende; thi uagtet lige Forklaring af nogle Hundrede Herrer kunde gives, ansaae Byefogden det ickun for en u-nyttig Vidtløftighed; altsaa blev som Vidner fremstillet: Peder Broe, Lambreth Jacobsen, Brandtassistent Frantz Trane, Niels Borch, Hans Hansen — Avlsbruger, Iust Høgh, Søren Madsen, Hans Henrich Grytter, Niels Pedersen Saddelmager og Thomas Ørum alle Borgere i Weile, for hvilke Edens Forklaring af Lovbogen blev oplæst, dens Vigtighed betydet, og der de Hafde lovet at ville vidne Sandhed afsagde de derpaa Deres Eed med opracte Fingre efter Loven. Under huilken Eede De vandt og forklarede, at Søndag den 23de Aprilii om eftermiddagen Kl. 1^{3/4} opstod en ulyckelig Ildebrand udi Borgeren Hans Tørrings med straae tækkede Lade assecureret under Brand Taxationens²⁾ hoved Nr. 26 og under Nr. 2, hvilken ild strax udsprede sig til begge Hans Tørrings Naboer og andtændte Nr. 29 lade Huuset Nr. 2, samt Nr. 21 gade Huuset Nr. 1. — Hans Tørrings lade Huus laae øster for hans

¹⁾ Landsarkivet i Viborg. — ²⁾ Skriveren har »taksasationens«, rettet med anden Haandskrift — sikkert Byfoged Carøes.

gade Huus Nr. 1, og bemelte gade Huus paa denne Byes Nørregades Østere Side. — Vidnerne saa at foruden Brandt Assistenten kom Byefogden strax til Ilden, ligesaa saae de, at forend Ilden greb videre om sig end allerede er forklaret, ja inden 2 à 3 Minuters forløb efter at Ilden først hos Hans Tørring var opkommen, saae de Brandt-Inspectoiren (rettet med samme Haand som foran til »euren«) med Byens Spøyte, Brandfolk og øvrige Brand Redskaber tillige ere komne til Byefogden og Brandt assistenten, dersom om vundet allerede vare der. — Ligesaa ankom og Byens Borgerofficerer og Byens Folk i almindelighed. —

Spreyten blev plantet i gaden uden for Hans Tørrings Huus, men som Ilden allerede ganske havde bespendt samme, fordie alt paa Huuset efter mere end 5 uggereres tørke i dette Foraar, var usædvanlig tør og Brændbar, og fordie den paa den Tid temmelig stærk (rettet til stærk) blæsende Norøst Vind førte Ilden paa de med og ved Spreyten arbejdende og Vandbringende; Saa tvang dette de arbejdende med Spreyten at flygte over i Synder og mod den større Deel af Byen for at Redde samme. Sprøyten blev derpaa plantet 2de Huuse høgere op, for Paruquemager Hoffmeyers No. 30, men imidlertid hafde Ilden, ligesom den var avanceret derhen i Synder, ogsaa udbredet sig i Nord fra Hans Tørrings til Christen Olesens No. 21, og derfra til Jomfru Linnemanns gaard No. 20, og da der i dette No. var Escadronens Magazin og Munderings Kammer, Saa antændte Ilden det der værende Krudt, sprængende Huusets overdeel og førte samme over dens i Brand værende Træ Værk over heele Gaden, men i sær med Vinden, over paa Gadens anden og Vester Side, hvor det paa eengang antændte: Mad^{me} Bierings No. 32, lade Huuset No. 2, No. 31 Peder Ebbesen

Søren Sørensen No. 33, Bygning No. 2, No. 22 Søren Mortensen No. 1, No. 24 Madm. Blæse,¹⁾ No. 2, No. 28 Johannes Stækker No. 2, No. 23 Jens Christensen No. 1, No. 11 Henrich Linnemann No. 1, No. 38 Flegbores Væstere Ende; Ligesaa andtændte det af Krudtet bortførte Brændende Tømmerværk af Gadens Østere Side No. 35 Simon Adolfsen No. 2, No. 34 Peder Madsen begge Bygninger No. 1 og 2, No. 19 Birkedommer Meeden No. 1, No. 14 Mathias Dynesen No. 2, Og som Ilden saaledes havde bespændt Bygningerne paa Begge Sider af Nørre gade, saavel den østere som vestere, saa og udbredet sig og sprunget saaledes i Synder og [Nør] Nord, at Gaden efter Længden, ligesom i Bredden af Ilden var bespændt, saa var det umueligt at Redde eller opholde sig i Gaden eller i mellem den saa forskrækelig brændende Ild, ligesom og de ved Krudet i Luften sprengende Materialier og Stene nedfaldt paa Spøytten og der om og ved samme arbejdende Folk. — Efter Situationen havde Ilden saaledes udbredet sig i Nord (rettet til *Syndre*) til den saakaldede Midtbroe aae, der skiller Nørregade fra Torve og Grønnegade, og ved hvilken Aaes Nordre Side No. 35, 37 og 38 laae tæt ved Aaen, og af disse var No. 35 og 38 i Brand. Mit Broe Aaens Brede er paa det høyeste 3 al. og Synden for same laae som meldt den øvrige Deel af Byens Gader. — I det beskrevne Øjeblik da Krudet sprang havde Ilden saaledes udbredet sig i Nord at der ikke var flere Bygninger paa gadens østere Side, imellem Ilden hos Mathias Dynesen No. 11 og Nørre Aae, end allene No. 13 Greis Jensen, No. 12 Laurs Smed, No. 10 Hendrik Linnemann, No. 9 Jens Bygs Enke og No. 4 Reithorns stæd. Paa Gadens Vester Side var imellem No. 11 Hend-

¹⁾ Hun hed Black.

rich Linnemanns Gaard, som og i Øiebliket Krudet sprang blev antændt af samme, og Nørre Aae: No. 8 Mads Tørring, No. 7 Farver With, No. 6 Jørgen Christensen og No. 5 Peder Krages Enke. — Norden for Nørre Aae var ikke flere Bygninger end No. 3 Hans Busch, No. 2 Hospitalet og No. 1 Consumptions Huuset.

Som det de fornemmelig ankom paa især at forekomme Ildens Videre udbredelse i Syndere ende over den smale Mit Broe Aae og paa den hele øvrige Del af Byen, og dernæst at stanse Ildens videre Udbredelse fra de endnu uangrebne faae Bygninger i Nord, men Byen ikun havde en Spøyte, saa besluttede Byefogden og Brandt Inspectoren (rettet til »euren«) at beholde denne Spøyte med de fleste af Brandfolkene, under Brandt Inspecteurs Comando, Synden Ilden ved Mit Broe Aae; — at sende Folk under Brandt Assistentens Inspection norden for Ilden og imellem samme og Nørre Aae, hvilke Kl. henimod 3 erholtte en Spøyte fra Herre Gaarden Grundet, som der blev brugt til Kl. omtrent $4\frac{1}{2}$, da samme blev ombyttet med Byens Spøyte, fordi denne sidste var større, og Byefogden med Brandt Inspectøren fandt, at Ilden ved den Synder Ende paa den Tid saaledes var standset at den mindre Spøyte paa det Stæd kunde være nok.

Saa vel Væsten som Østen for Ilden, vare Komandoer paasterede (rettet til po) af Brandt officianterne med under havende Brandt-folk og andre saa vel inden som uden Byes fra til Hielp Kommende. Byefogden deledede sin Nærværelse og opsyn paa alle disse beskrevne poster og stæder. — Men midt i Gaden som midt i Ilden var det umulig for nogen at komme. — Uagtet alle disse Foranstaltninger uagtet enhver vedkommendes Arbejde og udviste trolig Flid og Hielp med Vand Kiøren, Bæren med videre, og uagtet at

efter Byefogdens og Brandt-Inspektorens (eu) overlæg blev til Ildens standsning nedreven: For Ildens Synder Ende: Det øverste af No. 35 Simon Adolfsens Huus No. 1, No. 37 Morten Bierrings Huus, det øverste af No. 1 og No. 39 noget af det øverste af Mathias Mathiasens Huus No. 1. — For Ildens Norder Ende af No. 5 Peder Krages Enkes Huus No. 1, de tvende Norderste Fag samt endeel af No. 7 Farver With i lue staaende Huus, og noget af 3de Synderste, Saa var det dog ike mueligt at blive mæster over Ilden førend Kl. henimod 6. — den øvrige tid af Dagen, den paafølgende Natt saavel som næste Dag og Natt, ja endnu, er arbeidet paa lige maade for at slukke og forekomme den ulmende Ilds Udbrud paa Nye.

I den omvundne tid fra Kl. 1³/₄ til 6 opbrændte aldeles No. 4 Johan Reehorns Gaard, undtagen en liden Levning af tvende [Huse?].

Af No. 5 Peder Krages Enkes blev nedreven hvad før er omvunden. — af No. 7 Farver Withs, No. 8 Mads Tørrings, No. 9 Jens Bygs Enkes, No. 10 Hendrich Linnemanns, No. 11 Ditoe, No. 12 Lars Smeds, No. 13 Greis Jepsens, No. 14 Mathias Dynsensens, No. 15 Søren Bygs, No. 16 Bærendt Hendrichsens, No. 17 Hans Rasmussen, No. 18 Thomas Snedkers, men nu solgt dog ike Skiødet til Jens Jensen, No. 19 Birkedommer Meedens, No. 23 Jens Christensen, No. 24 Madm. Blaks, No. 25 Niels Dreiers, No. 26 Hans Tørrings, No. 27 Jens Dummers,¹⁾ No. 28 Johannes Stækers, No. 29 Anders Baggers, der vel er solgt men ike Skiødet til Ole Hansen, No. 30 Parøkmager Hofmeiers, No. 31 Peder Ebbesen, No. 32 Madm. Bierring, No. 33 Søren Sørensens, No. 34 Peder Madsens, nu solgt til Søren Ollesen, No. 36 Jens Jensens, og No. 38 Morten Bierrings, blev aldeles intet bierget, men alt til disse

¹⁾ Andre Steder kaldt »Den Dumme« d. v. s. døvstum.

Nommeres Bygninger henhørende i grunden opbrændt og af Ilden ganske og aldeles fortæret. — af No. 33 Simon Adolfsens No. 1 blev det øverste opbrændt, ligesom og tvende Fag af det underste og de øvrige 7 Fag mestendeel ganske fordervet som for kort siden var nedbrudt, men igien med 13 Fag opbyggt, dog ei paa lidet nær gandske fuldfærdiget, dette Nommers No. 2 opbrændte ganske uden at noget blev bevaret. — af No. 37 Morten Bierrings No. 1 blev opbrændt den overste Deel og den underste meget beskadiget, af No. 39 Mathias Mathiassens No. 1 blev ved Ild og nedrivelse den øverste Del endeel beskadiget.

24. Mai afholdes der atter Forhør¹⁾, hvor Procurator A. Bagger, der af Stiftsøvrigheden er »befaled Actor« møder tillige med den anordnede Defensor, Procurator Lindved. — Den arresterede Hans Christian Hass var »løs og ledig for Retten tilstede«, ligeledes »Kaldsmændene« (Stævningmændene) Mathias Olesen — der altsaa nu er rask igen og Anders Nielsen Vægter. — De sidste to forklarede, at de havde forkyndt Stævningen for Arrestanten, hans Defensor og for Hans Tørring, men at denne angav, at hans Kone, Inger Jørgensdatter, var rejst fra ham, uden at han vidste, hvor hun var, hans Svend, Peder Olesen — der ogsaa var indstævnet — var »reist til Saxen paa Aakier Gods i Aarhus Stift, og Svennen som i Forhøret var nævnt Peder Hansen, men hvis rette Navn var Jens Pedersen, var reist til Haderslef« —²⁾. Kaldsmændene erklærede endvidere, at Stævningen var forkyndet for Pigen Ana Catrine og for de øvrige i Kaldsædlen nævnte, nemlig »hands (Hans Tørrings) næste

¹⁾ Indført i Brandrets Protokollen. — ²⁾ Det er sikkert udenfor al Tvivl, at Svendene ikke har været helt uskyldige — dog mere derom senere.

Naboer, Christen Olsen Qvist, Konen og Datter Anna Marie, Ole Schiønning og Kohne, Paruqve Mager Hoffmeir, Søren Olsen og Peder Madsen« der alle ere indstævnedede til »denne Brand-Sags Oplysning« — og »især til Vidnes Byhrs Afleggelse: Niels Pedersen Borch, Værtzhuus Mand Giørtz, Anton Høyers Kohne, Hans Dummes Kone, og Mathias Ollesens Kohne«. —

Aktor fremlægger en lang Række Spørgsmaal til Arrestanten, »Forbryderen« Hans Christian Hass:

- 1) om Hand arrestanten i eet og alt forbliver ved hands giorde Forklaring og udsigende udi det for ham [paa]nye her i Rættens oplæste Forhør af 23de April (skal være 25. April) sidst, eller hand derudij har noget at forandre, da hvorudi det bestaar?
- 2) Hvor er Arrestanten fød og opdragen, og hvad var hands Forældres Naun og Næringsvei og brug?
- 3) Hvor gammel er hand og hvor længe siden er det at hands Forældre døde?
- 4) Efterloed hands Forældre ham nogen arv, da hvor meget og hvor det er?
- 5) Har hand ellers arvet noget efter andre eller paa andre Maader er bleven Eier af noget, der endnu fra Ildebranden er i behold?
- 6) Naar kom hand i Lære ved Hans Tørring?
- 7) Hvor lang Tiid er det siden han kom til Confirmation?
- 8) Hvo var hos og Saae, at hand kom Krud i Nøgle Bøssen den i Forhøret ommelte Dag?
- 9) Var nogle nærværende uedi Haugen og Saae, at hand afskiød den, da hvem?
- 10) var hands Mæsters Værksted i den samme Stue som Sengen stoed hand (hands Mester) og Kohne havde lagt sig til Hvile udi den omforklarede Dag og Tiid?

- 11) veed han om de Sov eller laae vaagen og Saae paa at hand ladede Nøgle Bøssen og dermed gik ud?
- 12) var der ingen som forbud eller advarde ham om at hand ikke maatte eller burde foretage sig sligt som farlig og strængelig forbuden?
- 13) Hvo saae at hand indrættede denne Gade Dørs Nøgel til Nøgle Bøsse og vidste at hand saaledes brugte samme?
- 14) gik gangen udi Haugen igiennem Hands Mæsters bem^{te} Bag- eller lade Huus eller uden om, tæt ved Enden af samme?«

Derefter bliver Hans Chr. Hass fremkaldt og forelæst hans i Forhøret d. 25. April afgivne Forklaring, hvorefter han til de fornævnte Spørgsmaal svarede: til 1ste: Ja, han igientoeg og vedblev hans oplæste Forklaring uden forandring.

til 2det: Han er føed og opdragen her i Weile, hans Faders Navn var Hans Hass og Moderen Karen Hans Dotter, deres næringsvei var Hatte mager Profession.

til 3die: 17 à 18 aar. Hans Moder er Død for 16 à 17 Aar siden, og hans Fader for 3 à 4 Aar siden.

til 4: Nej! han har ingen arv.

til 5: Efter en Morbroder hvis navn han ikke veed, skal han have arved 9 Rdl. som staaer under Obre formynderiet i Colding, meere er han ikke Eier af, da intet for ham fra Ildebranden blev reddet. —

til 6te: Paaske 1784.

til 7de: 3die Aar.

til 8de: Svennen Jens Pedersen saae, han kom Krudt i Nøgle Bøssen og Piigen Ana Catrina at han gik med same og Gløden udi Haven.

til 9de: Nei, ingen var nærværende.

til 10de: Nei, Værkstædet var ikke i den omspurgte Stue.

til 11te: De var vaagen, men saae ikke at han ladede nøgle Bøssen.

til 12te: Nejl ingen forbud eller advarede ham.

til 13de: ingen havde seet, at han indrættede den til en nøgle Bøsse, men Svennene Peder Olesen og Jens Pedersen vidste at han havde den, og de havde selv brugt og afskudt den i Gaarden Vinteren tilforn.

til 14de: Tæt ved enden af lade Huuset. —

Defensor Prokurator Lindved, som var tilstæde, forbeholdt den anholdte og indstævnte Dreng Hans Hasses Rett i alle lovlige Deele, og i Anledning af hans Svar paa 13de Spørgsmaal spurgte Lindved, Om han sc: Drengen var den 1ste der havde brugt Gade Dørs nøglen at Skyde med, eller de omtalte 2de Svenne? —

Resp.: Deponenten brugte den først. —

Hverken Aktor eller Defensor finder Anledning til yderligere at spørge den anholdte om noget, men forbeholdt sig saadant, om Vidnernes Svar dertil skulde give Anledning.

Derefter blive Vidnerne »til Examen antaget«.

Først møder Mads Tørring »som for sin Broder Hans Tørring anmeldte, at Bem^{te} Hans Tørring var Sængeliggende og saa Svag, at han ikke kunde i føres Klæder, følgelig ei heller fremstille sig her for Retten. — Hans Kone Inger Iørgens Datter var, uden Hans Tørrings viidende og villie gaaet bort fra samme, og uagtet han havde gjort sig umage for at opspørge hende, havde saadant dog hidtil ikke været samme mueligt.«

Af de øvrige Vidner var tilstede: Ana Catarina

Peders Datter, Christen Qvistes Kone Mette Mads Datter, og Datter Anna Maria Iens Datter, Ole Hansen, »Parykkemager« Hoffmeier, Søren Olesen, Peder Mad- sen, Niels Borck, Gregorius Giørtz, Anthon Heutzers Kone Maren Niels Datter, Iens Iensens Kone Mætte Maria Mads Datter, og Mathias Olesens Kone Bodil Maria Niels Datter, — desuden var »med den høyst-Commanderendes samtykke tilstæde Trompetter Fri- derich Bernbaum«, hvilke samtlige Vidner efter fore- gaaende lovlig omgang hver for sig aflagde Lovens Eed at ville vidne Sandhed,

Vidnerne forelægges følgende Spørgsmaal:

- 1) var det Vidnerne bekiendt, før Ildebranden opkom, at Arrestanten Hans Christian Hass havde Ind- rættet hands Mesters gade Dørs Nøgle til Nøgle Bøsse?
- 2) havde Seet, at hand den 23de April sidst fyldede den med Krud Søndags Eftermiddag omtrænt Kl: imellem 1 til 2 i Hans Tørrings værkstæd?
- 3) Saa de at hand dermed gik ud og medtog en Glød i en Knibtang, samt hvorhen?
- 4) Saa eller hørte de hand afskiød samme i Haugen samt paa hvad Stæd og hvor langt fra Huuset?
- 5) Var nogen ved ham i Haugen da Skudet skeede, da hvo?
- 6) Var bem^{te} Ladehuus tækket med Tag?
- 7) gik Gangen til Haugen igiennem dette Huus eller tæt om ved Enden?
- 8) Saae de hvad hand brugte til Forladning for nøgle Bøssen den omspurgte Tiid, da, hvoraf det bestoed?
- 9) Saae de om Ilden andtændte først inde i Huuset eller uden paa?
- 10) Hvor lang Tiid kunde der være imellem, at hand

afskiød Nøgle-Bøssen og til den uløkkelige Ild optændt i bem^{te} Ladehuus?

- 11) Hørte Vidnerne, at hand Drengen, da han hafte afskudt Nøgle Bøssen og var igien kommen i Stuen, fortalte, hvorledes han hafte afskudt samme i Haugen?
- 12) Har De hørt, at nogle af Huusets Folk eller andre hafde sagt Drengen, at det var farligt og under høy Straf forbuden at lave eller bruge Nøgle Bøsser?
- 13) Har Vidnerne seet nogen af de til Vidnesbyrs paahør Indstæfnede andre, end Drengen samme Dag U-løkken skeede, eller kort før, i eller ved bem^{te} Ladehuus, at have u-forsigtig brugt eller omgaaedes med Ild eller Lyes, da hvem, og hvad Tiid og stæd?
- 14) Hvad var Drengen, Arrestantens Forældres Naun og hvorlænge kand det omtrænt være siden de døde?
- 15) Boede de her i Weile og hvad næring brugte de?
- 16) Efterloed de denne deres Søn noget til Arv, da hvor meget og hvori det bestoed?
- 17) Har Drengen siden arvet eller erhvervet sig noget, da hvor meget og hvori det bestoed?
- 18) Har bem^{te} Dreng haft noget andet opholdsstæd end her i Byen, da hvor og hvor længe
- 19) Hvor gammel er hand og naar var han til Confirmation?
- 20) Hvor længe siden er det at han kom i lære hos Skomager Hans Tørring?
- 21) Hvorledes har han saavel i den Tiid som forhen, skikket og opført sig?
- 22) Har han ingen Tiider været truffen og beskyldt for Skiødesløshed og unde Handlinger før nu?

Af de forskellige, indkaldte Vidner afhøres *Peder Madsen*, der hverken har set eller hørt Skuddet. — Han saa først Ilden, da den havde fat i Hans Tørrings, Ole Hansens og Hoffmeiers Ladebygninger, og han har ikke set, hvorledes Ilden først kom op.

Ole Hansen har intet set, han saa ikke Ilden, førend Taget var helt angrebet, og ved derfor ikke, om den kom udenfra eller indenfra.

Niels Pedersen Borch svarer det samme; han har kun set, at der kom Røg og Lue op fra Tagets østre Side, men om det kom udenfra eller indenfra, ved han ikke.

Trompeter *Fridrich Bernbom* har ikke set eller hørt Skuddet; derimod har han set Hans Chr. Hass gaa ud i Gaarden, men om Ilden siger han, at han saa først Røg og siden Lue opstige af Huset, og han syntes »ikke rettere, end at Ilden jo kom inden fra« —. Uagtet han til 4de Spørgsmaal har svaret, at han ikke hørte noget til Skuddet, svarer han dog alligevel paa 10de, at det varede omtrent »et qaters tiid« mellem Skuddet og Branden! Han har ganske vist hørt Drengen sige, at »nu havde han skudt« — men Vidnets Svar passe kun daarligt sammen, og dette, især for Drengen saa vigtige Spørgsmaal, hvorledes Ilden opstod, og hvem der forårsagede den, skal siden blive underkastet en nærmere Undersøgelse, en Undersøgelse, som baade Forhørsdommeren og Defensor vistnok burde have lagt mere Vægt paa. —

Det næste Vidne, *Gregorius Giørtz*, har intet set og særlig ikke, om Ilden kom uden- eller indenfra. —

Ole Hansens Kone, Maren Jensdatter har set Drengen og de to Skomagersvende gaa i Hans Tørrings Have, før Branden brød ud, men hvad de foretog sig, saa hun ikke. Hun saa først Ilden, da den allerede havde fat i hendes Mands Ladebygning.

Næste Vidne, *Johan Konrad Hofmeier*, forklarer at han den omspurgte Dag var »afbye og først hjemkom om eftermiddagen Kl. 3^{1/2}« — følgelig ved han intet om Ildens Opkomst. —

De følgende to Vidner, *Søren Olesen* og *Christen Qvists Kone* »*Mettemads-Datter*« har intet set og ved intet om Skuddet eller Branden og de to følgende, *Anna Maria Jensdatter* og *Maria Madsdatter* ved lige saa meget. —

Derefter afhøres Hans Tørrings Tjenestepige, *Anna Cathrine Pedersdatter*; hun har set Drengen skyde med Nøglebøssen Paaskedag, og Branddagen saa hun ham gaa med Nøglebøssen og en Glød i en Knibtang igennem Gaarden, forbi sig og ned i Haven, og hun stod den Gang i Ladehusdøren.

Hun forklarer, i Modstrid med Ole Hansens Kone, intet om de to Svende, hun svarer til 5te Spørgsmaal om hvem der var i Haven »nej, ingen andre end han (Drengen), men Vidnet forblev i Ladehuset for at malke«.

De næste Vidner *Maren Nielsdatter* og *Bodil Maria Nielsdatter* har intet set og kan intet oplyse om, hvorledes Ilden først opkom.

Samtlige Vidner besvare Spørgsmaalene om Drengen ganske ens, om hans Forældre, hans Alder osv. —

»Formedelst Hans Tørrings bekjendte Svaghed begav Retten sig til Niels Borches Huus, hvor Hans Tørring er ind Logeret for der at modtage hans Vidnesbyrd. Hvorefter Hans Tørring efter foregaaende Lovlig omgang aflagde Lovens Eed med oprakte Fingre at ville vidne Sandhed. Og derpaa svarede: til 1' Spørgsmaal: Nejl det var Vidnet ubekjendt, thi i andet Fald havde han forbiudt ham saadant. til 2' 3' 4' og 5': Fra Kl. 12^{1/2} at Vidnet og Hans Chr. Hass havde afspist, og indtil efterat Hans

- Chr. Hass efter Vidnets andre Folks fortælling havde afskudt nøgle Bøssen saae Vidnet ham ikke; følgelig saae Vidnet ikke nogen Nøgle Bøsse Glød, eller Knibetange, ikke heller hørte han noget skud.
- til 9': Da Vidnet blev underrettet om ilden, søgte han, som een svag mand, straks at forlade Huuset og redde Liivet, han saae vel Lue, men ikke om den først havde antændt inden eller uden fra.
- til 11': Det omspurgte sagde han ikke til Vidnet eller i den Stue, hvor Vidnet laae.
- til 12': Da Vidnet ikke vidste, at Hans Chr. Hass havde nogen nøgle Bøsse saa havde han ej heller hørt, at nogen havde advaret ham mod samme, ligesom han ei heller hørte at Drengen sagde til Svennene, at han havde skudt nøgle Bøssen af.
- til 13': Vidnet havde ikke hørt, at andre end Hans Chr. Hass havde været omvundne sted paa omspurgte Maade.
- til 14' og 15': Faderen heedte Hans Hass, var Hattemager, boede i Weile, Moderens Navn var Karen, men hvortlænge det er siiden at disse hans Forældre ere Døde veed Vidnet ikke.
- til 16' og 17': Vidnet vidste ikke, at Hans Chr. Hass havde Arv efter sine Forældre, men han har sagt, at han havde en Arv efter en paarørende, som stoed i Colding og hvoraf han aarlig fik 2 mark Rente, meere vidste Vidnet ikke han var Eier af.
- til 18': Nej han har stedse været her i Byen.
- til 19': Hvor gammel han er veed Vidnet ikke, men han blev Conformeret paaske 1783.
- til 20': Toe Aar.
- til 21': Vidnet kunde ikke anklage ham for anden Forseelse end den førstævnte alleene.
- til 22': Nej ikke det Vidnet vidste.
-

Aktor bad at de udeblevne Vidner maatte blive ved Faldsmaals Straf forelagt og formanede Hans Tørring at sørge for saavel at faa hans Kone som Svensnene tilstæde til Vidnesbyrds Aflæggelse til den Tid Respective Retten behager dertil at bestemme. Hans Tørring erklærede, at han havde gjort sig alt umage ved Mænd, som han dertil havde leiet at søge efter hans Kone og opspørge hende men forgiæves. Hans Svenne havde han anmodet om at blive, og tilbuden dem daglig Betaling til Ophold men ikke kundet overtale dem. Desaarsag var det ham umelig nu at kunde bringe dem tilstæde, men deres opholds sted skal være der som han i Dag ved sin Broder Mads Tørring i Retten har ladet anmelde.

Af de udeblevne Vidner bliver Christen Olesen Qvist paalagt at møde den 26. Mai for at aflægge Vidnesbyrd, og Hans Tørring bliver endnu en Gang paalagt til samme Tid »nøyere at erkyndige sig om de øvrige Vidners opholdssted og om mueligt at skaffe dem tilstæde.

26' Mai afholdes nyt Møde, hvor Christen Olesen Qvist afhøres. — Han svarer til de fremlagte Spørgsmaal: ad 1 Ja, Vidnet havde Paaskehelligdag næst forhen hørt et Skud af en Nøgle bøsse [hvor kunde han høre, at det var en Nøglebøsse?] i Hans Tørrings Hauge, som gav Vidnet Anledning til at gaae ud af sit Huus og see ind i Haugen efter den som havde skudt; Vidnet saae da der foruden Hans Christ: Hass ogsaa Svensnene Peder Olesen og Jens Pedersen samlede i Haugen, men ikke hvem af dem, der havde nøgle Bøssen, Vidnet tiltalede Dem for denne deres ulovlige Gierning hvorover de samtlig skammede sig og Stiltiende gik ind, men da Vidnet ikke siden den Tiid mærkede saadant Foretagende, saa havde han og ikke anmeldet det Passerede for nogen.

Til 2det 3. 4 og 5te. Vidnet saae og hørte ikke omspurgt Dag enten Hans Ch: Hass nøgle Bøsse eller Skud. — Til 9de: Det første han saae Ilden, kom Røg og Lue fra Huusets Mønning eller øverste Deel paa sammes øster siide og tæt ved det Sønder ende, men Vidnet kunde ikke see enten det kom uden eller inden fra. — Til 12te: Derom havde han ingen anden Ordveksel hørt end den han selv som i første Svar forklaret, gav. — Til 13de Nei han havde ikke seet anden uforsigtighed end den i første Svar omvundne. — Til 21de Vidnet vidste intet Andet end godt om Arrestanten. — Til 22de. Nei det vidste Vidnet ikke, undtagen hvad han i den i 1ste Svar omtalte handling kan have seet. — —

Defensor var tilstæde, og fandt intet at gjøre Contra Spørgsmaale om. — Thi blev Vidnet demitteret. —

Hans Tørring lod anmelde: at han efter Rettens Paalæg havde gjort sig umage for at opspørge og tilstædebringe hands Hustrue og forrige Svenne, men at saadant havde været forgæves og ham umueligt. — Derefter begjærede actor det Passerede in forma beskreven og Sagen til videre Procedure udsadt omtrent i 14 Dage —«

Sagen blev udsat til 9. Juni og Arrestanten overleveret Mathias Olesen. —

Den 9. Juni 1786 er Hans Chr. Hass atter for Retten og bliver der adspurgt »hvad Arv Arrestanten efter sin forhen givne Forklaring maatte være tilfalden i Colding, men da Arrestanten ved nøyere Examination forklarede: At han var uvis om, om bem^{te} Arv egentlig var under Colding Byes eller Coldinghuus Amtes Formynderie, og han ikke kunde opgive deeres Navne, hvorefter han skulde have arvet, Saa ansaaes det fornødent at efterretning for begge disse Stæders Oberformynderie indhændtes.«

I samme Møde fremlægges endvidere Aktors Paa-stand, der lyder saaledes:

Pro Memoria:

Det er u-vis at Hans Tørrings Kone og de tvende hans forrigh Svenne Peder Olsen og Jens Pedersen som har været i denne Sag Indstæfnede saavel til at vidne, som at paahøre Vidner, vil komme Tilstæde eller lade sig finde, da den første har forladt Manden i hans kummerligste Omstændigheder og ikke ved Eftersøgelse har været at antrefte, og de sidste bort-gaaet imod deres Mæsters Villie, samt uden Pas fra Byens Øvrighed. Det skønnes ikke heller, at Deres Vidnesbyrd nu i Sagen er fornøden, da arrestanten Hans Christian Hasses Forbrydelse deels ved hands Egen igientagende Bekiendelse og Tilstaaelse og deels ved de i Sagen førte Vidner er tilstrækkelig oplyst og beviist. Desuden er Svennene ved deres egen ud-sigende under forhøret, arrestantens bekiendelse paa mine til ham fremsatte 8de og 13. Qvestioner og Vid-net Christen Olsen Qvists forklaring paa mit første til Vidnerne fremsatte Spørsmål, overtydet at de ikke allene har været medviidere deri, at arrestanten har haft og brugt Nøglebøssen den omstæfnede 23de April og forhen men at de endog Selv har været med i Haugen sidste Paaskehelligdage da samme og ulovlig er brugt hvorved de har handlet strafværdig eller i det mindste efterladende i Deres pligter, og dets for-medelst kand og bør de ansees som villige og upaa-lidelige Vidner, og hvad Hans Tørrings Kone angaar, da kan hun ikke heller vel staae til troende som een bekiendt imod hendes Mand udtroe og ond kvinde der mod al Samvittigheds Føhlelse har forladt ham i de Svageligste og kummerligste omstændigheder. Dette betragtet, formener jeg, at jeg ikke kand forsvare, at

opholde Sagen efter forbemt^e undvigte 3de Personers endelige Forhør, hvorved den befrøgtelig kunde komme til at henstaae en lang Tiid til ingen Nøtte men stoer Uejlighed og Bekostning, og da maaske ikke endda blive at finde eller opspørge. Jeg foragter det derfor for min Pligt nu altsaa herved at Deducere Sagen til Doms. Til den ende fremlegger jeg herved under Nr. 1 til denne respektive Ræts Løsning Paategning og den forventede Doms acts Følge den i Sagen den 26de Maj sidst Bevilgede og sluttede Thingsvidne Tillæsning, Paategning og bemt^e Doms acts Indlemmehlse, under Nr. 2 Sagen Præstens Hr. Professor Smiths Attest paa min Requisition af 7de dennes under Nr. 3. Een Dito fra Hr. Byefoged Carøe, og under Nr. 4 Een Ditto fra Oberformynderen Hr. Jens Fæveile begge af samme Dato. Derved beviises tilstrækkelig at den arresterede Hans Christian Hass den omstævnte 23de April sidst, kort før den u-løkkelige Ildebrand opkom, ikke alleene har afskudt Nogle Bøssen i hans Mæsters Hans Tørrings Hauge men endog vaadeløs bragt en Glød med sig igiennem Gaarden ud i Haugen til at antænde Nogle Bøssen med, og hvilken Glød han ikke agtede efter hvoraf blev, da skudet var giort, at det Huus hvor hand gik tæt forbie enden af ud til Haugen med den tænte Glød og der ellers grænser ud til Haugen var Tækket med langhalm eller saa kaldet Straaetag, at Ilden strax efter hand hafte Skudt, opkom i samme Huuses Straaetag paa den Østere side ud til Haugen og mod Enden af samme som arrestanten havde gaaet forbie med Nogle Bøssen og Gløhn, at ingen den Dag den u-løkkelige Ild opkom eller kort før har seet nogen anden end arrestanten med Ild eller Lys ved eller i bemt^e Ladehuus, Det bliver altsaa uden minste Tvivl

at denne Hans Christian Hass har være aarsag og Skyld til denne omstæfnte Ildsvaade, hvor ved saa mange anseelige Bygninger med det meste i værende er bleven af Ilden fortæret, og saa mange Mennesker u-løkkelige og Forarmede, at hand er kommen til Skiels Alder og ikke har noget hvorved han kan Erstatte Skaden bevidner saavel Vidnernes Forklaring som de 2de fremlagte Attester fra Hr. Professor Smith og Oberformynderen Hr. Fæveile. — Min Paastand bliver derfor 1: at arrestanten Hans Christian Hass bliver dømt efter Lovens Bydende 6te Bogs 10de Capit. 2den Art. samt Forordningerne af 8te Decembr. 1685,¹⁾ og 18de Decembr. 1751.²⁾ Til Fæstningsarbejde. 2: at der tillige Dømmes og bestæmmes, at hands arrestes og denne Sags Bekostning, bør først uddeeles og betales, af hvad han kan være Eiende ihvor det findes, og Resten om noget skulde blive (tilovers) komme de skadelidende til Hielp, men skulle hands opdagede eller opdagende Eiende ikke kunde tilstrække til Sagens og arrestens Bekostninger, at det da tillige ved Dommens afsigt bliver fastsadt hvor af eller fra hvem det manglende skal betales. I øvrigt overlader jeg til vedkommende Øvrigheds nærmere Resolution om de finder det fornøden at lade eftersøge og indhænte de undvigte Svenne og Hans Tørrings Kone, og dennem at tiltale for deres u-lovlige undvigelse med meere. Og saaledes indlades Sagen ærbødigt og tjenstskyldigt under Dom.

Weyle den 9. Juni 1786.

A. Bagger.

¹⁾ Forbud at skyde med Nøglebøsser, item Sværmere, Buddiker og andet. Straffes derfor paa Kroppen med Arbejde i Jern paa Bremerholm i visse Aar eller paa Livet efter Forseelsens Beskaffenhed, — ²⁾ — — eller paa anden lige saa grov Maade udviser nogen uforsvarlig Skiødesløshed og Omgang med Ild og Lys, skal han uden al Naade dømmes paa 1 å 2 Aar til Fæstningsarbejde. . . Men skulde derved nogen Skade være forarsaget, da skal de derhen dømmes paa Livetid efter befunden Beskaffenhed.

Atter 26. Juni er Hans Chr. Hass i Forhør. — Der fremlægges Attest af 15. Juni 1786 fra Præsident Hans de Hoffman i Fredericia, at »en Dreng ved Naun Hans Hass har en Arv staaende herved Amthuset efter afgl. Rasmus Bierre i Mørkholt stor 9 Rdl. 13 sk. —« hvorimod Kolding Byes Øvrighed meddeler, at der ikke der findes nogen Arv, hvoraf Hans Chr. Hass aarlig faar 2 mk. i Rente. — Der fremlægges endvidere Forespørgsel til Byefoged Carøe i Vejle »om de 2de Hans Tørrings forrige Skomager Svenne Peder Olesen og Jens Pedersen, der siden den uløkkelige Ildebrand er bortgaaet her fra Byen imod deres Mæsters villie, har begiært og faaet noget Reise-Pas,« hvortil Byfogden svarer, at »omspurgte Persohner haver ikke faaed Reise-Pas fra Weile anden steds hen —«.

Defensor fremlagde sit Indlæg, der lyder saaledes:

Pro Memoria!

Omendskiøndt den Forklaring, den arresterede Dreng Hans Christian Hass selv haver giort og gientaget under denne Brandsag, nemlig at hand skal have taget og indrettet Hans Tørrings gade dørs Nøgle til en Nøgle Bøsse, deri kommet Krudt Søndagen den 23de April sidst om Eftermiddagen Klokken 1³/₄ og da dermed gaaet ud i Hans Tørrings Frugt Hauge hend langt fra Huuset, skal have afskudt den med en glød, saaledes skal være rigtig, hvilket foretagende dog ingen af de under Sagen førte 16 Vidner have seet, og altsaa ei heller kunde bekræfte, da allene 4de Vidne Trompeter Bernbom siiger, at hand saae Drengen komme ind i Hans Tørrings Værksted med en Nøgle Bøsse og foregivende at have skudt, og til 10de Vidne Pigen Anne Cathrine at skal have seet Drengen den Dag imellem 1 og 2 gaae hende forbie med en Nøgle Bøsse og glød i en Knibbe Tang igien-

nem Hans Tørrings gaard og ud i Haugen, bliver det dog, naar alle de under denne Sag førstkommende Omstændigheder paa det nøyeste betragtes og sammenlignes med hinanden, særdeles besynderlig, Som og uafgjort, at dette Skud kand have foraarsaget den i Øjeblikket derpaa saa pludselig opstaaende og sig udbredte Ild i Hans Tørrings Lade Huus. Thi antages, at Skuddet samt derved forbunden Krudets Kraft og dets Forladning skulle have været aarsag til Ilden og dens saa hastige antændelse, da falder dette særdeles besynderlig og ufattelig, naar betragtes, at Drengen Hans Hass needen i Haugen paa et saa langt Sted fra Huuset skal have afskudt denne Nøgle Bøsse ikke imod noget Huus, men ud til een i Synder lige for liggende Eng Hauge, og til Forladning alleene brugt graaet Papiir hvilket mand veed ikke som Blaaer eller anden slag brændbar Materie kand gjøre nogen Skade. Ved hvilke begge Tilfælde og da det er bekiendt, Hans Tørrings Hauge var en lang smal Strækning, mand snarere har haft Grund til at formode, at den brugte Forsigtighed skulle have været eet tilstrækkelig Forbud for al befrygtende Skade.

Skulle derimod Ildens Antændelse være at til skrive den til Nøgle Bøssens Afførning brugte liden Glød da syhnes det og næppe troeligt, at saadan Virkning i saa faae Oyeblikke efter at Skudet var afgaaet, af denne var umulig; thi! Drengen har ved at faae Gløden fra Hans Tørrings Kiøkken Skorsteen, og at gaae med samme derfra igiennem Gaarden saa langt ned i Haugen hvor Skudet skeede, haft en saa lang Distance, at mand efter al Rimmelighed burde troe, at Gløden da, enten gandske maatte være udgaaet eller og næsten tabt alt Kraft til at virke og gjøre Skade, enddog da, naar Skuddet var afgaaet og altsaa umueligt

saa vel at blive ført saa langt fra Stædet og til eet Huuses tække, som og strax i Øyeblikket at antænde samme, saa meget meere, som mand ikke kand sige det samme Dag og Tiid, enten stormede eller blæste stærkt. — og disse saa Tvivlsomme Omstændigheder forøger sig endog for en Deel ved de samtlige Vidners Svar paa Actors 9de Spørmaal, idet Vidnerne ey har kundet giøre Rede om luen kom inden- eller udenfra Huuset. I hvilket Fald det ey syhnes modsigende, at Skuddet skulle have foraarsaget den optændte Ild. — Men skulde mand endog uagtet saadanne Omstændigheder virkelig ansee at Nogle Bøssens Skud kunde være den egentlige og sande Aarsag til den faae Øyeblikke efter Skudet saa pludselig andtændte Ild i Hans Tørrings Lade-Huus, — kand mand dog ikke sige at ved samme skud blot eene er foraarsaget alle de bedrøvelige Følger denne saa Rasende Ildsvaade haver ført med sig, men at det i Bygningen af No. 3 af Gaarden No. 20 Værende Escadronens Krudt¹⁾ derimod haver udspreedet den saa store Ødelæggelse saavel i Henseende de øvrige Bygninger i første antændte længde som den gandske Gades anden Siides Bygninger, det er een unægtelig Sandhed, som og Brand Rættten passerede d. 25de April sidst fuldstændig bevidner de uden dette, ved de herværende god Brandforanstaltninger, næppe meere end de benævnte først andtændte 4re Bygninger, saaledes var blevne et [Rov] for Ildens Magt. — Og saaledes kand og bør ikke den skeede store Skade blot tilskrives Drengen Hans Hasses Foretagender og hand derfor kommer til at lide. — At ungdoms Daarlighed, og uforsigtighed, samt aldeles U-videnhed om de allernaadigste Anordninger, der-

¹⁾ Ritmester Krag meddeler paa Forespørgsel, at der paa et Loft fandtes et Quantum Krud af onge fær 150 \mathcal{R} .

imod eene haver forleedet denne Dreng Hans Hass til at foretage dette Nøgle Bøsse Skud, hvilket hand med alle sine Omstændigheder og selv frivillig haver tilstaaet, det er ene Sandhed som alt det passerede under Brand Sagen bevidnes — ligesom og at det er bekiendt den samme Dreng der stedse have(r) været her i Byen aldrig tilforn med sligt eller andet haver viist nogen Skiødesløshed eller forøvet mindste onde Handling, men, derimod, saavel efter sin havde Meisters, Hans Tørrings som de øvrige afhørte Vidners Enstemmige Udsigende, stedse haver opført sig vel, og u-paaklagelig, og saaledes som et fader og moderløs Barn, erhvervet sig hos alle her, eet godt Skudsmaal. — Disse Omstændigheder sammendrages gjør mig beføyet som hans beskikkede forsvar, at forestille den Respective Brand-Rætt, om ikke de af Actor udi sin Paastand til Strafs Liidelse ved fæstningsarbeide og viidere for denne Gierning, andførte forordninger af 8de December 1685¹⁾ og 18^e December 1751²⁾ syhnes efter Omstændighederne at være deels for haarde og deels u-passende; Thi første allernaadigste Forbud af 1685 imod Nøgle Bøsser, — samt RaCetter og andet med Krudt opfyldt, benævner dem som paa gaderne og iblant Huusene betrædes med sligt, og i Straffen derfor gjør Forskiel paa de som ere komne til skiels og lav alder, og Børn. — Og sidste Forordning af 1751 derimod at angaae en anden Handling nemlig de som røge Tobak paa deri opregnede farlige Stæder og ved læt Brændende Materialier, eller paa een lige saa grov Maade udviiser nogen u-forsvarlig Skiødesløshed og omgang med Ild og Lys. — For Haard for Drengen Hans Hass syhnes jeg første at være; saavel efter hans forseelses beskaffenhed, da

¹⁾ Se foran Side 32 Anm. 1. — ²⁾ Se foran Side 32 Anm. 2.

hand ikke paa gaaden og iblant Huusene haver afskuddt denne Nøgle-Bøsse, men langt afsides fra Huus og Bygning, neden i Hans Tørrings Hauge, til og imod en anden Eng Hauge, hvorfra endog ei mindste paafulgte Ilds Antændelse kunde have været at formode, som og efter hans Alder, da den under No. 2 fra Sognepræsten Hr. Professor Shmidt fremlagde Attest viiser at hand er Døbt d. 31te Julj 1768 og altsaa ej den Tiid eller endnu opnaaet 18 Aar og kommen til Skiolds og Lav-Alder, som mand af andre Stæder i Anordningerne sammenlignet med anførte Tilfælde maa troe det allernaadigste Forbud heer, Speciel vil have meenet, ey at tale om det hans liden vext og øvrige kleinlige Legems Beskaffenhed og Styrke, Selv viiser, at hand kuns for et Barn endnu kand være at ansee. — Lige som jeg og formener at sidste og senere Forordning af 1751 opsætter Straf for grovere og skiødesløser Gierninger end den Drengen Hans Hass haver begaaet. jeg maa derfor indstille til Brand Rættens nærmere Overveiende, om ikke han[s] allerede lange og i 8te Uger udstandne Arrest kand være at ansee som Straf og forsohning nok for den af ham begaaede Gierning. — Men om Rætten ikke saaledes skulle finde dette, da at hands Arrest her paa vand- og Brød nogen kort Tiid maa vorde forlænget, og derved befriet fra viidere Straf, ifald Rætten ey efter den seeneste Allernaadigste forordning af 24 Januarj 1761,¹⁾ skulle tilfinde ham for sin Forseelse at bøde med een taalelig Mulct, og i Mangel af sammes Tilvejebringelse efter den Allernaadigste Forordning af 6te Decbr. 1743,²⁾ at afsohne

¹⁾ Brand-Forordning for Kiøbsteder i Danmark: Kap. IV § 19: Skyden paa Gaderne ved Nat eller Dag, i eller nær ved noget Hus i Byen forbydes herved strængelig, under 10 Rdl s Straf, endskiøndt derved ingen Skade sker; kan saadanne Bøder ikke erlægges, da at lide efter Forordn. 6. Decbr. 1743, alt efter Sagens Beskaffenhed og Personernes Stand og Tilstand. — ²⁾ Forordn. ang. idømte Penge-Bøders Inddrivelse og hvorledes den Skyldige, naar deres Betaling ei erholdes kan, bør straffes paa Kroppen.

samme med Fængsel paa Kroppen her i Byens Arrest, — Hvilket jeg efter omstændighederne saaledes maa indstille til Brand-Rættens mildeste Kiendelse og Behandling imod ham, paa det hans Ungdom og beste Alder, til at lære det hvormed han i Tiiden kunde blive skikket til een god Borger og Handværks-Mand, samt erhverve sig Livets Ophold, ey ved een altfor haard Arrest-Arbeide og Straf paa andre Stæder skulde blive underkastet een altfor u-blid og utaalelig Skiebne. —

Weyle den 26de Junj 1786.

A. R. Lindved.

Efter at Defensors Indlæg er fremlagt, har Actor Ordet:

Actor havde af Defensors oplæste Indlæg vel erfaret, at han, Hr. Procurator Lindved havde gjort sig ald umage for at forsvare arrestantens Lovstridige foretagende; men da samme mishandling tilstrækkelig er oplyst og beviist, og de Allernaadigste Love og Anordninger fastsætte Straffen for forbyderen, saa kunde Bagger ikke fraviige fra den af ham som Actor gjorde Paastand, men i alle Deelee henholde sig til hvad han i Sagen har fremstillet og var den Respective Rets Dom forventende. —

Lindved benægtede Actors tilførte for saavidt deri ligger Beskyldning mod ham, og henholdt sig i alle Deelee til sit fremlagde P. M.

Hans Christ. Hass erklærede paa tilspørgsel, at han ikke vidste viidere til Sagens Oplysning, end hvad han forhen saae stæedig har Forklaret og tilstaaet. — Han beklagede, At hands manglende Kundskab om Loven havde sadt ham i uviidenhed om, at der for hans begangne gierning var sadt Straf. At hands uerfahrenheit og at hand aldrig forhen havde seet ilde-

brande havde givet ham uviidenhed om at en ulykke ved en Nøgle Bøsses skud kunde opkom. thi havde hand vidst eller forestillet sig enten af deelene, Havde han aldrig foretaget sig, Hvad skeed er, men i haab at saadant ingen anden Følge kunde have, end blot Fornøjelse, foretog han saadant, og paa saadan maade fortalt det for hands Mesters Svenne, førend ilden opkom. —

Han haabede derfor, hans ungdoms Eenfoldighed og Svage Kræfter blev taget i Betragtning samt at han paa det Mildeste blev anset for een uforsigtighed, som ingen Høyere end han fortryder.

Og da ingen af Sagens vedkommende havde videre i samme at fremføre, Voterede Brand Rættten straks over Sagen og samme afsagde og lydelig oplæste saadan :

Dom:

At Hans Christian Hass har foraarsaget den ulykkelige Ildebrand, som sidste 23de April lagde en betydelig Deel af Weile i Aske og berøvede mange Familie deres timelige Velfært, saavel ved hans egen Tilstaaelse som Vidnernes Forklaring og de nøye dermed beskrevne og overensstemmende omstændigheder, er tilstrækkelig beviist, at ydermeere Beviis derom anses ufor nødnen, og ickun til unyttig Bekostning og tidsspilde. — At den gierning, hvorved han har aarsaget Ulykken, over ca. 100de Aar har været forbuden og kiendt strafværdig, om endog ingen Skade der af var skeed, wiiser Loven. — At Hans Christian Hass er uformuende til at erstatte den store Skade, som af hans gierning har været en Følge, er under Sagen bewiist, — og ligesaa er det bewiist, at Hans Christian Hass har opnaaed den Alder, at han er myndig i Criminelle Sager. — Men ligesom Erfahrenheit har lært, at det Kongl. Forbud mod Nøgle Bøsser ofte i andre Stæder overtrædes, fordi de, som bruge denne farlige Forlystelse, ere Børn, og saa den Ungdom, som mangler Kundskab om Loven, og Forstand til at indsee de Følger, disse Børn iagtige Forlystelser kand have, saa wiiser ogsaa denne Sag:

- 1) at Hans Christian Hass endnu er et ungt uoplyst og uerfaren Menneske,
- 2) at han har set ældre og ham foresadt, nemlig hans Mesters Sønner at have forlystet sig paa lige Maade, uden at nogen Skade deraf er opkommen,
- 3) at han ikke har gjort gierningen i Forsæt dermed at gjøre Skade,
- 4) at han har manglet Kundskab om den Skade deraf kunde følge,
- 5) at han stedse har levet ustraffelig og ingensinde forhen gjort sig skyldig i nogen Last eller ondskab,
- 6) at adskillige særdeles omstændigheder har virket, at Hans Christian Hasses Gierning blev skadelig, og andre omstændigheder, at Skaden blev saa stor, saasom i første Henseende, at i Nærværelsen af det Sted, han skiød, var et Huus med Straae Tag og vægge af Træ Staver og leer, at vinden just den Dag temmelig stærk blæste paa dette Huus, og at en foregaaende lang og stærk Foraarsstørke hafde gjort Huusets Deel lett til at antænde. Men i anden Henseende, nemlig Skadens Størrelse, at i et Huus nær ved det antændte var Escadronens Krudt, at dettes Antændelse og det ved sammes Antændtes Udspreddelse gjorde Ilden med et almindelig over den heele Gade og egentlig foraarsagede en saa stor Ødelæggelse,
- 7) at Forordningen af 22de Oct. 1701, Cap. 39, Art. 4de¹⁾ og Forord. af 24. Januari 1761, Capt. 4, 19de (se foran Side 37, Anm. 1) formilder de af Actor allegerede Befalinger, naar ingen skade skeer følgelig,
- 8) at de tilfældige omstændigheder, som have bidraget til at skade er skeed, og at den er bleven saa betydelig, bør tages i Betragtning. Da nu Sagen viiser siden, at disse omstændigheder Skaden enten ikke var skeed, eller i det mindste bleven meget ubetydeligere. Saa kand Hans Christian Hasses forbrydelses størrelse icke bedømmes af de Følger i de Heele, som samme haver haft. Thi omendskiøndt Huusets Beskaffenhed, vinden

¹⁾ Han (Politimesteren) skal og tilse, at ingen ryggesløse Folk eller unge Drenges Nat eller Dag omgaaes med Raquetter, Sværmere, Nøglebasser eller andet, hvoraf Ulykke er at befrygte. — Straffen for Børn er Hudstrygning i Børnehuset. Andre Personer skal bøde 8 Lod Sølv eller staa 2 Timer i Hals-Jern.

og tørken burde have opvakt bedere eftertanke hos ham, saa var dog Krudets nærværelse ham ubekjendt, og dette var just det, som gjorde Skaden saa almindelig.

I Betragtning heraf og i hensigt til den arrest, Hans Christian Hass nu over 2de Maaneder udstod —

Kiendes for Rett: at Hans Christian Hass for sin begangne forbudne gierning at skyde med Nøgle Bøsse nær ved Huus og derved være den første aarsag til en saa stor U-lykke, som skeed er, Bør sig selv til Revselse og andre til Exempel arbeide i Tugt Huuset i Wiborg i — 2 Aar. —

Da paa hans arrest-underholdning, denne Sag samt hans Transport til Wiborg endvidere ere paagaede Omkostninger, udredes af Hans, under Coldinghuus amts oberformynderie staaende Arv 9 Rdl. 13 sk., saavidt samme kan tilstrække, og det øvrige Udredes af Stiftet efter Stiftets Høye Øvrigheds foregaaende Revision og approbation. — Til Bekræftelse under vore Hænder og forseiglinger.

Weyle, d. 26. Junj 1786.

*N. C. Carøe. Jens Fæveil. S. Carstensen. Frans Trane(søn)*¹⁾.

Arrestanten erklærede sig fornøjet med den afsagte Dom²⁾, »fordi at sammes apellation ville medtage tiid, hvilke han altsaa unyttig i Arrest maatte tilbringe, og derved tabe den underviisning og Forfremmelse i Lærdom, hvorved han i Fremtiden skulle erhverve sit Brød«. —

Han overleveres atter til Arrest, og da Stiftamtet erklærer sig tilfreds med Dommen, der ikke af det offentlige ønskes appelleret, og der ellers »ingen har meldt sig, som forlanger samme appelleret«, giver Stiftamtet under 8. Juli 1786 Ordre til ufortøvet at afsende ham til Viborg Tugthus, der faar Ordre til at modtage og kvittere for ham.

¹⁾ »søn« er overprikket. — ²⁾ Straffen var jo ogsaa ret mild, naar Hensyn tages til de meget strenge Straffebestemmelser, der var for Brandstiftelse. Dommen er uden Tvivl forfattet af Byfoged Carøe, der i samme jo egentlig varmt tager den stakkels Dreng i Forsvar.

Ordren¹⁾ lyder saaledes:

Befordringen med den, ved Veyle Byes Brandret til 2 Aars Arbeide i Viborg Tugthus hendømte Skomager Dreng Hans Chr. Hass fra Veyle til Viborg, vil være at præstere saavel af Kiøbstæderne som af Landet, hvor Touren forefalder. — Til hvilken Ende Arrestanten uopholdelig under Vagt befordres fra Veyle Arresthuus til næste Sognefoged, som da modtager ham under Vagt til snarest Befordring o. s. v. fremad, til han i Tugthuset afleveres. — Og venter jeg, at vedkommende, igennem hvis Jurisdictioner Reisen maatte falde, i paakommende Tilfælde herudinden viise al muelig Assistance, saa meget mere, som denne Befordringsmaade er overensstemmende med Lovgivningens Villie i Rescriptet af 27. May 1768.

Dette mit aabne Brev tilligemed Domme følger Arrestanten Touren igiennem til Viborg.

Riibe, d. 8. Juli 1786.

Urne.

Hvor Drengen efter den udstaaede Straf er bleven af, kan ikke oplyses.

Hans Arv, 9 Rdl. 13 sk., indfordres hos Præsident Hans de Hoffman og 4. Aug. 1786 kvitterer Byfoged Carøe for Beløbet, der jo kun er en ringe Del af Udgifterne ved Sagen; — om noget Beløb til Erstatning for Brandens Ulykker kan der selvfølgelig ikke blive Tale, og Dommen siger ejheller noget derom; den Smule, han ejede udover de 9 Rdl. 13 sk., brændte med hans Mesters Hus.

Selv om Drengen *tildels* har tilstaaet sin Brøde og i Brandforhørene forklaret, at *han* var Skyld i Branden, opstaar der dog, naar man læser Forhørene og Vidneforklaringerne, nogen Tvivl hos Læseren, om ikke De-

¹⁾ Ribe Stifts Copibog 1784—87 (Landsarkivet i Viborg).

fensor eller Retten i det Hele burde have undersøgt de to Skomagersvendes Forhold til Branden noget nøjere.

De har begge en svær Hast med, efter Forhøret den 25. April, at komme afsted, bort fra Byen, og de stikke af saa hastigt, at de ikke engang faar Tid til at melde sig hos Øvrigheden eller at faa Rejsepas.

Det er sikkert uden for al Tvivl, at begge Svendene har opholdt sig i Værkstedet, der laa i Ladebygningen, da Hans Chr. Hass skød Nøglebøssen af øst for Bygningen, men dersom Svendene havde haft rent Mel i Posen, havde de vel ikke haft saa travlt med at løbe bort. —

Der er ikke i det første Forhør 25. April spurgt Jens Pedersen, hvor han var — det synes, at han selv har svaret, at han var i Værkstedet —, eller hvad han foretog sig, da Branden brød ud, og man kan sletikke se, at den anden Skomagersvend, Peder Hansen, er bleven afhørt om disse saa vigtige Spørgsmaal. —

Der er, efter samtlige Vidneforhør, intetsomhelst til Hinder for, at Drengens Skud *kan* have været ganske uskyldigt; de fleste Vidner erklære rentud, at de ikke ved, om Ilden kom uden- eller indenfra, og et Vidne, Trompeter Bernbom (Birnbaum) synes endda ikke rettere, »end at Ilden jo kom inden fra«.

Defensor har da ogsaa fat i dette, Vidnernes Svar paa 9de Spørgsmaal, men han burde vistnok have undersøgt Sagen paa Stedet, have ladet Drengen vise, hvor han stod, da Skuddet affyredes, og nærmere uddybet Æmnet, idet Drengen, efter Defensors Forsvar, hævder, at han ikke har skudt mod Ladebygningen, og overhovedet ikke mod noget Hus, men skudt ud mod Engen syd for Havens nederste (østre) Ende. — Selv om Ejendommen var brændt, maatte Grænserne og Husets Plads dog kunnet bestemmes.

Der er aldeles intet til Hinder for, at de to Svende, eller en af dem, *kan* have foraarsaget Branden ved f. Eks. at ligge i Laden og ryge Tobak efter Middagsmaden — og ved Uagtsomhed sat Ild paa. — Tjenestepigen forklarer ikke noget om, hvem der var i Bygningen, da hun gik derind for at malke, og var de derinde — og der er sikkert uden Tvivl, maatte hun vel have hørt dem, men de kan saa udmærket godt have ligget paa Stænget og holdt sig i Ro. —

Ole Hansens Kone udtaler, at Svendene var med Drengen i Haven, men dette er hun, af alle Vidnerne, ene om at mene at have set —; de har sikkert været i Ladebygningen eller i Værkstedet. —

Man kan saa udmærket godt forstaa den stakkels Drengs Forklaring; han mener selv bestemt, at det er ham, der har sat Ild paa, fordi Branden udbrød saa kort Tid efter, at han havde skudt Nøglebøssen af, og da han nu har siddet saa længe i Varetægtsarrest, og længes efter igen at faa »Undervisning og Forfremmelse i Lærdom, hvorved han i Fremtiden skulde erhverve sit Brød«, erklærer han sig tilfreds med Dommen, men, det *kan* sikkert ligesaa godt være de to Skomagersvende, der bærer Skylden, og de har styrket Mistanken ved at løbe deres Vej midt under Sagen. —

BRANDENS OMFANG.

I 1786 strakte Nørregade sig, som nu, fra Aaen mod Nord til »Midtbro Aa« mod Syd, og da der ved Gadens Genopbyggelse og Regulering er optaget et, vel meget tarveligt udført, Kort af Kruuse og Hiernøe i Horsens (Vejle havde ingen Landmaaler i 1786) kunne vi, selv om de forskellige Ejendommers Grænser alle paa Kortet

ere slaaede efter rette Linier, dog overalt følge Ejendommene og sammenholde dem med de nuværende.

Branden gik saa at sige ud over hele Gaden, og det var paa et hængende Haar, at den ogsaa havde bredt sig til Torvegade. Ilden havde allerede fat i det første Hus paa vestre Side, nærmest Midtbro Aaen (nuværende Gade Nr. 17 Matr. Nr. 315 a, tilh. Enkefru Buch). Skaden paa dette Hus var dog kun 10 Rdl, men hele Ejendommens Assurance var kun 170 Rdl.

De brændte Ejendomme vare følgende, assurerede for de vedføjede Summer:

Vestre Side (fra Nord):

Matr. Nr.		Skaden ass. for
5.	(nuv. Nr. 35, Matr. Nr. 458 a, tilhørende Møbelhandler K. Knudsen)	Peder Krag's Enke, til- dels nedrevet. Rdl. 50
7.	(Nr. 33, Matr. Nr. 289 a, Træh. J. Christensen)	Farver Johan With .. » 750
8.	(Nr. 31, Matr. Nr. 291, Kbm. S. P. Winge)	Mads Tørring » 350
11.	(Nr. 29, Matr. Nr. 292, Enkefru H. Petersens Arvinger)	Købm. Henrik Linne- mann » 2420
15.	(Nr. 27, Matr. Nr. 293, Enkefru Jørgensen)	Søren Byg » 100
16.	(Nr. 25, Matr. Nr. 294, Frk. Sophie Andersen)	Berendt Henrichsen .. » 100
17.	Halvdelen af nuv. Nr. 23, Matr. Nr. 295, Hand- skem. Chr. Harmsen)	Hans Rasmussen » 90
18.	(Ligeledes)	Thomas Snedker, solgt til Jens Jensen » 100
22.	(Nr. 19, Matr. Nr. 296, Part. P. C. Hammerum)	Søren Mortensen. » 400
23.	(Nr. 17, Matr. Nr. 298, Købm. Th. Gorrissen)	Jens Christensen. » 200
24.	(Nr. 15, Matr. Nr. 299, Enkefru Hasselbalch)	Madam Black » 580
25.	(Nr. 13, Matr. Nr. 300, Bundtm. J. Jørgensen)	Niels Dreier. » 100
28.	(Nr. 11, Matr. Nr. 301, Skræder S. C. Jørgensen)	Johannes Stækker ... » 140

Trpt. Rdl. 5380

Matr.Nr.		Skaden ass. for
		Trpt. Rdl. 5380
31.	(Nr. 9, Matr. Nr. 302, Ur- mager Carl Berg)	Peder Ebbesen » 100
32.	(Nr. 7, Matr. Nr. 303, Købm. Martin Hansen)	Madam Bierring » 1000
33.	(Nr. 5, Matr. Nr. 304, Vognm. Martin Jensen)	Søren Sørensen (Skip- per) » 320
36.	(Nr. 3, Matr. Nr. 305 c, Fabr. C. Christoffersen & Tømrem. J. Petersen)	Jens Jensen » 340
37.)	(Nr. 1, Matr. Nr. 314, Købmand Hans Brin-	Morten Bierring » 330
38.)	cker)	

Østre Side (fra Nord):

4.	(Delt i Nr. 30, Matr. Nr. 457, Enkefru Johanne Schnabel, og Nr. 28, Matr. Nr. 456, Partik. Martin Andersen)	Johan Gotfred Reeh- horn (Potaskefabr.).. » 450
	(Efter Branden solgtes de 4 Fag $\frac{1}{7}$ 1787 til Knud Hansen, og paa Resten faar Johan Friderich Neusch (Neuchs) Skjøde)	
9.	(Nr. 26, Matr. Nr. 455, Snedkermester Ernst)	Jens Bygs Enke » 90
10.	(Nr. 24, Matr. Nr. 454, Bogh. Petersens Enke)	Henrik Linnemann .. » 600
12.	(Nr. 22, Matr. Nr. 453, Bogh. C. Neumann)	Laurs Smed » 340
13.	(Nr. 20, Matr. Nr. 448, Bagerm. H. Lissau)	Greis Jepsen » 230
14.	(Halvdelen af nuv. Nr. 18, Matr. Nr. 447, Kon- sul A. Schjøth)	Mathias Dynensen ... » 150
19.	(Ligeledes)	Birkedommer Meeden » 700
20.	(Nr. 16, Matr. Nr. 446 a, Enkefru M. Sørensen)	Jomfru Linnemann .. » 1030
21.	(Nr. 14, Matr. Nr. 445, Enkefru M. Jensen)	Christen Olesen Qvist » 420
26.	(Halvdelen af nuv. Nr. 12, Matr. Nr. 444, Damp- skibseksp. O. Hansen)	Skomager Hans Tør- ring » 180
	(Solgt efter Branden til Hans Hansen Soele.)	
27.	(Ligeledes)	Jens Dumme ¹⁾ » 60

Trpt. Rdl. 11720

¹⁾ Andre Steder kaldt Jens Dummen eller »Den Dumme« (o: Døvstum).

Matr. Nr.		Skaden ass. for	
		Trpt. Rdl. 11720	
29.	Nr. 10, Matr. Nr. 443, Farver L. P. Hansen)	Anders Bagger »	400
	(Solgt før Branden til Ole Hansen, der faar Skjøde ¹⁵ / ₆ 1787.)		
30.	(Nr. 8, Matr. Nr. 442, Partik C. C. Borup)	Parykmager Hofmeyer »	450
34.	(Nr. 6, Matr. Nr. 441, Blikkenslager H. Glud, og Nr. 4, Matr. Nr. 440, Hotelejer H.Th.Jensen)	Peder Madsen, solgt til Søren Olesen, der har Skjøde 1787 »	270
35.	(Nr. 2, Matr. Nr. 424, Købm. Steff. Lunding)	Simon Adolfsen »	220
<u>Ialt Rdl. 13060</u>			

No. 37 og 38 omvurderes, og Skaden opgøres til ialt 270 Rdl., 60 Rdl. mindre, og naar dette Beløb fra-
drages, og der tillægges de 10 Rdl. Skade paa No. 39,
Torvegade, vestre Side, er Brandskaden ialt *Rdl. 13010*

Da Brandassurancen for *hele Byen* 24. Januar 1786
beløber sig til: *Rdl. 80590*
vil det ses, at det er en meget betydelig Del, der er
brændt, næsten en Sjettedel, og til Skaden paa Byg-
ningerne maa desuden lægges Summen for det brændte
Indbo og Løsøre, der ikke kan opgøres. — Løsøret
var jo ikke forsikret, idet der i 1786 ikke fandtes
nogen Brandassurance-Forening eller -Kasse for By
og Land udenfor Kjøbenhavn. I Kjøbenhavn var den
ældste, »Det kongl. octr. kjøbenhavnske Brand-Assu-
rance-Compagni« først nylig oprettet, 11. Maj 1778.
Først i 1838 stiftedes en Løsøre-Brandkasse for Fyen,
og i Jylland maatte man vente til 1841, før »Brandfor-
sikringen Jylland« oprettedes. — Ved mindre Brand-
ulykker maatte man hjælpe sig selv, og ellers maatte man
ved større Brande paakalde gode Menneskers Hjælp og
gaa med Tiggerstaven. — Hertil var Øvrighedens Til-

ladelse nødvendig, og de dertil fornødne Bevillinger »Brandstødbreve« skulde paategnes af Øvrigheden.

Forhøret den 25. April 1786 (i Justisprotokollen 1769—1797) fortæller om den øvrige Skade paa Indbo og Løsøre saaledes:

»Foruden denne omvundne Skade paa Bygninger, er det Vidnerne Bekiendt, at ved denne forskrækkelige og formedelst Krudets som uhørt hastig udsprende og overhaandtagende Ild, var følgende Familier blevne uløkelige, Huusvilde og skilde¹⁾ ved deres ganske Velfeert²⁾, nemlig i Nr. 4 Johan Neuchs, hvis Kone Daggen tilforn var kommen i Barselseng³⁾, saa og hans tjeneste Pige, hvilken Familie ike har faaed noget af deres Eiende Bierget. — Hr. Capit. Riegelsen med tienerne, der og har faaed lidet bierget; men mistet en betydelig Deel af Byeskriver Embedets Papirer.

No. 7 Farver With med Konen, tvende Børn og tvende Piger, der og fik en liden part bierget, — No. 8 Mads Tørring med Konen, tvende Børn og en Pige samt hans Svoger, der alle mistede deres eiende paa nogle Senge Klæder nær, — No. 9 Jens Bygs Enke med Søn og tvende Lære Dreng, som mistede alt deres eiende og allene redede nogle Sænge Klæder. — No. 10 Hr. Ritmester v. Krag med Familien ialt 6 Personer hvilke mistede omtrent de $\frac{2}{3}$ Deele af deres⁴⁾ Indboe. — No. 11 Hendrich Linnemann med Konen 3de Børn, en Søster, en opholdende og en Tieneste Folk, hvilke aldeles mistede deres Kostbare Indboe, deres Betydelige og af nu uvorderlig Summa bestaaende Handel og Kiøbmands Vahre, deres mange Bager og Auvlings Redskaber, alle deres gang Klæder paa

¹⁾ Rettet til skilt. — ²⁾ Rettet til Velfærdt. — ³⁾ Hun havde faaet Tvilling, begravede 27. April, »den ene dødfødt, den anden hiemdøbt, døde strax efter«. Kirkebog 1786, Pg. 27. — ⁴⁾ en anden Haand har tilføjet: kostbare.

de nær de vare iførte, ja alt deres eiende endog Hr. Linnemanns Kiøbmands Bog og øvrige Papirer, Saa denne Families Tab iblandt alle de uløkeliges, er den største. — No. 12 Laurs Smed med Konen 6 Børn, hans Fader, hans Faders Svigermoder og en Dreng, hvilke af deres gode Formue ikun fik lidet Redet. — No. 13 Greis Jepsen med Konen og tvende Børn hvilke ikun Redede nogle faae Sænge Klæder, No. 14 Mathias Dynesen og Konen, som ikun fik lidet Boeskab Redet, No. 15 Søren Byg og Konen som ikun bjergede nogle Sænge Klæder. — No. 16 Bærendt Hendrichsen og Konen med tvende Børn, som ikun Redede nogle Sænge Klæder. — No. 17 Hans Rasmussen og Konen med tvende Børn som ikun Redede nogle af sine Sænge Klæder. Hans Skomagers Enke med tvende Børn, som ere af Byens almindelige Lemmer¹⁾, hvilke fik nogle faae Sænge Klæder biergede, men Hans Skomagers Enke blev af Ilden meget brændt og beskadiget. — No. 18 Jens Jensen og Konen, hvilke ikun biergede nogle faae Sænge Klæder. — No. 19 Hr. Birke-dommer Meeden med Konen, 5 Børn og 3de tjeneste Folk som af hans kostbare Indbo ikun fik en liden part redet. — No. 20 Hr. Kammerherre Juel med Dommestikker af hvis kostbare Indbo intet blev Redet.

No. 21 Christen Olesen med Konen og 5 Børn saa og Magrethe Tvistmand med Pige og Maren Gorske, Christen Olesen mistede sin gode formue paa et Sængs Klæder nær, de øvrige Redede allene en Dyne og tvende Puder. No. 22 Søren Mortensen med Konen og Datter som allene Reded en Sængs Klæder. Niels Jespersen Betient og Konen som ikun Redede nogen faa Klæder til en Sæng. No. 23 Jens Christensen og Konen; disse Folk hvoraf manden er Blind, og de

¹⁾ de har været paa Fattigvæsenet.

Begge nogen Aar Sængeliggende, mistede alt deres Eiende. — Engelbrecht Skræder og Konen med tvende Børn fik ike redet uden nogle faae Sænge Klæder. — No. 24 Mdm. Blak med Pige mistede ald deres Eiende og Handelsvahre. Byefoged Carøes Fuldmægtig Sn Paulsen og Konen mistede alt deres Eiende, ja endog nogle Embeds Papirer som Sn Paulsen til Brug var udleveret. — No. 25 Niels Dreier med Konen og 3de Børn som af sit Indboe og Haandværks Materialier ikke fik redet uden nogle Faae Senge Klæder. No. 26 Hans Tørring med Konen og 4re Tieneste Folk, som ikun fik noget af sin Indboe Bierget. — No. 27 Jens Dunnen med Konen og 5 Børn som ikun fik nogle faae Sænge Klæder biærgede. — No. 28 Johannes Stækker med Konen og tvende Børn som ikun redede 2 Dynner og 3de Puder. Anders Bagger med Konen og 4 Børn som ikun Redede nogle faae Sænge Klæder. — No. 29 Olle Hansen med Konen og Moder som ikun Redede en Dynne. Bogbinder Smith der ikun Redede nogle faa Gang Klæder. — No. 30 Parøkmager Hoffmeier med Konen, Datter og Tvende Tieneste Folk, som miste[de] deres ganske Velferdt og allene redede 1 eneste Dyne. — Hr. Capit. v. Urne som mistede alt, og Redede allene de Klæder han var iført. — No. 31 Peder Ebbesen og Konen som ike Redede uden nogle faae Sænge Klæder. — No. 32 Madm. Bierring med Datter og tvende Piger som ved Ilden mistede sin kostbare Indboe undtagen 2de stoele, men efter Branden er under Ruinerne funden smeltet Guld og Sølv af omtrent 2 à 3 Hundrede Rixdalers Værdie. — i Hendes Hus blev opbrændt og ved Ilden omkommen¹⁾ den sig hos hende opholdende Jomfru G. Klaudie (rettet af en anden Haand

¹⁾ Skriveren har skreven »undkommen«.

til Claudie). — Nr. 33 Søren Sørensen med Konen og Søn som ike Biergede noget, tvertimod i hans Gaård endog opbrændt 1 af Byens Tyre¹⁾ og 3de af Escadronens Rytter Heste. — Margrethe Wrolles med tvende Børn som ikun Redede de Klæder de havde paa sig. No. 34 Peder Madsen og Konen som ikun Redede en Dyne og 1 Skrin. Søren Ollesen med Konen og Pige, som mistede alt undtagen en Dyne og 1 Kiste. — Feldtbereder Hans Mønster Bukvaldt, Konen, Datter og Svend, som mistede alt Indboe og Haandværks Materialier, undtagen en Dyne og Tvende Puder. — Nr. 35 Simon Adolfsen, Konen og Barn med tvende hos ham opholdende, som mistede alt. — Nr. 35 Jens Jensen med Konen, 2de Børn, som af sit Formue ike Redede uden et Sængs Klæder. — Niels-Roed, Christen (Kirsten) Ølands og Maren Smeds, som mistede alt. — Nr. 37 Morten Bierring med Konen, 2de Børn og 1 Dreng, som fik sin gode Indboe meget beskadiget, ligesom og endeel deraf blev paa Loftet opbrændt. — Nr. 38 Christen Hansen (Christen Hansens Hus i Flegborg har været en større Lejekaserne) med Konen, Poul Jørgensens Enke Maren Nicolaies, Lars Dagleier og Konen, Jacob Christensen med Konen og Barn, Christen Bagger og Konen, Bøsemager — — — Enke, Jens Hersoms (Hertzums) Enke, Mads Snedker med Konen og 2de Børn, Olle Skomagars Enke med Tvende Børn, Anne Uldrich og Søn, Sidsel Dahls og Søn, Christian Wensel med Konen og Barn og Anthon Høysers Konen, hvilke alle mistede alt deres Eiende og fik intet Bierget. Saaledes vidste Vidnerne, at henvend 60ve Seville Familier og henimod 200de Persohner formedelst denne Ildsvaade ere blevne Roginerede,

¹⁾ Byen anskaffer straks to nye Tyre i Stedet for de to, der er brændte; deres oppasselse udbydes i Licitation ²¹/₅ 1786.

huusvilde og Nøgne. — Hvorefter Vidnerne bleve Dimmitterede.

Derefter fremstod De 4re Borgere Tømmermester Jens Busch, Muurmester Mathias Mathiasen, Søren Ottesen og Jochum Jochumsen, som fremlagde den af dem efter Ordre den 24. April afholdte Vurderingsforretning over, hvad der er levnet af samtlige de brændte Bygninger. — Det er ikke meget, der er tilovers, af dem alle kun »nogle stk. slagne (ituslaaede) Muursten«, der vurderes til fra 1—8 Rdl. for hver Ejendom, ialt for 35 Ejendomme 148 Rdl., og heraf er endda de 60 Rdl. for det af Nr. 37 Morten Bierrings Ejendom, der kun delvis blev ødelagt.«

Som foran nævnt omkom i Nr. 32, Mdm. Bierrings Ejendom, dennes Slægtning, Jomfru Claudie ¹⁾, men hendes Død eller Begravelse er ikke indført i Vejle Kirkebog. — At hun i al Fald er bleven bisat i Vejle Kirke, fremgaar af Præsten Smiths Levnedbeskrivelse, idet han omtaler det ved Begravelsen forefaldne mærkelige Tilfælde, hvor han fik Menigheden til at være med til at lyse Forbandelse over de onde Mennesker, der havde stjaalet under Branden.

Præsten skriver i sin Selvbiografi ²⁾:

»En Jomfru Claudi, som var hos en sin Tante her i Byen, blev en 2 à 3 Maaneder før Branden beslagen med stor Tungsiindighed: hun græd jævnlig; men udloed sig ikke hvorfor. Hun faldt derpaa i en Feber og phantaserede; kom sig igen; men Sørgmodigheden vendte tilbage og blev stærkere — hun torde, som hun sagde, ey sige hvorfor hun græd; endelig udbrød hun en tre Uger før Branden, *Byen skulde brænde, hun skulde brænde med, og fordrede med megen lamentation*

¹⁾ Liise Claudi. Der indkaldes til Skifte 7. Juni 1786. Boet opgøres til 466 Rdl., 3 mk., 5 sk., der udlægges i Arv til Slægtninge. — ²⁾ Skrevet 1788 til Joh. v. Bülow, trykt i Sorø Akademis Indbydelsesskrift 1875, S. 40 ff.

at komme fra Byen. De gave hende gode Ord, og kurrede paa hende, men hun vedblev sin Snak, og vilde bort, da hun ellers brændte. — Dagen Ilden brød ud, maaskee en $\frac{1}{2}$ Time før, da de sade til bords opfordrer hun Mosteren til at skynde sig; thi de brændte ellers, og inden de fik afspist blev der raabt Brand. De fik hende da ud med til Enden af Byen; men da der i den Tummel ey blev taget vare paa hende, var hun komen tilbage igien i det brændende Huus. Der blev hun i Porten funden død om Natten Klokken 12. Hun vilde ey være brændt, det beviiser den Stilling i hvilken hun ¹⁾ blev funden; thi hun var faldet paa Ansigtet, i Udgaende med en Sølvskee i Haanden; var altsaa i Forvildelsen gaaet did for at redde noget, og er i det hun gik ud blevet qvalt. — Der blev i Branden stiaalet paa en saa ugudeligt Maade, at jeg næsten blev gal over, at høre al den Ondskab udøvet af Medborgere mod ulykkelige. Nogle Omløbere var der og blant Tyvene; men det var ikke vor kiere Byefogeds Sag at anstille den Undersøgelse derom, som strax burde være foranstaltet ²⁾.

Onsdagen efter Branden blev den bemeldte Jomfru Claudis Levninger begravne; jeg holdte den Dag en Prædiken over det Sprog: takker Herren fordi han er god og hans Miskundhed varer evindelig; og i Enden af den angreb jeg Brand Tyvene paa en Maade og med en Ild, som jeg aldrig før har talet og haaber aldrig at tale mere. Efter allehaande Vendinger, endte jeg Talen med at lyse Forbandelse over dem, og de Ord *al Menigheden skal sige Amen* — og derpaa vendte jeg mig pludselig og gik ned; hvilket usædvanlige, da

¹⁾ Aftrykket har »kun«. — ²⁾ Byfoged Carøe havde mere end nok at gøre, og man kan sikkert ikke lægge ham noget til Last, naar man af Copibøger, Forhørsprotokoller og Korrespondancen ser, hvor stort et Arbejde, han udrettede i de Dage.

Fader vor og Velsignelsen blev udeladt forbausede endnu mere Menneskene. Talen gjorde størst Virkning paa de uskyldige; nogen Virkning gjorde den vel og paa de andre; vi kan kun pløye og saae, Vexten staaer ikke i vor Magt.« —

I Brev af 27. April 86 til Joh. v. Bulow fortæller Smith om Bandlysningen saaledes:

»Det er mig kiert at min Ven ikke er nogen Elsker af at blive bandlyst; men jeg maae og sige Dem, jeg er heel slem i den Post; i Onsdag holdte jeg en Prædiken i Anledning af at den brændte Jomfrue Claudi blev begravet; og efter at jeg der havde talt om hendes Død i al Korthed, opmuntret de afbrændte, opfordret de frelste til at takke Gud ved Miskundhed i Anledning af Texten, »takker Herren; thi han er god og hans Miskundhed varer evindelig,« saa endte jeg Prædiken med at tugte det Hundetøy, som her haver stiaalet indtil Ubegribelighed. Jeg maledidede dem saa stygt, at intet Menneske før har hørt sligt; og jeg troer ey nogen som hørte dette glemme det saa længe de leve. Alt hvad min Aand formaaer, alt hvad jeg ved Deklamation kan udrette blev anvendt, og jeg skulde have ønsket min Ven havde hørt dette; saa meget mere, som jeg blot efter et Par Timers Meditation havde udkastet Hovedtingene; altsaa ikke har Talen *in extenso* skreven.«

Som det vil ses, har Branden ogsaa sin mystiske, overtroiske Side; her, som saa mange Steder før, er der »varslet« om Branden.¹⁾ Selv Præstefruen har før Branden drømt om Ulykken.

I sin Levnedbeskrivelse fortæller Pastor Smith herom og om, hvorledes han, — der som foran nævnt, var

¹⁾ I min Barndom nævntes en Port i en Ejendom i Nørregade. Denne Port skulde altid staa aflukket, »ellers vilde Nørregade brænde igen.« — Er der ingen, der ved noget om dette?

fraværende, da Ulykken skete, — fik Branden at vide, og han fortæller saaledes¹⁾:

»Det var just Confirmations Søndagen, det brændte, og min Kone og min heele Familie var med mig i Hornstrup Kirke, hvor jeg confirmerede. — Da vi stoed op, fortæller min Kone, hun havde drømt, at vi vare alle ude, og jeg i min fulde Præstehabit, og der kom Bud til os, alt for os var brændt; vi ilede hjem, og jeg knurrede for den Iilen; men ved Hiemkomsten saae hun ingen Ild, og et par Komoder, vi have, vare redede. Dette spøgede vi med og bekymrede os ey videre om. Det var en deylig Dag, og jeg, for at være lidt pyntelig ved Forretningen, tog min Vingekiol, som jeg ellers i Annexet ikke bruger, paa, og kiørte med Pibe-Krave og fulde Stads til Sogns, hvortil Været i sær førte mig. Forretningen blev endt; vi spiste hos min Annex Bonde, aade og drukke og bleve mætte, og alt var saare godt. Efter Maaltidet reyste jeg længere bort for at berette et par Syge, og da jeg kiørte tilbage til Kirken, saa jeg en stærk Røg, og talte derom med Bonden, som kiørte for mig; han troede, de brændte Stubber i Grundet Skov; dermed loed jeg mig nøye; drog nu til min Bonde, og drak min Kaffe i god Roe. — Nu blev Klokken 4, og det havde da brændt 2¹/₂ Time, uden at vi vidste det, i vort Huus var ingen uden en norsk Pige, vi havde bragt med os²⁾, og hun torde hverken forlade Huuset, ey heller kunde hun bevæge nogen Liden eller stor til at løbe op til mig.

Nu vilde jeg i min roelige Vankundighed have spændt for, og i det samme kom en Bonde til Gaarden og fortalte, det meste af Weyle var afbrændt. —

¹⁾ Anf. Sted S. 42 ff. — ²⁾ S. var, før han blev Præst i Vejle, Rektor i Trondhjem.

Store Vanheld kan jeg taale, da Sielen strax andspænder sin Kraft, og føler den maae anspændes; smaa Ting skal snarest bringe mig ud af Contenance. Jeg hørte dette og var ikke uroeligere, end jeg er nu. Min Kone var ikke vel tilfreds; men hendes Sorg er stille. — Nu kørte vi, og jeg var nær bleven rasende, for vi kørte for stærk, og jagede Hestene til Unytte; thi vi kom altid Tids nok til at see Ruinerne. Paa Veyen mødte os en Svend og fortalte, den Gade¹⁾, hvori jeg boede, var rent afbrændt. Manden, som kørte for mig, og boede i samme Gade, kørte nu afstæd som en galen, og al min Knurren kunde intet hielpe. Jeg fik ham da til at holde ved en lang steil Bakke, som løber ned til Weyle, medens vi stoed af, og han rullede da ned med Heste og Vogn, saa det stod vel til. Vi gik nu ned af Bakken og saa Ilden, men kunde ey see, hvorvidt den gik. Min Kone iilede, og blandt andet spurgte mig, hvor vi nu skulde være. Kirken staaer, sagde jeg, der er Herberge for Præsten. Kiol og Krave har jeg paa, er dette brændt, der er meer, hvor det kom fra; altsaa kiønt langsom. Ved Porten²⁾ fik vi at viide, vor Huus stoed enda, men Ilden var ikke 20 Alen fra dets Straaetækkede Baghuus, og stoere Brande laae i Gaarden.

Dagen efter erindrede jeg min Kones Drøm, hvori der var saamegen Sandhed.«

Brandens Følger vare store, og meget Indbo, flere Steder rede Penge, Sølvtoj o. lign. blev Luernes Rov;

¹⁾ S. boede i nordre Del af Torvegade, nær Nørregade. I Brevene til Johan v. Bülow fortæller S. 25. April, at en Smed, der kørte for ham, og som boede i Nørregade, mistede alt paa nær de to Heste, han kørte med. Det maa da rimeligvis have været Laurs Smed i Nr. 12 i Nørregade, men det passer ikke helt med det foranførte. — ²⁾ Nørreport, tæt før Aaen i nuværende Vestergade.

særlig gik Branden ud over tre Familier, hvis Stillinger gjorde, at deres Ejendele maa betegnes som de mere velhavendes, nemlig fornævnte Kammerherre Juul, der boede til Leje i Nr. 20, Madm. Bierring i Nr. 32 og Købmand Henrik Linnemann, Ejeren af Nr. 10 og 11, boende i Nr. 11. Provst Smith nævner i sin Omtale (Brev til Joh. v. Bülow af 25. April) de brandlidte og siger bl. a.:

»Kongens Skade ved Heele Eskadrons Magazinets Oubrændelse samt 3de Heste, Munderinger, Telte o. s. v. regner man for en 8000 Rdl. Kammer Herre Juul har maaske tabt ligesaameget; en *Madame Bierring*, som levede af sine Midler og var en rig Kone, fik ikke mere reddet end det, hun med sin Daatter gik i; og saa noget smeltet Sølv o. s. v., de have udpillet af Grunden. Kiøbmand *Lindeman*, en rig og meget god og ordentlig Mand, bode ogsaa i denne Gade. Han havde jaget alle sine Folk ud for at redde og slukke i Kammer Herre *Juuls* Gaard, og der vare de, da dens Tag sprang og antændte hans, saa han selv intet fik Reddet, men maatte, da alle Vinduer bleve med eet kastede ind i Stuen og over det heele Huus, flygte og overlade Alt til Ilden. Hans Gaard var den anseeligste i Byen og i Omkreds 102 Fag Huus stor, han havde megen Velstand, stor Oplag af alle Slags Ting — og faa Øjeblikke berøvede ham Alt. Ingen har tabt saa meget som han; og snart skulde jeg sige: ingen fortjente det mindre. Dog der ere flere, mange meget beklagelsesværdige Ulykkelige, hvis Velstand blev i faae Øjeblikke omskiftet til Armod; og den lange Tørke, den stærke Storm, og det ulyksalige Krudt spredte Ilden med en Hastighed, at Intet næsten kunde reddes, og Gaden tvert over end ikke kunde kommes frem ad.

Og nu denne Ulykke med alle disse Mennesker, som hverken have Huus eller Føde; mange have Jord i Marken, men deres Sæd og Redskaber er opbrændt; og den største Nød bliver endda for Sæd; og faaer de ey saaet, og det gjør de ey, da de ikke have Penge at købe for, saa Høstes heller ikke.«

Kammerherre Juel indrykker 26. Mai 86 i »Ribe Stifts Adresse-Contoires Efterretninger« en saalydende Bekendtgjørelse:

»Da ved den her i Weile sidstleden 23de April opkomne Ildebrand, een Deel af mine Documenter, Beviiser og Quittinger, ere opbrændte: Saa anmodes alle de, som formeene sig at have noget hos mig at fordre inden Sex Uger a Dato, at angive for mig, eller Hr. Byefoged Carøe her i Byen deres Fordring; da jeg efter den Tiid ingen Ankrav antager, og enhver kan tilskrive sig selv Skylden.«

Han indkalder efter kongelig Bevilling under 2. Marts 1787 »til Mortificationsdoms Erhvervelse alle og enhver, der maatte formene sig at kunde have noget at erindre mod saadan Doms Erhvervelse«, idet han ved Branden har mistet en kgl. Obligation paa Rdl. 16000 og to Aktie-Breve i »Vores Octroierede Danske Asiatiske Handels Compagnie«.

Linnemann indgiver straks efter Branden Ansøgning til Kongen om et Laan af den kongelige Kasse, og Præsten Smith lægger et godt Ord ind for ham gennem Joh. v. Bülow. Meningen er sikkert, at denne skal lade Anbefalingen gaa videre til Kronprindsen (Frederik VI). Smith skriver 27. April:

»Kiøbmand Lindeman her af Byen indgiver i Dag en Ansøgning til Kongen om et Laan, og da han havde den Spekulation, at han vilde være heldigst, om han direkte adresserede sig til Kr. Pr., saa har jeg ey vil-

det raade ham derfra, at han ikke siden skulde have noget at anke paa, om hans Ansøgning ey lykkedes. Han fortæner at hielpes, og vilde Kongen i en 6 Aar laane ham en 4000 Rdl. Rentefrie, saa troer jeg, da han strax vil bygge igien, og eyer mange Jordlodder ved Byen, at Kongen intet vovede, men med Vished kunde faae sine Penge igien i følgende 4re Aar, naar de i disse successive betaltes med 4 Proc. Rente for de sidste Aar. Dette er min Mening om dette Laan, naar det skulde *existere*, som vist var at ønske.«

Ansøgningen faar imidlertid kun en krank Skæbne, og den vandrer frem og tilbage mellem Finans-Collegiet, Stiftamtmand Urne¹⁾ og Byfoged Carøe²⁾ til Erklæring og Undersøgelse.

Carøe lader Linnemann opgøre sit og Søsterens Tab, hvilken Opgørelse her skal meddeles, da det er den eneste virkelige Oversigt over en af de største Skader ved Branden.

Carøe skriver i Indberetningen til Stiftamtet (Byens Copibog 2. Juni 1786, at han hermed sender: »fornevnte Linnemanns egen Forklaring over hans forrige og nu i værende Forfatning, hvoraf Naadig maatte erfahres:

1. at han beregner at have været Eier af Eiendomme og Effecter, den tid Branden antændte, for 19959 rdl. 5 mk.
 hvorpaa hæftede giæld 3130 -- 4 — 7
 altsaa den tid Eier af 16829 rdl.
 at hans Søster var førend Branden Eier af Eiendomme etc for 4670 rdl.
 men derpaa bortskyldig 700 —
 altsaa Eier af 3970 rdl.

¹⁾ Christian Urne, f. $\frac{4}{8}$ 1749, † $\frac{28}{6}$ 1821, Stiftamtmand i Ribe fra 1781. (Biogr. Lexikon XVIII, Side 90.) — ²⁾ Nicolai Chr. Carøe, f. $\frac{14}{5}$ 1751, † $\frac{22}{8}$ 1833, udnævnt til By- og Herredsfoged i Vejle 5. Mai 1784. Se om ham: Kristian Carøe, Nicolai Christian Carøe og hans Slægt, Side 37 ff.

2. Disses litte Skades beskaffenhed, oplyser ansøgningen og den herved insinuerede nøyere forklaring.
3. Den Formue og de Effecter som for Ilden blev skaanet, er i denne forklaring anført:
for Linnemann	2940 rdl.
Hvortil kommer	
det fra Branden opsamlede ...	400 rdl.
Hans 2de gaardes assurance	
Summa	3020 —
og noget af den under 1ste post antagne Boggield, der nu icke til Summa kand beregnes, der det ankommer paa Debitorernes Ærlighed, Efterdi Linnemann ei Speciel kand opgive eller legitimere nogen Krav. —	
	3420 —
	Summa 6360 rdl.
men derpaa er han bortskyldig	3130 —
altsaa alleene Eier af	3230 rdl.
- der dog vil noget formindskes ved de nye bygninger han for assurance Summen er pligtig at opføre, men som vil falde ham meget bekosteligere en assurance er.
Linnemanns Søster har fra Ilden reddet for	670 rdl.
og end videre for	50 —
hendes gaards assurance Summa er ...	1030 —
	Summa.... 1750 —
men derpaa er hun bortskyldig	700 —
altsaa alleene Eier af	1050 rdl.
4. Efter disse Forklaringer var:
Linnemann før Branden Eier af	16829 rdl.
men nu ickun af	3230 —
har altsaa tabt	13599 rdl.
	Trpt. 13649 rdl.

Trpt. 13649 rdl.

Hans Søster før Branden Eier af 3970 rdl.

men nu ickun af..... 1050 —

har altsaa tabt..... 2920 —

Ja mere, i Henseende til de Bygninger

hun for assurance Summen bør opføre.

Summa begges tab: 16519 —

Herover meddeles underdanig denne min betænkning:

- 1) at hvad disse Persohners Forfatning før Branden angaar, da, er i beregningen intet overdreven for saavidt Eiendommenes anslagne Verdie betrefter, — og hvad angaaer Effecterne, da som Linnemann hafde et stoert og vel Meubleret Huus, og han almindelig bekiendt kort før Branden hafde faaed en anseelig Deel Kiøbmands Vahre hiem, Men det ligesaa var bekiendt, at alle hans Effecter og alle hans Kiøbmands Vahre, var paa den plads, der brændte, Saa endskiønt det hverken var mig eller nogen muelig, saa nøye at have Kundskab om Sammes qvantitet, er hans Opgivende dog for enhver som kiendte hans forfatning og Handels vey, fuldkommen troelig. —
- 2) at han desuden af sin gaards grund, for at faae Gaden Regular taber 499 □ al:
- 3) at hans og Søsters forfatning nu, saa vidt man derom har kundet erfahre, Rigtig er saaledes som samme er opgiven. —

Hvoraf følger

- 4) at Linnemann og Søster ere De som have tabt meest ved Branden
- 5) at De vel ogsaa ere De iblandt de Brandlidte som have Conserveret det meeste. — Men
- 6) at De som handlende trænge til den største Capital om de igien skal kunde bruge Deres forrige Næ-

ring; — Hvortil Beregningen viiser at De forhen have brugt og haft fornøden en Capital af = 20800 rdl., i stæden for, at De nu ickun har til sammes anlæg = 4280 rdl.

Jeg igientager derfor underdanig, hvad jeg paa ansøgningen har tildristet mig at antegne.

Hvorhos ieg maae erindre: at da jeg den 2den Maii 1786, allerunderdanigst har ansøgt understøttelse for Byen og de Brandlidte i almindelighed, Saa indstilles underdanigst: Hvorledes skulle forholdes i tilfælde Samme Linnemann i Særdeleshed Som de Brandlidte i almindelighed allernaadigst blev bønhørt; om da Linnemann skulle nyde Deel i begge, eller som vel Rettet i den første alleene; thi skal han gaa i Repartitionen med de andre Brandlidte i den Understøttelse De allerunderdanigst haaber, efter det tab han haver lidt, ville han optage en saa betydelig Deel fra Dem, at de øvrige som ere mange og hvoraf adskillige ogsaa have tabt anseeligt, ickun fick lidet hver, om endog den forhaabende understøttelse blev en stoer Capital.« —

Stiftamtmanden anbefaler paa det bedste Ansøgningen og slutter: »Og da denne Mands store Tab noksom heraf fremlyser, saa var det meget at ønske, at han maatte nyde det ansøgte, paa det Staten, men især Weyle Bye, ikke aldeles skulle tabe den Fordeel og Nytte som saadan en virksom Handelsmand kan frembringe,« men Finans-Collegiet afslaar 29. Juli 86 pure Ansøgningen, hvilket meddeles Stiftamtet, der lader Afslaget gaa videre til Carøe og Linnemann.

Det fremgaar af alle Indberetninger og Breve, at saa vel Byfoged Carøe som Pastor Smith har været ganske overordentlig virksomme og hjælpsomme over-

for de brandlidte. — Allerede 25. April bombarderre Smith Joh. v. Bülow om Hjælp og skriver:

»Men hør nu Ven, vi maa have nogen Hielp til disse ulykkelige Mennesker: og De maae være deres Tolk og Forbeder hos vor dyrebare Prinds. Nogle Hundrede Rixdaler maa han give os — der hielper ingen Snak for, i hvad saa alle Finanz Mennesker vil sige — og naar H. K. H. giver dette selv, saa kommer det ingen ved; og dette maae uddeles til de elendig afbrændte, at de kan faae Korn; og dette skal jeg efter Overlæg med Byefogeden og den Residerende Capellan Hr. *Vinther* giøre, som vi for Gud og Mennesker det agte at være bekiendt. Er der noget christen Menneske, som ellers vil give noget, saa er det vel giort.

En Almindelig Hielp til Husenes Opbyggelse ved Collect eller andet sligt, maa vi og søge; men dette haver jeg endnu ikke rigtig faaet i Hovedet; og veed snart ikke selv hvad jeg tager mig for.

Dette er Menneskehedens Sag — og her maa hielpes saa snart mueligt er. O det Syn af de mange bedrøvede Mennesker, deres Klager, deres Jammer. — Jeg kaster Pennen og anbefaler Alt Gud og H. K. H. Naade.

Endskiønt jeg er saa knap logeret at jeg ikke har kundet modtage nogen af ulykkelige nøgne Mennesker, som Ilden har berøvet Huus og alt, saa gjorde jeg ikke mindste Vanskelighed i at modtage de tvende splitter nøgne Personer (vel et Par Høns) min Ven under 22. Apr. afsendte til mig; jeg modtog dem med Glæde fra en saa kier Vens Haand, og Deres Søskende skal altid være mig velkomne.«

Kronprindsen sender paa Bülows Anbefaling aldeles omgaaende 100 Rdl., og Smith takker 4. Maj Bülow saaledes:

»For de 100 Rdl. min Ven fra H. K. H. sendte mig følger Qvittering; men min Taksigelse for de Arme, til hvis Hielp denne Gave er bestemt, mit Hiertes Følelser, dem Ven maae De forklare for vor dyrebare Prinds; thi jeg føler at jeg ikke i denne Forstyrrelse kan selv gjøre det, som det burde gøres. Hans ædle høye Hierte være hans herlige Løn — og De Ven — nu De veed hvad jeg føler for Dem — og de har talt de Nødlidendes Sag kraftig, det seer jeg af den hastige Hielp og det vidste jeg a priori De vilde.«

For de, der straks begynde at forberede Genopbygning af deres Ejendomme, gaar Byfoged Carø i Kaution med den største Uegennytte og efter at have indberettet Branden til Stiftamtet begynder han straks at lægge Planer om Hjælp til de brandlidte.

Han er utrættelig. Til Kongen indsender han 2. Maj Ansøgning om Hjælp; — den lyder:¹⁾

Weile den 2den Maj 1786

Byfoged Nicolai Christian Carø bønfaller allerunderdanigst, paa Weile Byes og omtrent 60 Famillers og over 200de Persohners Vegne, om Kongl. Hielp og gave, til Byens vedligeholdelse, dens afbrændte Tredie Deels Opbygelse, og de ved en u-lyckelig Ild, Ruinerede og nu nøgne, og især famillers og Persohners understøttelse til igien at komme til Huus og Nærings Vey, for paa nye at blive nyttige undersaatte og duelige lemmer af Staatten og Byen.

Til Kongen.

En Kaad Drengs taabelige og forbudne forlystelse at anskaffe sig en nøgle Bøsse og dermed Søndagen

¹⁾ Vejle Byes Copibog 1784—1791 (Landarkivet i Viborg).

den 23de Aprilii sidst om eftermiddagen Kl. 1³/₄ at giøre et Skud, antændte en Ild i et Straaetæcket Huus, midt i Byens bedste og største qvarteer, hvor dens meest formuende Indvaanere boede.

Straae tæcket, den foregaaende langvarige tørcke, og den paa den Tid stærk blæsende Vind, bragte Ilden inden 6 à 7 Minuter i en gaard 2de stæder derfra, hvor den Indqvarterede Eskadrons Krud var henlagt. —

Allerrede da vare Folk i begreb at bemægtige Dem Krudet, og allerrede da var jeg, Byens Brand Folk, Spøyte og Brand Redskab i Arbeide med Ilden. — Men i øyeblikket blev Krudet antændt, hvilket igien med lige Hast antændte Huusets overdeel, Sp(r)ængende samme, bortslog de til Krudets bemægtigelse nærværende, kastede Stene etc. paa og omkring os ved Ilden arbejdende, førte den sprængende og antændte overdeels luende Træ Værk i Vester, Synder og Nord, paa 13 forskiellige og langt fra hinanden liggende stæder, og dermed sadt det gandske qvarteers bygninger i længden og breeden, fra den ene Ende til den anden, i lys lue. —

Denne forfærdelige og mageløse (!) Ild som i et øyeblik fra alle qvarterets Siide, gjorde det umueligt at arbeide mod samme, inden for dens begge Ender, og at dække Byens øvrige part, som grændsede til det i Brand staaende qvarteer. — ligesaa gjorde den det u-muelig, for qvarterrets Beboere, at bierge noget meere af Deres Eiende, end livet, og de Klæder, De vare i ført, ja en af disse u-lykelige maatte endog tilsætte livet og 4re Deres Helbred som stærk af Ilden beskadigede. —

Saaledes blev i den korte tid af mindre end 3 Timer, meere end den $\frac{1}{3}$ Deel af Deres May^{ts} Kiøbstæd

Weile lagt i aske. 32 stæder opbrændt og 4re beska- digede, omtrent 60ve af dens beste Indvaanere og over 200de Persohner gjort Huusvilde nøgne og yderlig arme. —

En u-lycke, som efter ald Menneskelig formodning icke hafde strackt sig til høyere end 2 à 3 à 4 stæder, dersom Escadronens Krudt, icke hafde foraarsaget den almindelige ødelæggelse, og forhindret de skadelidende at bierge Indbo og videre.

Allernaadigste Konge!

Ulycken er saa stoer, at Weile Bye, der i sig selv er Fattig og for faae aar siden er sådt i en giæld til dens Raadhuuses opbyggelse, som den sildig ville kunde afbetale, skulle kunde ved egne Kræfter, Reise sig af sine Ruiner. Dens udgifter ere store, og den har paa den u-lyckelige Dag tabt, mange af dens meest for- muende Indvaanere, beste Handlende og Dueligste Haandværkere, og tabt de Kilder hvorfra den skulle hente dens Indtægter og almindelige Skatter.

og disse mange, forhen Velhavende, Duelige, Virk- somme og brave Folk, vil ævig være tabt, og Byens almindelige Undergang derpaa følge, dersom Deres Kongl. Maie^{sts} Faderlige Hierte og Mægtige Haand icke ved allerhøyeste Understøttelse og Kongl. gavmild- hed Reder det almindelige i Særdeleshed og de nød- lidende hver for sig

Stoere Konge!

Tilgiv Allernaadigst, at jeg som den De haver Sadt til øvrighed i dette stæd, anraaber Deres Medlidenhed for den u-lyckelige Bye!

og at jeg, som Gud sparede i u-lycken, er de elen- diges Røst, som fordere af mig at anraabe Deres Kongl. Maiest om Naade og Forbarmelse mod Dem i denne Deres yderste Jammer.

Over 70,000 rdl. (Der har i Udkastet først staaet 40,000 rdl) haver de u-lykelige tabt og ickun 13 à 14000 er det, som De igien kand vendte erstattet af Brand Cassen, som Deres assurerede Bygningers Taxations Summa.

Ilde var qvarteret og dets gade forhen dannet, da en Bygning og dens grund gick uden for en andens, men skulle De være saa ulykelige at icke nyde en Extra ordinair Hielp, vil De vidst benytte Dem af grunden, som De Eiede den, og igen bygge ligesaa irregulair; thi at fraskiær Dem noget af grunden, som det eneste, Ilden levnedede Dem, ville være Haardt.

ligesaa ville det blive en følge, om De blev uden Hielp, at da de u-muelig kand bygge, som der var bygget før, for assurance Summen, ville mange af Deres vægge blive med leer og Træe Venner¹⁾ mange af Deres Tage straae, og Deres Indhegninger de Skovene ødelæggende Riis Gierder.

En Bygningsmaade, som vel icke efter Deres Maie^{ts} Forordning af 24de Januarii 1761 4de Cap. 22 art. kunde forbydes Dem, thi desværre det er aldt for beviislig at De ere Arme. —

Men saaledes at bygge ville sætte den opbyggende Deel Saavel som den gandske øvrige Part af Byen, i en truende Fare for en almindelig ødelæggelse, om den mindste Brand igien i qvarteret opstod, og paa nye true Brand Cassen for en betydelig Sums Udgift.

Men, Recker Deres Maie^{ts} de u-lykelige Deres Høye Hielp Riige Haand og af Deres Cassa allernaadigst skienker Dem en Høy Kongl. gave; Da tør jeg tildriste mig til Byens beste og Ziir samt BrandCassens Sickerhed, allerunderdanigst at forestille som Vilkor, under hvilke denne allerhøyeste gave blev given:

¹⁾ Træstaver imellem Bindingsværket, til at fastholde Lerkliningens væner imel wegstaver* (Fejlbergs Ordbog)

- 1) at gaden, efter nu afpælet linie, skulde bebygges saa lige som Situationen i almindelighed tillader, (se herom senere) og at den som derved vandt eller tabte grund, derefter skulle nyde større eller mindre Deel i den Kongl. gave.
- 2) at Straae tage, Saavel paa Ind- som ud-Huuse, og Straaes underlæg i stæden for Tagets Skielning med Kalk, skulle til Ævig tid forbydes, paa alle nye opførende Bygninger i Weile Byes Nørre kvarter. —
- 3) at alle Riis gierder, i det kvarter ligesaa til ævig tid allernaadigst blev forbuden, men enhver, som fik Deel i gaven, var pligtig at indhegne sine pladser med Plankeværk eller Steen gierde, og da dette ville være en betydelig Tryghed og Ziir for Weile Bye, Saa, giver dette mig grund nok, for det almindelige [Vel] at Bønfalde Deres Kongl. Maiest om Hielp til de u-lykelige, af hvilken saa gode følger ville flyde, foruden de vigtigere af gaven følgende, at De mange arbejdende og stræbsomme Folk igien blev sadt i Næring og vunden for Byen, som uden Dem icke kand vedblive eller vedligeholde sig selv.

Men da Byen, indtil at disse Folk igien kan blive virksomme, vil i deres Indvortes oeconomie, liide u-troelig, og savne den $\frac{1}{3}$ Deel af de Indtægter, hvormed deres udgifter skal bestrides, vover jeg allerunderdanigst for Byen at bønfalde Monarken om en liden særskilt gave til Byens publiqve Væsen i almindelighed.

Men end stærkere Raaber de u-lykeliges Røst om Deres Maie^{sts} allernaadigste Hielp for Dem.

Deres Jammerfulde tilstand er u-beskrivelig; Gud bøye Kongens Hierte til at lindre dissers Nød, og lige

saa mange glædes Raab skal da høres, som Suck og Klage-toner nu opfylde Luften.

Og ligesom den u-lykelige Dag aldrig glemmes i Weile, Saa skal og aldrig glemmes at tacke og Vel-signe den Store Konge, som lindrede denne Nød, men De fra Ilden Redede u-myndige skal lære at priise Gud, som gav Landet saa Faderlig en Regiering.

Den forhaabende allerhøyeste gave, skal, saaledes som allernaadigst bliver befahlet, blive udredet, hvorom Indstilles, om Deres Maiest befahler; at en Repartition derover af Sogne Præsten, mig og Byens beste sparede Borgere skal skeep, dog af Herr Stiftsbefalingsmanden approberes, hvorunder formodentlig fornemmelig maatte paasees icke paa Persohnernes antall alleene, men Deres Stand, forhen hafte vilkor og fornødenhed i en større eller mindre hielp, for igien at kunde begynde forhen brugt Nærings Vey, følgelig ogsaa paaskiønnes: om De have været Huus Eier eller levere.

Det nye quarteer, som under Kongens Hielp saaledes igien maatte opreise sig, skal for alle Folk være et Mindesmærke paa Kongens Lands Faderlige Mildhed og Kierlighed for landets u-lykelige undersaatte, for hvilke og den gandske Bye bedes

Allerunderdanigst

Carøe.

Desværre faar de brandlidte, uagtet den fortræffelig skrevne Ansøgning, ingen kontant Hjælp af den kongelige Kasse, idet Finanskollegiet 18. Juli 86 svarer, at det ikke har kunnet forestille Ansøgningen for Hs. Maj. Kongen, men heldigvis for dem har Øvrigheden, og vel særlig Carøe og Smith, andre Jærn i Ilden.

Der indgives Ansøgning om Collect Landet over;

som nævnt fandtes der jo ingen Brandassurance for Løsøre, og man var derfor henvist til gode Medmenneskers Hjælp, og selv mod Brandassurancen for Ejendommene var man uvillig stemt, og man rettede i Kjøbenhavn — det var før den store Ildebrand — stærk Kritik mod den; der burde »sættes Grændser for de Pengesummer, som Aar efter Aar unyttigen opsamledes i Selskabets Fond¹⁾«.

Der er imidlertid adskillige brandlidte, der ikke kan vente, til der gennem Collecten indsamles Hjælp til dem. De benytte sig derfor af en gammel, hævdvunden Skik, at gaa om med Brandstødbreve, Ansøgninger, der med Øvrighedens Tilladelse ombæres af den brandlidte selv eller en anden paa den brandlidtes Vegne.

Allerede 16. Mai 1786 er Hans Olesens Enkes Søn naaet til Ribe med sit Bønskrift — i Reglen maatte de ikke gaa udenfor Stiftet — og Stiftamtmanden skriver derom s. D. til Byfoged Carøe²⁾:

»En af Weyle Byes Brandlidte, nemlig afg. Hans Olesens Enke har i Dag ved hendes Søn ladet foreviise en Udskrift af bemelte Byes Justice Protocol under Skriverens Haand angaaende hendes ved Ildebranden tagne Skade, med Begiæring om at erholde Tilladelse til at besøge Indwaanerne her i Riibe Kiøbstad, for at indsamle noget til hendes Skades Opretning. En paa bemelte Udskrift given Paategning oplyser, at vedkommende har betient sig af samme, førend den kom her til Paategning, hvilken Vei mueligt kunde følges af flere. Hvorfore jeg anseer det fornøden, at Hr. Byfoged behagelig vilde betyde de Brandlidte, som herfra agte at begiære Tilladelse at besøge Kiøbstæderne i Stiftet, at de ei gjør nogen Brug af bem^{te} Brandbreve, førend deres medbringende Beviiser her-

¹⁾ Carl Bruun »Kjøbenhavn« III 736. — ²⁾ Ribe Stifts Copibog 1784—87.

fra med Paategning er forsynet. — Hvilken Forsigtighed, der og har sin Grund i Rescriptet af 23. Aug. 1745 og kommer de Brandlidte selv tilgode, bliver saameget meere nødvendig, som man nu og da maae erfare, at der ved slige Leiligheder gives de, der udstæder og andre, som bruger falske Brandstød Tingsvidner og derved søger at tilsnige sig Almisser.

Sluttelig anmeldes til behagel. Underretning, at de Tingsvidner, som fra Weyle her maatte nyde Paategning, clausuleres saaledes, at samme efter fierdingaars Forløb leveres Hr. Byefoged til Cassation, i hvilken Hensigt De der og bhagel. samme ville modtage, naar vedkommende dermed fremkommer.«

Carøe svarer til Stiftamtmanden 19. Mai¹⁾:

»Jeg har forlængst ladet de Brandlidte advare i at iagttage ved deres Bettelgang, hvad anordningerne befahle etc., og anmodet dennem at entholde sig fra adskillige stæder, som enten allerede hafde eller mig bekiendt ville ved Summer paa engang komme disse nødlidende til hielp, paa det at disse icke, ved daglig overhæng, skulle Kiedes, og blive u-villige til at fuldkomme deres ædelmodige Hensigt. Deres Høy Velbaarenheds Ordre af 16de hujus skal i Dag blive de Brandlidte alvorlig betydet, og, saavidt samme mig vedkommer, underdanig blive efterleveret.«

26. Mai faar 3 Brandstød-Breve Stiftamtmandens Paategning om, at de i et Fjerdingaar maa ombæres, men siden kommer der saa mange, at Stiftamtmanden kun noterer, at »de siden indkomne Ditto Breve ere paategnet i Overensstemmelse hermed«. — 28. Juni faar Christen Hansen kun Tilladelse til at gaa i 1 Maaned og Anna Ulrichs i 2 Maaneder.

Derimod nægtes der Skræder »Suurmann« Brand-

¹⁾ Byens Copibog 1784—1791.

stød Brev, uagtet han hævder, at han »dog har mistet endeel Klæder ved Ildebranden i Weyle«, og da han beklager sig, svarer Byfoged Carøe saaledes til Stiftamtmanden 2. Juni:

»Aarsagen, hvorfor at jeg icke haver kundet meddele Johan Schuurmann det forlangte Bevis er, at Johan Schuurmann icke har beviist, at han har tabt noget ved Branden; at jeg er uviidende om han, som ingen fast Bopæl havde, har været Eier af noget. Vel veed jeg, at han hos Søren Sørensen, for hvem det brændte, afvigte aar hafde noget u-betydelig tøy staaende, men dette tilegnede Søren Sørensen sig for Huusleyen. Og Schuurmann opholdt sig for nærværende tid icke i det afbrændte kvarter.

Da nu Schuurmanns Hensigt u-nægtelig er at trygle paa det forlangte beviis, saa formener jeg underdanig, at jeg hverken haude eller bør meddeles ham samme. Selv kalder han sig Skræder, men han er icke i Byens laug. — Hans Fremstilling følger underdanig tilbage«.

Og da Schuurmann atter klager til Stiftamtet, resolverer dette, at da han ikke har bevist at have lidt Tab, kan Brandstød-Brev ingenlunde meddeles ham.

Det kan ikke ses, at der er mere end dette ene Tilfælde, hvor en uberettiget har villet benytte sig af Lejligheden og gaa »Bettelgang«.

Byfoged Carøe indsender allerede 2. Maj 86 til Stiftamtmanden en Redegørelse for, hvad der efter hans Mening skal gøres til Afhjælpning af Nøden og fæstner sig særlig ved de Ting, — dersom Kongen ikke vil hjælpe, — : Collect til Indsamling af milde Gaver, Ophævelse af Ekstraskatten, Brandskattens Nedsættelse, Fritagelse i 3 Aar for Hjælpe-Indkvarterings-Skat, Hjælp til Byen i Almindelighed, fordi de brandlidte ikke kan evne at svare Skatten til Byen.

Carøes Redegørelse lyder saaledes:

»I følge Deres Høy Velbaarenheds Naadige Tilladelse Insinueres underdanig min Ansøgning for de ved Branden ruinerede. — Disse have villet, at jeg i Deres Stød skulle gjøre Ansøgningen, og da desuden endeel af dem allerrede ere flyttede herfra for en Tid til Deres Slægt og Venner udenbys, og deres Redning overalt har en saa nøje Forbindelse med Byens almindelige Vel, har jeg troet at kunde føye dem heri.

Kiøbmand Linnemann og Søstre ere de, som have lidt meest og som behøver meest, for igien at komme i Næring. Dagen efter Branden indgav De en Ansøgning om et Kongl. Laan. De fordrede min Attest om Deres u-lykke, og jeg vovede at meddele Dem den, da jeg u-muelig kunde modstaae de u-lyckeliges Anmodning.

I Rente Kammeret har jeg ansøgt om De skadelidendes Extra-Skatts eftergivelse, indtil at de igien kom i Næring. Saa hastig Ansøgningen var indsendt, indsaae jeg min Feil, at jeg icke ogsaa dermed incomoderede Deres Høy Velbaarenhed. Men, jeg haaber underdanig Forladelse herfor; thi heele Byen ville (vide), at jeg til Deres Sickerhed og de u-lyckeliges Trøst stedse skulle være paa den afbrændte plads, hvor Ilden først i gaar endelig blev Slucket. Jeg maatte derfor ligesom stiaale mig til at arbeide med Pennen, og om jeg da, i denne post, under lignende udmattelse, begik en Forglemmelse, haaber jeg som underdanig meldt, Forladelse af Deres Høy-Velbaarenheds besynderlige Naade for mig. — Om hastig Resolution heri var mig og u-omgiengelig fornøden, for derefter at indrette Regnskaberne.

Hvorvidt jeg har truffen det Rigtige i den derhos Insinuerende ansøgning, indstilles underdanig til Deres

Høy Velbaarenheds Naadige overveielse. — Skulle en Kongl. gave icke være at opnaae, er de ulyckelige vis paa, nu de har erholdet Deres Høy-Velbaarenheds Høye og Trøste Riige Forsikring om understøttelse, at De dog allernaadigst forundes:

En Collect i alle Nørre Jyllands Kiøbstæder og Kiøbenhavn, Hvilken Hovedstad ved saa mange Leyligheder har viist i saa Fald at kunde og ville giøre meer end hver Provinds.

Kongl. Befrielse for:

- a. De skadelidendes Extra Skat som allerede ansøgt.
- b. De sparedes Befrielse for at Svare høyere Brand Skatt end 10 sk. af 100 rdl.
- c. Byens grunds Befrielse i 3 aar for at blive lignet til Hielpe Indqvarterings Skatt til andre Kiøbstæder.
- d. En Benaadning for Byen i almindelighed til erstatning for de Skatter, de skadelidende icke til den kand udrede.

Men, da nogle af de skadelidende strax agte igien at bebygge Deres pladser, og det ville blive til ævrig Vanziir, om gaden icke blev bedre dannet end før, og til en bestandig Redsel, om Straae tage, Kliinede Vægge og Riis gierder atter maatte finde stæd, Saa udbedes underdanig Forholdsordre, hvorledes at jeg hermed skal forholde mig.

Adskillige Medliidende have allerede betænkt de u-hældige med Hielp, Saa at De meest Fattiges Nød for det første strax er lindret saavidt muelig. — Men de Familler, som vare boesadt, igien skal bygge og paa nye skal sætte sig i Næring, Deres Nød vil icke kunde lindres, uden ved anseelig Hielp.

Dog, disse hørte icke saa hastig Deres Høy Velbaarenheds Naadige Forsikring, førend at Deres Hierter

bleve fulde af trøst og troe: at De vilde blive hiulpne. Deres tillid til Deres Høy Velbaarenhed er ligesaa stoer, som den er grundet.

Daglig Velsigner De og bede godt for Dem og Deres Høye Huus, og Deres glæde ville blive fuldkommen og paa det Høyeste, om De Persohnlig saae Deres Høy Velbaarenhed.

Nyder Byen den lycke, beder jeg underdanig, at mit Huus, som Herren sparede, maa Vederfahres den Naade at blive stædet, som Deres Høy Velbaarenhed tager til, og om mueligt, at jeg i Forveyen maatte underrettes om Tiden, at Forretninger i mine Herreder just icke da skulle have kaldet mig udenbys.

Paa Torsdag venter ieg grev Reventlou af oeconomie og Commerce Collegio hertil, som agter at udsee beqvemmeligheder til en Klæde Fabriqvcs Anlæg her og muelig dertil købe Plads.¹⁾

I Deres Høy Velbaarenheds Høye Naade og Bevaagenhed, anbefahler ieg den Fattige Bye og mig selv«.

Byfoged Carøe var, efter alt at dømme, ganske overordentlig ivrig og flittig for Nødens Afhjælpning og i det Hele med alt det, den store Ulykke bragte med sig af Arbejde i Embedet, — han kunde med al Ret bede Stiftamtmand Urne undskylde den lille Formfejl, han havde begaaet, — og ogsaa til Hans de Hoffman i Fredericia maatte Carøe først i Maj gøre en Undskyldning, at han har maattet svigte Embedet som Herredsfoged — det er en Erklæring fra »Engelsholms klagende Bønder«, der har maattet vente paa Grund af »det Arbeide, den ulyckelige Braënd her i Byen med meere, i denne Tid har foraarsaget«.

Byfoged Carøes Ansøgning om en *Collect* Landet over faar Stiftamtmandens allerbedste Anbefaling. —

¹⁾ Collegiet valgte Fredericia til Fabrikkens Plads.

Stiftamtmand Urne kommer selv til Vejle en af de første Dage i Maj, og han indsender 10. Maj til Regeringen Byfogdens Ansøgning af 2. Maj med en derpaa tegnet saalydende Anbefaling:

»at den i forhæftede Supplique anførte ulykkelige Begivenhed i alle Deele medfører Sandhed, det er jeg ved min Ankomst til Veyle i denne Tid desvære meer end tilstrækkelig bleven overbeviist om. —

De Brandlidte nuværende Situation er høyst jamerlig, de, som før vare Byens meest formuende Borger og virksom i deres Kreds til Næringsveienes Opkomst og Vedligeholdelse hos dem og deres Medborgere, staa nu nøgne paa Ruinerne af deres for faae Tider siden staaende Boeliger, hvor deres Kiøbmands og andet Gods og Formue ligger begravet, og de raaber om Redning og undsetning.

Thi Ilden, da den havde antænt Krudet, rasede saa stærk, at heele Byen stoed fare for aldeles deraf at fortæres, men Guds Forsyn og de meestaarvaagne Brand-Anstalter til Ildens Dæmpelse, standsede denne gyselige Ildebrand omsider, dog blev Byens Nørre Gade, som udgiør omtrent $\frac{1}{3}$ Deel af Byen, og hvori boede de meest formuende Handlende og Haandværkere, som aller aldeles ødelagt. — Dette Quarteer blev saaledes fra alle Sider bespændt af Ilden, at endog intet af Klæder og Boeskab stoed til Redning. — De Brandlidtes Tilstand er gyselig, deres Trang stoer, og deres Raab om Hielp og Medlidenhed høyst billig. —

Men skal de og heele Byen reddes fra Undergang, er en hastig Hielp fornøden, dog da en heel Kiøbstaeds og saamange Familiers Vel eller Vee derpaa beroer, saa maa det billig opvække alle Foelsomme

at forene deres allerunderd: Bønner med mine, at Deres Kongel: Mayst allene foruden anden høj Kongel: Understøttelse ville tillade og bevilge: At Collect Bøger i Kiøbenhavn og øvrige Kiøbstæder samt paa Landet i begge Riger ved Øvrighedens Foranstaltning maatte ombæres, og komme de Brandlidte til Hielp efter den foreslagne Uddelingsplan, og imod at de i Suppliqven anførte Vilkaar ved de afbrændte Bygningers Opførelse blev iagttaget. — «

Samme Dag, 10. Maj, indsender Stiftamtmanden til Cancelliet en lignende Indberetning, hvori han, da »de Brandlidte søgte og fik Huslye og Underholdning hos den sparede Deel af deres Medborgere, men dette overstiger de sidstes Kræfter, da deres Omstændigheder i Almindelighed ere maadelige, for en stoer Del fattige«, særlig anbefaler, at Byen i de tre næstpaafølgende Aar fritages for Indkvarterings-Hjælpekatten, og til Oeconomie-Collegiet om, at Indvaanerne — baade de brandlidte og de andre — maa befries for at svare højere Brandskat af deres Bygninger, end de sædvanlige 10 sk. pr. 100 Rdl. Assurancesum.

Vi skulle nu se, hvorledes hele denne Række af Ansøgninger hjælper.

Collecten, som baade Byfoged, Stiftamtmand og Præst i saa høj Grad sætter deres Lid til, forhaster den høje Øvrighed sig ikke med. Pastor Smith skriver 20. Juni 1786 til Joh. v. Bülow:

» — — vort Kanselie er stadigt, eller rettere stædigt. Her blev strax ansøgt om en Collect for *Vejle* i Nørre Jydlands Kiøbstæder og Kiøbenhavn; dette blev understøttet af Stiftamtmanden, og endnu ligger det; og denne Stædighed gjør den Ulykke at Velvilligheden og Æmheden for de afbrændte aftager og

kiølnes i Publikum og de arme Folk faaer ikke tredie Deelen, som de havde kundet faae om Collecten var bevilget og uden Ophold *cirkulerede*.«

og 16. August maa Stiftamtmanden gøre »2den Gang allerunderdanigst Forestilling til det Kongl. Danske Cancellie om Collecten«; det synes, at denne Henvendelse hjælper, idet Collecten under 26. August bevilges »paa alle Kiøbstæder i Danmark, Kiøbenhavn inclusive.«

Pastor Smith skriver herom: »dette er herligt, og nu forlanger jeg ikke mere for Menneskene, da denne Colлект vist vil give en herlig Understøttelse«.

Hvor meget Collecten i det Hele har givet, kan desværre ikke oplyses.

Det varer nemlig ganske uforholdsmæssigt længe med Indsamlingen. — Endnu i August 1787 er der ikke fremkommen Opgørelse over, hvad der er indkommen i Kjøbenhavn og i Sjællands Stift, »ventelig fordi andre ældre har været at indsamle.«

I August 1787 opgøres, hvad der er indkommen i de 8 Kjøbstæder i Ribe Stift, der ialt har givet 287 Rdl. 4 mk. 2 sk., og fra Cancelliet meddeles der 4. Aug. 87, at de øvrige 3 Stifter i Jylland, samt Fyn, Lolland og Falster har givet 855 Rdl. 5 mk. 5 sk. Naar Hensyn tages til, at Folks Evne til at give ikke var stor den Gang, maa disse Resultater siges at være gode.

Fordelingen af det indkomne overdrages Byfogden og de 8 Mænd: Mathias Winge, S. Carstensen, Baldeviin, Jens Busch, Mathias Bang, Frands Thrane, S. Ottesen og G. Giørtz, og de meddele 1. Marts 1788 paa Forespørgsel fra Stiftamtet,

»at 8 Dage før Repartitionen blev foretaget, bleve alle de Brandlidte, baade Inden og uden Byes ved opslagne Placater indkaldede at anmelde sig og deres Tab,

at alle de, som da anmeldte sig, bleve indbefattede under Repartitionen, og

at vi som kiender alle de Brandlidte nøye, Sandfærdelig kan attestere, at under Repartition er inddraget alle de Tieneste-Folk og nu udenbyes boende, som ved Ildebranden hafde taget Skade, de Militaire undtagne«.

Garnisonen har nemlig af H. M. Kongen faaet erstattet sit Tab ved Branden, hvorfor den er holdt udenfor. —

Kammerherre Juel ønsker ingen Part i Collecten, men »Declarerer gierne at frastaa min Part, de trængende og Brandlidende Borgere til Nytte og Hielp.«

Af Collecten er forlods taget 45 Rdl. 5 mk. 6 sk. til Betaling for Brølægning af Nørregade, idet de Brandlidte er blevne enige herom, da det ellers, om hver skulde betale forholdsvis efter Facadens Længde »ikkun vilde foraarsage vidtløftige Beregninger og Besværigheder«.

Der er imidlertid to, der ikke er tilfredse med Fordeelingen, Anders Bager, der maa have klaget mundtlig, idet der ikke i Byens eller Stiftamtets Kopibog er indført noget om hans Klage, og om hvem der iøvrigt intet erfares udover, at Klagen afvises i April 1788, og Farver Joachim With, der 2. Maj 1788 skriver direkte til Stiftamtmanden saaledes:

»Efter min specificerede Indgivelse til Hr. Byefoged Carøe paa mit betydelige Tab i Ildebranden den 23de April 1786 beløber sig i[det]mindste af Indboe den Summa 599 Rdl. 4 mk. 10 sk. foruden min nu værende igien opbygte Gaard hvad der er tilgaaet foruden min Brand Casse, som og er indgivet til Hr. Byefoged Carøe. Efter Hr. Byefogdens Ordre mødte jeg paa Raadstuen og hørte oplæse hvad enhver blev tillagt

af den Kongl. allernaadigste Collect bog og at jeg ickun var tillagt 45 rdl. hvorover jeg faldt i dybe og Sørgelige Forundringer, blev dog samme Gang af Hr. Byefogden forelæst, at hvem som syntes, han ved denne Deeling at være fornærmet skulle indgive deres skriftlige Klage, som og skede af mig dat. Weyle den 4de April sidst. Icke desmindre blev dog Pengene udliveret som Ligningen var giort, saavidt jeg erindrer var den 21de April næst efter, og mine betydelige Omstændigheder og Klage intet agtet, men skal lade mig nøye med de 45 rdl. Saa er herved min underdanige Begiering til Deres Høy Velbaarenhed at vil beviise mig den godhed her at paategne det snarest muelig ske kand, de Sandfærdige og beviislige Hoved Grunde, hvorfor jeg icke kunde blive tillagt meere end de 45 Rdl. da jeg troer vidst, at være den betydeligste Brandlidende næst Linnemann af de almindelige Borgere her i Nørre Gaden.«

hvorpaa Stiftamtmanden svarer 7. Maj 88:

»Aarsagen hvorfor Farver With icke af Collecten er tillagt mere end 45 rdl. ligger fornemmelig deri: at Byefogden og de 8te Mænd som forfattede den ratificerede Repartition, og for hvem de Brandlidtes Omstændigheder før og efter Branden icke var u-bekientd, efter Samvittighed og overbevisning, icke i Forhold til andre, icke har kundet tillægge ham meere, og mig er ingen aarsag given, hvorfor jeg skulle drage denne Forsikring i Tvivl.«

With giver sig ikke og svarer igen 17. Maj 88:

»Hvorpaa Hr. Byefogden med de tiltagne 8te mænd grunder deres gode Samvittigheder i følge Deres Høy Velbaarenheds over for mig givne erklæring, beder jeg underdanigst De ville endnu Have den godhed for mig at indhente herpaa tegnet og saa mig tilsendt.

Thi ieg ville gjerne viide, hvorvidt De med Deres gode Samvittigheder og Overbeviisning har været mine omstændigheder bekiendt for og efter Ildebranden, at de icke kunde tillægge mig meere end de 45 rdl. At der er ingen Aarsag given Deres Høy Velbaarenhed at drage Hr. Byefogdens og de 8te Mænds Forsikring i Tvivl, er icke, saavidt jeg forstaar, min Skyld, som sees her i min Klage.«

Saa er ogsaa Stiftamtmandens Taalmodighed forbi! 21. Maj sender han alle Farver Withs Klager og Papirer til Byfoged Carøe med Tilføjelse:

»Ved at overlevere indlagde Decumente til Farver With ville Hr. Byfoged tillige hehagelig (!) betyde ham, at jeg icke indlader mig paa hans utilbørlige Skrivelser« — og hermed er Sagen skrinlagt. —

Hvad *Ekstraskatten*¹⁾ angaar indgiver Byfoged Carøe allerede under 28. April 86 Ansøgning til Rentekammeret og skriver heri om de brandlidte bl. a.:

»Adskillige af disse vare af Byens meest formuende, som icke allene svarede Extra Skatt for egne Personer, men og var ansadt for Fattige, ligesom det kvarter var det største og bedste af Byens 4re Fierdinger.

Mange af disse have allerede forladt Byen for at søge Husleje udenbyes. Men den største Deel er tilbage. Det er umuelig for disse at udrede enten Extra eller Rang Skatt, og det er umuelig for mig hos dem at inddrive den, da De ei har bierget noget, der aldt ved Tingsvidne er beviist. Den Reddede Deel af Byen, er saa medtaget i Skatter og ved u-lycken

¹⁾ En Kopskat, paalagt af Kong Frederik V. i Anledning af Udgifterne ved Rustningerne mod Rusland. Svarede med 1 Rdl. Cour. aarlig af alle Personer over 12 Aar; kun Almisselemmer, jordløse Husmænd med flere Børn, Officerer og Soldater vare frie for Skatten. — Denne ophævedes først i 1812. (Salomonsen V, 861).

haard(e) nye Byrder til de u-lyckeliges Hielp, Saa at det er den Deel umuelig at betale de u-lyckeliges Skatter tillige. — Jeg maae derfor paa det underdanigste ansøge Det Høye Collegium om den Naade, at Extrae og Rang Skatten for de u-lyckelige, som fremdeles forblive her i Byen, maatte eftergives Dem, saalænge indtil at de igien ere sadt i Nærings-Vey, og at det saaledes Naadigst maatte tillades mig, i Regnskaberne i den tid at anføre dem til omdrag¹⁾ som Fattige, for hvem Skatten icke af Byen kand udredes. —

Hvilken Høye Resolution og Naade jeg paa det underdanigste Anholder om, det hastigste muelig paa det at, jeg derved kunne nyde en Forholds Regel til at førre Regnskaberne efter.◀ —

Under 23. Maj 1786 sender Carøe atter Ansøgning ind, sammen med en Mandtalsliste, idet han yderligere anmoder om: at de »for denne Skats Svarelse maatte vorde befriet enten paa u-bestemt eller bestemt tid, og i sidste fald i mindst i 2de aar — da De u-muelig kand udrede Skatten, og den øvrige Deel af Byen, ligesaa lidet taale at paalægges samme, da den desuden taber saa meget i saa mange Henseender, og nu maae huuse og næsten bespiise de Brandlidende.◀

Efter at Stiftamtmand Urne har faaet Ansøgningen til Erklæring, meddeler han 27. Maj til Rentekammeret²⁾, at han er desværre alt for tilstrækkelig [overbevist] om de brandlidtes elendige Tilstand. — De fik fast intet fra Ilden reddet, uden de Klæder, de stoed og gik udi, saa at de uden en extraordinaire Hielp og Understøttelse vil disse elendige hiemsøgte Undersaattere vel næppe forvinde saa følelig et Tab af deres

¹⁾ Til tilsvarende Udgift i Regnskaberne, hvor Skattens hele Beløb er taget til Indtægt. — ²⁾ Ribe Stifts Copibog 1784—1787.

timelige Eiende. — Og da den Brandlidte Deel var forhen de meest formuende og virksomste Handels- og Haandværksmænd i Weyle, som icke allene ved deres Flid skaffede dem selv, men endog andre deres Medborgere, udkomme, saa bliver denne Ildebrand ogsaa en ubodelig Skade for den heele Bye, saafremt de Brandlidte icke ved Understøttelse forhielpes nogenlunde til deres forrige Liv og Muntherhed i deres Næringsveie.

Jeg kan altsaa ifølge disse Omstændigheder og for at redde en heel Kiøbstæd fra en truende Undergang, ei andet end bede at disse ulykkelige, og ved Ildebranden nu forarmede men troe og redelige Undersaatter maa være det kongel. Rentekammer Collegium paa bedste Maade i Erindring. Han beder særlig, om de maa være fritaget i visse Aar for Extra- og Rangskat, »der vel synes ubetydelig, men er tilvisse mer end tryckende for dem, som intet har at tage til«.

Kongen resolverer 28. Juni 86¹⁾:

»Vi ville allene eftergive Veyle Byes Brandlidte Indvaanere den paabuden personelle Extraskat udi et Aar, der beløber tilsammen 124 rdl., nemlig 110 rdl. for dem af de Brandlidte Personer, som opholde sig der paa Stedet, og 14 rdl. for dem deraf, som tidligere, indtil de igien med Boepæle i Veyle kunne vorde forsynede, ere bortflyttede til andre Stæder«, og Byfogden faar Ordre til at lade de nævnte være ukrævede for Skatten fra 1. Maj 1786 til April Maanedes Udgang 1787.

Denne Hjælp, kun 110 Rdl., er jo ikke stor, og 2. Juni 1787 ansøger Carøe atter om Eftergivelse for næste Aar, men faar pure Afslag 28. Juni 87.

Der indgives paany Ansøgning, men under 21. Juli

¹⁾ Collegial Protokol for Riiber Stift 1783—1791.

87 faar Ansøgerne atter Afslag med Tilføjende, »at ingen længere Fritagelse for bemeldte Skats Betaling kan ventes.

Ikke bedre gaar det med Ansøgningen om Fritagelse for at svare højere Brandskat end 10 sk. af 100 Rdl. Assurancesum.

Commerce-Collegiet afslaar Ansøgningen 27. Maj 1786¹⁾ med følgende Motivering:

»Hr. Kherren har under 10de d. M. for de af Weyle Indbyggere, som ickc have lidt Skade ved sidste Ildebrand der i Byen, anholdet om, at de maatte befries for at svare høyere Brandskat af deres Stæders Bygninger end de sædvanlige 10 s. pr. 100 Rdl. Foruden at denne ansøgte Befrielse er ganske stridende imod Brandanordningens 1ste og 8de art., vil Hr. Kherren. behagl. finde, at den løber lige imod en forsikrings Natur. Indbyggernes Rettighed til Godtgjørelse af forsikringen for lidte Brand-Skade grunder sig i deres Forpligtelse til at svare til denne Indretning lige med deres Med Interessenter, hvad der udkræves til de forfaldende Udgifter.

Lige saa lidet derfor, som Supplicanterne kunne formodes, at i Tilfælde af Brandskade hos dem selv, vilde eftergive deres Med Interessenter noget af den Godtgjørelse, de havde Ret til at fordre, for at lette dem Byrden af Contributionen dertil, Ligesaalidet bør de kunne forlange nogen Eftergivelse i, hvad de nu ere pligtige at udrede; da den Moderation, som dem heri skulle tilstaaes, maatte paalægges deres Med-Interessenter til Fornærmelse og større Byrde for de øvrige Kiøbstæder og Eierne af forsikrede Landbygninger.

¹⁾ Anf. Sted.

Hr. Kamerherren vilde derfor behage at tilkiendegive dem, at den ansøgte Fritagelse paa ingen Maade er at tilstaae.«

Brandskatten sættes op til 30 sk. pr. 100 Rdl. ifølge Rescript af 9. September 1786, og selv om denne Forhøjelse var kommen alligevel, har de brandlidte og Byens Indbyggere i det Hele vistnok ikke været glade over at se den modsatte Virkning af deres Ansøgning.

Bedre gaar det ejheller med Anmodningen om Fritagelse i 3 Aar for Hjælpe-Indkvarterings Skatten. Der ses end ikke at være svaret paa Anmodningen.

De har sikkert været i Knibe inde i Collegierne paa Grund af alle de mange Arter Ansøgninger. — Særlig er det galt med Hensyn til Ansøgningen til H. M. Kongen om Hjælp af den kongelige Kasse, og da denne afslaaes, fordi den ikke af Finans Collegiet har kunnet forestilles Hs. Maj., finder en eller anden i Collegiet paa at trøste Vejle By ved at stille de brandlidte *Consumptionsfrihed* i Udsigt. Finans Collegiet lader Ansøgningen gaa videre til General Toldkammeret (»Vestindisk Guinesisk Rente og General Toldkammeret«) med Bemærkning, at det er »overladt til dette Kammer at gjøre allerunderd. Forestilling om, hvorvidt disse Brandlidte paa en vis Tid allene kunne forundes enten Nedsættelse eller ganske Eftergivelse af Consumptionen. Men forinden man seer sig i Stand til at indgaa med saadan Forestilling, behøver man at være underrettet om, hvilke og hvormange de Brandlidte Borgere ere, samt hvad Consumtions Frihed dem vel kunde tilstaaes, og paa hvilken Maade godtgjørelsen bedst kunde skee, paa det samme alleene kan komme de skadelidte Indvaanere til Nytte.« Og General Toldkammeret udbeder sig 18. Juli 86 nærmere Meddelelse om Maaden.

28. Juli 86 svarer Carøe gennem Stiftamtet paa Spørgsmaalet om, »hvad Consumptions Frihed Dem vel kunde tilstaaes?«¹⁾

»Herved maae jeg erindre, at da de Brandlidte foruden den erstatning, de faae af Brand Cassen, have tabt over 60000 rdl., Saa, dersom Consumptions Friheden alleene skulle være til Soulagement for et saa betydelig tab, troer jeg icke, den kunde indskrænkes eller bestemmes til en kort tid, allerhelst det, at De Brandlidte have tabt Deres Velfærdt, det hvorved de skulle arbeide i Deres Nærings Vey, det hvorpaa de skulle holde Folk, ja, det hvormed de skulle bespiise og klæde sig selv, samt med Folk sidde og ligge paa, desuden desværre vil foraarsage, at De i lang tid icke bliver i stand til at Consumere noget af betydenhed; skulle nu dette lidet indskrænkes, blev det yderlig u-betydelig.«

Genr. T. spørger endvidere:

»Paa hvilken maade godtgjørelsen bedst kunde skee, paa det samme alleene kunde komme de skadeliidende Indvaanere til nytte?«.

»Herom forestilles den samme maade, som her i Weile bruges med Weile mølle, som ligger inde i Byen, og inden for dens Porte, nemlig: Landmanden betaler sin Consumption ved Indførelsen i Porten, men naar han sælger sine Vahre til Consumptions frie, gives ham derfor af den befriede Beviis, hvilket han i Porten afleverer og derimod der erholder sin betalte Consumption tilbage. — Eller og at af Consumptions Betientene kunde for Collegio opgives, hvad de Brandlidte forhen aarlig have svaret i Consumption, og dennem derefter i Penge af Consumptions Cassen godtgjøres en lige Summa en saa lang tid,

¹⁾ Vejle Amts Copibog 1784—1791.

Collegio forundte Frihed, hvorimod de følgelig som andre maatte svare af, hvad de Consumerede.

Men Deres Høy Velbaarenhed tillade Naadig, at jeg i anledning efterretningen, at Det Kongl. Finance Collegium, icke har kundet forestille Hans Mayst min ansøgning om en Kongl. gave til de Brandlidtes u-lykelige Kaars forbedring og den afbrændte gades Snorrette opbyggelse med videre, forestilles: at denne efterretning gandske har nedslaget Modet paa de u-lykelige, der efter den forskrækkelige Dag igien var oplevet ved Haabet, at en Naadig Konge saae til Deres Nød.

Dersom Deres tilstand er saa sørgelig, at endog den Kiæckeste maatte tabe Modet; Saa virksomme mænd og lydige Borgere, have de i en u-troelig Hast opreist nye Bygninger i de afbrændtes stæd. Ickun 5 Byggepladser ligger øde, alle de øvrige ere deels gandske og deels for en stoer Deel bebyggede, og de opførte Bygninger meer og mindre fuldfærdige; men alle saavidt, at enhver paa de 5 nær hafde haabet at behoe deres nye stæder inden Vinteren.

Derved er den lagde plan fulgt, og gaden ifølge deraf, fra den irrigulaireste bleven den meest Regulaire i Weile.

Ligesaa er dette qvarteer derved bleven det Sickerste for Ildsvaade, følgelig og for Brand Cassen af Heele Weile, da alle bygninger bestaar af Muurede Vægge, i stæden for de mange forrige med Vendre,¹⁾ og Tagene behængt med Steen i stæden for de mange, der forhen var Straaetæckede, ligesom gaden og er bleven bredere og huusenes frastand fra hverander følgelig saa meget større.

Men nu falder Byrden Dobbelt Tung paa Deres Skuldre, de Bygninger, der vare assurerede for 13000

¹⁾ Riisfletninger til at bære Lerklining.

rdl., lader sig icke opbygge for 40000 rdl. — Hidtil have de bygget for assurance Summen og funden velvillighed til laan i det Søde Haab, at en offentlig understøttelse skulle kunde igien afbetale samme. Men tabes Haabet herom, tabes Modet, mueligheden af laan og mueligheden i at fuldføre de begyndte Bygninger.

Disse vil da blive staaende halv fuldført, og De Brandlidte vil ved at mangle Huus til Dem selv og til den Korn grøde nogle af Dem avler samt i mangel af Klæder til logement, Skiul, Føde til dets underholdning, og at ligge og Sidde paa til legemets vederqvægelse, føle Vinterens ankomst med langt større Skræk, end da De mod Sommerens anbrud saae sig berøvede aldt af den ødeleggende Ild. — De vil blive tvungne at forlade Deres halv færdige Huuse, og Statten og Byen vil ved Dem tabe De duelige Borgere, de forhen var, men nu formedelst armod icke længere kand være.

Men endnu glimte De et Haab, i den Kundskab De have om, at Deres medborgere i landet ynkes over Dem. Adskillige ædelmodige have af Dem selv sendt gave til disse u-lykelige. Men endskiønt disse have været anseelige, ere De dog kun lidet til saa mange, og de ere allerede forbyggede i de opførte Bygninger. Men fleere have erklæret sig villige at træde i de ædelmodige giveres Spor, allene De have ventet at Hans Mayst ved en offentlig Collect skulle paabyde denne understøttelse, og derfor have de bied. Selv Hovedstaden har tenckt saaledes, — og at denne tancke har tilbageholdt nogle af de gaver eller varer givne, er jeg i stand til at beviise.

at en Collect hafde bleven fordeeltigere, om den strax var bleven forundt, da enhvers Hierte var meere

Rørt, da efterretningen om ulykken stoed meere varm og levende hos enhver, end nu, er vidst. — Men at den endog endnu skulle kunde indbringe noget, derom troer De u-lykelige sig overbeviiste, Ja, de troer, at en hastig Kundskab om end Collect mod ald Haab nægtes, ville blive Dem gavnlig, da de i saa fald i tide kunde bekiendtgjøre Deres medlidende Medundersaatte, at de ikke efter den skulle opholde Deres gave; —

Skulle derfor Det Kongl. Danske Cancellie, som Det Kongl. Finance Collegium, icke kunde forestille Hans Mayst min allerunderdanigste Ansøgning om en Kongl. gave. Saa leve dog de Brandlidte i det Haab og den Tillid, at først Høybemelte Collegium, forbarmer sig over Deres yderlige nød og forestiller og udvirker hos Hans Mayst en almindelig Collect for de u-lykelige over Heele landet. —

Paa det Væmodigste have De anmodet mig at forestille Deres Høy Velbaarenhed dette, at De har været øye Vidne til Deres Jammer, at De da og siden har taget saamegen Deel i samme til Deres lindring, og den tillid enhver af de u-lykelige sætter til Deres Høy Velbaarenheds Menneskekiærlighed og Medlidenhed mod dem, dette aldt gjør at De haabe Deres Høy Velbaarenheds Høye Forestilling for Dem, og derpaa grunder De end videre det Haab, at denne Forestilling vil bevæge Det Høye Collegium og virke den Kongl. Naade, hvormed De saa høyt trængende ved mig underdanig anholder.« —

Pastor Smith fortæller 28. Juli om Ansøgningernes Genvordigheder saaledes i Brev til Joh. v. Bülow:

»Men jeg har nok at hyle over vore Veiliske Brand Sager, og altsaa vil jeg for denne Gang kommentere lidt over dem.

Strax efter Branden blev indgivet Ansøgning til Kongen om nogen overordentlig Hielp for de afbrændte, samt om en Collect for dem i Nørre Jydlands Kiøbstæder og Kiøbenhavn. I Tirsdags endelig fik vi den trøstelige Efterretning, at Kansellet havde sendt Bomrialen til *Finanz Collegium*, dette *Collegium* torde ikke forestille hans Hs. Mayestæt sligt; men sendte den til Toldkammeret; dette *Collegium* spørger da: om de afbrændte vil have Consumptions Frihed paa en bestemt Tiid? og dette er da alt hvad endnu er udkomme, dette eene undtagen at de afbrændte ere frietagne for Extra Skat for eet Aar beregnet fra April *h. a.* til April 87, som kan være omtrent 120 Rdl. eller lidt over. Tænk nu den ubegribelige Seendrægtighed, at kunne lade slig en Ting saaledes henligge for at give et sligt elendigt Svar — er det ikke *parturiunt montes*.¹⁾

Først har denne Nølen gjort de ulykkelige afbrændte den uoprettelige Skade, at da mange havde Hierte til at biedrage med milde Gaver til deres Understøttelse, men har holdt sig tilbage i Forventning af en anbefalet Collect, og denne ikke endnu er bevilget, saa er denne Understøttelse udebleven, og det værste endnu, Menneskenes Ild og Iver for de ulykkelige afkiølet, saa de vist ikke give Halvdeelen, og ikke Halvdeelen giver om Tilladelsen *tandem*, det er endnu et halvt Aar nærmere frem mod Dommedag, bevilges. Kongen vil ikke hielpe; thi *Finanz Collegium* vil ikke forestille noget sligt; og er det da Faderligt at forhindre de elendige fra at faae den Understøttelse af deres Medborgere, som disse ere villige til at give dem? Collecten er Kanseliets Sag, og jeg vil i Dag, om jeg

¹⁾ Citat af Horats: *Ars poetica*, V. 539. »Bjærgene have Fødselsveer», (men der vil kun blive født en latterlig Mus).

kan, eller næste Post skrive Etatsraad *Schow*¹⁾ til og bede ham sige mig, om nogen Collekt bliver bevilget; thi da skal vi vel maaskee endnu kunne give vore Medborgeres Barmhertighed et Puf, og opblæse den Ild igien, som næsten nu ikkun ulmer i svage Gnister. Og da *Schow*, skiønt Kansalie Mand, dog er en høvisk Mand, saa tænker jeg at faae Svar paa dette, og maaskee, dersom Collekt endnu kan bevilges, faae ham til at drive den afstæd.

En kongelig Gave kunde bestaae med al sund Politik, og da Menneskene for at faae Gaden lige har maattet opoffre meget af deres Grund, saa nogle har tabt endog deres heele Stue-Værelse, altsaa 8 a 10 Alen i Dybden, og i Længden efter Gaardenes Størrelse, da dette er egentlig til Byens Ziir og ikke til deres Gavn, saa synes dog og nogen Godtgjørelse her Retfærdig; og hvad siger dog et par Tusinde Rixdaler anvendt til Borgeres Understøttelse. Men faaer Menneskene ingen kongelig Understøttelse, saa vil dette Exempel lære andre Stæder, at sætte sig med Hænder og Føder mod slig til den blotte Zirlighed tienende Forandringer — og der kan endog blive Spektakler nok med disse for det som er skeet.

Men nu maae jeg snakke om den tilbudne Consumptions-Friehed; og hvilket sært Tilbud er dette da ikke. De fleste af Folkene ere nu forarmede. Deres heele Consumption kan maaskee for en Familie beløbe sig i Aaret til 10 Rdl. og dette er da en herlig Gave af en Konge i en saa yderlig Nød. Men nu er der et par Familier, 3 høyst saavidt jeg kan besinde mig — disse kunde virkelig vinde derved og det saaledes: Consumptions Friehed inbefatter og Friehed

¹⁾ Etatsraad Christen Schow, Cancellideputeret og 1ste Expeditionssekretær, født ³/₁₀ 1738, † ¹³/₄ 1806.

til at brygge og brænde; de kunne faae Kredit og Forskud, og altsaa ey allene til Afsætning og Salg brænde af al Livs Kraft i den bestemte Tiid; men og brænde til Oplag for et heelt Aar siden; De vilde da de kunde sælge til meget ringere Priiser, drage denne Næringsgreen til sig fra alle de øvrige Borgere, og ødelægge den øvrige Deel af det smaae Borgerskab i Byen, Følgen altsaa: Denne Consumptions Frihed bliver kun nogle faa til *reel* Fordeel, til Skade for den heele øvrige Bye, og vil i den tabte Consumption blive betydeligere for Kongen end om han rent ud gav de afbrændte 2000 Rdl. Det forstaar sig selv, at de andre smaae Borgere vilde ogsaa brænde, hver efter sin Leylighed, men i Mangel af Forraad og Kredit sig til mindre Fordeel — og døm nu, Ven, om dette Forslag eller Tilbud er vel overlagt, om det er statsgavnligt, om det er gavnligt og Hensigtsmesig for *Veile!* Og skal Consumptions Frihed paa Bryggen og Brænden negtes og undtages, som dog ey kan sees af den ankomne Skrivelse, saa bliver den tilbudne Naade ikke værd at takke for.

Bedre var det naar Kongen intet andet vilde gjøre, at der blev efterseet hvad *Veile* Konsumption sidste Aar beløb sig til, og Kongen da gav en Sum saa stor som $\frac{1}{3}$ af denne til Deeling mellem de afbrændte til Deres Huuses regulære Opbyggelse — og tog saa sin Konsumption. De fleste Huuse ere allerede reyste, og ikkun 3 Stæder blive liggende øde til næste Aar. Men nu ligger Folkene midt i Bygningen og denne Nølen, og denne Kammerskrivelse har næsten giort dem fortvivlede.

General Toldkammeret forhaster sig ikke; først 16. September 1786 lader det Hs. May. Kongens Resolution af 30. August gaa videre til Stiftamtet.¹⁾ Der bevilges

¹⁾ Ribe Stifts Collegial-Protocol 1783—1791.

»for først i et Aar a) Consumtsfrihed paa det Korn, som de til deres Husholdningsfornødenheder samt de hos dem værende Folks nødvendige Underholdning kunde imidlertid behøve til Brød, Øll, Gryn og Meel, Ligesom og for det for dem saaledes fornødne Slagteqvæg, til hvilken Ende Byefogden med Consumt. Inspect. samt 4re af Byens Beste, og om enhvers Brug og fornødenhed meest kyndige Borgere, nemlig 2de af de skadelidte og 2de af de andre maatte træde sammen og fastsætte hvad enhver af de Brandlidte saaledes som forommælt maatte kunde behøve, hvilken Ligningsforretning snarest hertil Kammeret maatte indsendes til Approbation. b) Frihed for Fællesskabs og Græsningspenges Erlæggelse efter Consumt. forordningens 11 Cap. samt for at svare Tillægspenge efter samme Forordn. 13 Cap.«

Endnu en Ansøgning maa de høje Collegier dog døje, idet Byfogden har fundet et nyt Object, hvorpaa Byen mulig kunde indvinde noget.

En Jordlod paa Byens Mark, der i sin Tid tilhørte nogle Arvinger, der havde været mere end 15 Aar fraværende uden at melde sig, er hjemfalden til Kongen, og Carøe indgiver 18. Juli Ansøgning til Kongen om, at det, der kan indvindes for Lodden, maa komme Byens Kasse tilgode, og han benytter Lejligheden til atter at opfriske de rette Vedkommendes Hukommelse, hvad alle hans forskellige Ansøgninger angaar. — Han skriver:¹⁾

»Den 24de Aprilii 1786, har jeg forestillet Stiftets Høye øvrighed, at den u-lyckelige Ildebrand, som Dagen tilforn, ødelagde Eet Heelt kvarter af Weile Bye, sadte de derved u-lyckelig blevne Indvaanere i en saa yderlig armod, at de u-muelig, dette aar kunde udrede de paa Dem allerede lignede og over 400 rdl

¹⁾ Byens Copibog 1784—1791.

beløbende Skatter til Byens udgifter; og at Byens sparede Indvaanere som desuden leed meget ved ulykken, var allerrede paalagt alle de Skatter de kunde taale, og var ei formuende til, foruden nye Skatter tillige at udrede Skatter for de Brandlidte, Hvorfor jeg ansøgte: De Brandlidte befriet for Bye Skatters Svarelse dette aar, og tilladelse, at for Byens Regning i almindelighed desaarsag maatte gøres et laan, til Udgifternes bestridelse, indtil at dette laan paa een eller anden maade, igien kunde blive afbetalt.

Den 2den Maii 1786 tildristede jeg mig allerunderdanigst at andrage for Deres Maiest, de Brandlidtes Nød i særdeleshed og Byens deraf flydende tab i almindelighed, allerunderdanigst bønfaldende om Kongl. allernaadigste understøttelse og gave, saavel til de Brandlidte som særskildt til Byen i almindelighed, hvilken allerrede før Branden var i 550 rdls giæld, der nu formedelst udeblivelsen af de Brandlidtes Skatter maae forøges, saaledes: at denne desuden Fattige Bye neppe nogensinde skulle kunde blive i stand til igien at afbetale den.

Det Høy Kongl: Danske Cancellie har under 20de Maii 1786 billiget min Forestilling af 24de Aprilii og Samtycket det fornødne laan.¹⁾ —

Men i anledning min ansøgning af 2den Maii, tildrister jeg mig allerunderdanigst at tillægge:

Deres Maiest er, for 20 à 30 aar siden, hiemfalden en lod Jord paa Weile Byes marck, Den 29de Sept: 1760 er Bertel Nielsen i Weile allernaadigst overdraget Brugen og nytten af denne lod Jord, paa Hans og Hustrues livstid, men ved disses Død er Byefogden befahlet at stille Jorden til auction og erlægge dens auctions beløb i Deres Maie^{sts} Cassa.

¹⁾ Laanet paa de 400 Rdl.

Bertel Niensens Hustrue er forhen Død, og selv er han nu ved Døden afgaaed. —

Jorden skulle altsaa sælges, og beregnes Deres Maiest til Indtægt. —

Men da nytten og brugen af denne Jord i 26 aar har været en particulier overdraget, og Deres Maiest af samme, aldrig har haft nogen Indtægt, —

Saa giver Weile Byes Fattigdom mig Dristighed til, paa sammes Vegne, allerunderdanigst at bønfalde: at Deres Maist allernaadigst ville skienke og overdrage Byen i almindelighed denne lod Jord, der for nærværende tid er omtrent af 150 rdl.s Verdie, saaledes at den for Byens Regning ved auction maatte sælges, paa det at noget af de Brandlidtes Skatter og det øvrige tab Byen liider, deraf kunde erstattes; — allerunderdanigst indstillende om Byen icke desuden turde haabe anden hielp, da Jorden om den endog allernaadigst skiænkes, dog ickun kand oprette lidet af Tabet.« —

Da Ansøgningen sendes Stiftamtet, følger Byfoged Carøe til, at han vover dette saa meget mere, som »Byen foruden det bevilgede Nye laan, endnu er i 550 rdls. giæld, som den ikke hidtil har kundet invinde, af de Bekostninger dens nye Raadhuses opbyggelse, for endeel aar siden, medtoeg.« —

Imidlertid finder Bertel Niensens Søn, Frederik Bertelsen og dennes Fættre, Mads og Hans Tørring, der var blandt de brandlidte, at de ogsaa kunde ønske at eje Lodden, eller i alt Fald faa Brugsretten til den.

Der udveksles en Række Skrivelser om Sagen, men hverken Byen eller de nævnte faar Lodden, Kongen holder paa sit, og ved Resolution af 25. November 1786 bestemmes, at Købesummen for den, — den bliver trods al Iver fra Byfogdens og Ansøgnernes Side

solgt ved Auktion i September — vil være at indbetale til Kongens Kasse gennem Amtsforvalteren —, atter en Skuffelse for de brandlidte og den ihærdige Byfoged! —

Uagtet alle, eller saa at sige alle Anstrængelser for at faa betydende Hjælp til de brandlidte saaledes slaar fejl, tabe de nødlidendes ihærdige Forkæmpere, Byfoged Carøe og Pastor Smith dog ikke Modet. —

Den sidste har i en Del af Brevene til Joh. v. Bülow fortalt meget malende om, hvad de udrettede, og hvorledes den hurtige Hjælp, gode Mennesker sendte, virkede dobbelt. — Han skriver bl. a. 4. Maj 1786: »Lykkelige har vi imidlertid været med at faae pludselig Hielp. Ridder og Kamer Herre *Scheel*¹⁾ gav 60 Rdl. Derfor kiøbte jeg 10 Tønder Rug til at bage Brød af, og fik dem overladt for 4 Rdl. Tønden af Grundets Eyer, hvor og Brødene bages. Desuden har jeg kiøbt henimod 100 Alen Læret af samme Penge. 20 Rdl. Kamer Herre Kyrbis gav bleve strax i Penge uddeelte. I Løverdags fik vi fra en Mand heder *Bolwig*²⁾ paa en liden Herregaard *Nebbe Gaard* kaldet, 40 store Brød og 2 Tønder Gryn, i Gaar fik vi 54 store Brød fra Provst *Bang*³⁾ i *Piedsted*, 2 Mile herfra, hvis Præstegaard for 5 Aar siden afbrændte. En *Madame Marcusen*⁴⁾ paa Herregaarden *Agersbøl* sendte sist i Ugen 100 Rdr. Flere have lovet Brød; og saaledes har vi ji faae Dage pludselig faaet god Hielp.

H. K. H.s Penge (de 100 Rdl. nævnt foran) tænker jeg at anvende, en Deel af til at kiøbe Sædekorn, men

¹⁾ Frederik Chr. Skeel til Mullerup, Stifter af det Skeelske Majorat og det Skeelske Fideikommis, f. 1735, † 1798. — ²⁾ Kammerraad Lars Bolwig købte 1765 ved Ryttergodsets Salg Nebbegaard ved Randsfjord, Gaarslev Sogn. — ³⁾ Claus Bang f. 1737 død 1797. — ⁴⁾ Ped. Marcussen besad 1753 Agger[s]bøl Hovedgaard i Ø. Snede.

Ulykken er det er ikke at faae her omkring paa nogle Mile, i sær Havre. Nu skal jeg undersøge Alt herom, og imidlertid har vi med de forrige Gaver Sulten stillet; og kan jeg ikke faa Sædekorn, saa kan Pengene henligge noget, til jeg enten (seer) at der atter fattes Brød, og da fra *Horsens* kan købe Rug, eller de i *natura* kan uddeeles, og saaledes troer jeg paa bedste Maade at efterkomme Hans Kongl. Høyheds naadigste Villie og Hensigt. I Gaar, da vi uddeelte Brød, var der plat intet Rugbrød at faae da ogsaa nogle Bagere ere afbrændte, og de tilbageblivende bekymre sig ikke om at hielpe det almindelige; men bage Hvedebrød, som de bedst kan udpine.«

I Brev af 9. Maj 86 skriver Præsten: »*Wiehe* (?) sendte mig i Gaar med Posten 110 Rdl., som han havde modtaget af min Ven, og af Fortegnelsen han gav mig paa Menneskene, som have Deel i denne Gave, seer jeg ogsaa, hvad jeg desuden *a priori* kunde viide, hvor virksom min Ven har antaget sig disse Armes Sag. De veed, Ven, alt, hvad jeg kunde sige Dem i dette Stykke, og da De og veed, at meget kan føles, som ey kan udtrykkes, saa veed De ogsaa, hvorfor jeg nu slet intet siger Dem af alt det, jeg paa mine ulykkelige Medborgeres Vegne havde saa megen Aarsag til at sige min Ven.

(12. Maj 86): 1 Tønde Rug koster hidentil her 5 Rdl. 2 Mk., og er nu her plat ikke at faae. 1 Tønde Byg forlanges 4 Rdl. for og kan næppe faaes for Penge. I *Horsens* er Østersøes Rug, og didhen tænker jeg næste Uge at reyse og købe en Snees Tønder for det første af H. K. H. tilsendte 100 Rdl., og dette skal da hielpe en Stund; hidentil have vi dog havt Brød at give; men i Gaar, da jeg uddeelte Brød, var der mange, som ikke havde en Stump i deres Huus, intet

kunde heller faae tilkiøbs, og af disse en Familie af 10 Mennesker.

En Anekdote til Menneskehedens og den *Lyttichau-*ske Families Historie. Den ældste¹⁾, som eyer *Thiele* og *Grundet*, er nu her. Af hans Forvalter havde jeg købt 10 Tønder Rug til de Fattige, strax da *Scheel* havde givet de 60 Rdl., og faaet dem for 4 Rdl. Tønden, hvormed han troede, hans Herre ikke skulde være utilfreds. De 5 Tønder havde jeg taget, og de bleve malede og bagte paa *Grundet* og vare nu omtrent fortærede.

Nu kommer *Lyttichau* og fortæller mig, at hans Forvalter eller Inspektør, som han kaldes, havde gjort galt Kiøbmandskab, han maatte maaske selv købe i Horsens for 5 Rdl., og havde kun en Provision af hen mod 40 Tdr. tilbage etc. etc.

Jeg blev da vred, og bad at faae Pengene tilbage, saa kunde han beholde sine 5 Tønder, jeg ey endnu havde modtaget — dette blev med Glæde samtykt. — Man see her den sande Menneske Kierlighed! og denne Velbaarne Synder tilstoed dog, at han hen over Mikkelsdag var for sit Huus provianteret, uagtet disse 5 Tønder bliver tagen bort.

Sandt nok, der gaaer 5 Rdl. fløyten, som de Fattige kunde have havt, men jeg kunde ey taale, at Hr. *Lyttichau* skulde tidlig og sildig fortælle, han havde gjort sig saa stor Skade, fordi han ey havde taget den højeste Priis, der var muelig.

(19. Maj 86): Tak, Ven, for de atter tilsendte 10 Rdl. og Epistelen, som jeg i Dag fik. Ja, Mester *Lyttichau* er en Hædersmand — jeg har just hændelsesvis i denne Tid hørt adskillige af hans Bedrifter, som ere

¹⁾ Kammerherre Hans Helmuth von Lüttichau, f. 18/7 1740, † 2/2 1801. Se Marius Hansen: Hovedgaarden Grundet og dens Ejere i Vejle Amts Aarbøger 1914, S. 39 ff., hvor L. faar en bedre Omtale.

priselige. Gierne vilde jeg tage alt i den bedste Mening, men naar Ondskaben er aabenbare, bør man ey kalde den god, staaer der i vor Katechismus.

I Tirsdags reyste jeg til *Frederits* for at faae Korn kiøbt; thi her er ikke en Skieppe; men ogsaa der var intet; dog fik jeg med en Skipper, som laae seylfærdig til Rostok, giort et Slags Kontrakt om 150 Tønder Rug, aber, inden de kommer, saa har det Tiid. I Horsens selges dog Rug for 29 Mk., men Transporten paa Vogn 4 Miile hid er saa ulykkelig bekostelig, da en Vogn ikke kan eller vil tage mere end 3 Tønder til Læs.

(27. Maj 86): Kammerherre og Ridder *Scheel*¹⁾ fra Fyhn paa Mollerup gav mig i Gaar ved sin giennem-Reyse til vore Fattige 60 Rdl., hvorfor jeg har kiøbt Rug til Brød til dem og Lærred; en Kammer Herre *Kürbis*²⁾ gav 20 Rdl. *Scheel* deelte desuden selv ogsaa endeel ud, og saaledes begynder det godt.

Jeg har i disse Dage været baade Præst og Brandmester og en Erke Gadestryger; og saaledes vil det endnu en Stund forblive. Det var godt, at Mester *Janson*³⁾ ogsaa saae deres Anmerkninger; thi han er en dygtig Svend i mange Deele og Stykker, og vare vi først engang samlede paa en Plet, saa skulde vi rigtignok kunde arbejde allehaande.

Den arme Kamer Herre *Juul* har lidt stort Tab, han kom til *Schanderborg*, hvor hans Kusk herfra mødte ham for at bringe (ham) hid; men da han fik denne stygge Nyhed, vendte han tilbage igien og er syg, og det maaskee ikke saa lidet.

¹⁾ Se foran. — ²⁾ Joh. Christoffer Gotthold v. Körbitz til Vejrup, Ritmester, ægtede 1783 Major Hans v. Løvenhjelms (til Vejrup) Enke Ida Sophie Bülow, Joh. v. Bülow's ældste Søster. Efter hendes Død 1801 fik han med sin anden Hustru Lammehave og døde 1807 som Oberst ved Landeværnet. — ³⁾ Hector Frederik J., 1737—1805. Prokansler, senere Biskop i Aarhus.

(20. Juni 86): Naar jeg nu fortæller Dem, Ven, at jeg i denne utaalelige Hede er saa inderlig doven, at jeg nepper gider tænkt en menneskelig Tanke, saa vil De neppe endda forestille sig, hvor stor min Dorskhed er — og den er ubegribelig stor. Ingen Regn har vi faaet i mange Dage. Græs og Korn bortvisner, og Menneskene forsmegte tillige med Kreaturene. Varer dette længe, saa vil dette Aar end blive værre for Landet end det forrige — endnu koster en Tønde Rug 28 Mk. danske, og en i Dag indkommen Skipper vil have 3 Rdl. 3 Mk. for Tønden af Bygget. Jeg skulde troe, at den tilladte Indførsel af fremmet Korn maatte endnu prolongeres; bliver Tørken endnu 14 Dage ved, er det nødvendigt; thi da have vi ufeylbarlig Misvext.

(27. Juni 86): En Kiøbmand her, som vel eyer henimod en 50,000 Rdl. og heder *Feveile*, er heslig bleven narret, da han havde eendeel Rug, men vilde ikke sælge en Skieppe, endog da Tønden kostede 5 Rdl. 2 Mk., og de arme Mennesker maatte hente den i Horsens — Knegten vilde endda have høyere Priser. Men da han af iidel Gierrighed ikke har ladet den kaste, saa er den nu fuld af Orm og fordervet, nogle faae har han vel narret til at købe deraf; men det er nu almindelig bekiendt, hvad Kram han har, og ingen kjober af ham -- altsaa gik denne skionne Spekulation i Lyset for Gnieren.

(11. Juli 86): Imidlertid maae jeg dog, den Stund jeg haver Tiid, tumle hvad jeg kan, og da kan jeg fortælle min Ven til Beviis paa *Veyle* Byes herlige Handel, at jeg med forrige Post vist havde afsendt Afhandlingerne om Rangvæsenet, men kunde hverken faa Karduus Papiir, Voxdug eller Segeldug at indpakke dem udi; er dette ikke aldeles spedalsk? dog jeg skal

fra Horsens see at faae enten det eene eller andet, og da skal den heele Kramboed komme i al Høviskhed.

(1. Aug. 1786) Nu er Tilladelsen til at faae frømmet Rug ind udløbet; endnu gives for det tilførte 26 Mk. — men hvad mon Rentekammer eller Toldkammer vil vi skal æde indtil Høsten er forbie, og Kornet ud-tærsket, altsaa i omtrent 3 Maaneder — intet er her i Landet — end ikke Mask med Svinene er der til at æde; og jeg begriber ikke at Tilladelsen om fremmed Korn's Indførsel ikke er prolongeret i det mindste til *Septbr.* Maaned's Udgang eller *medio October.* Galt er det, og værre bliver det, om ey Prolongation gives; thi endnu eengang, hvad skal Menneskene æde? tænk derpaa min gode Ven.

Høehøsten er faldet ussel ud; Kornet tegner sig dog skikkelig. Jeg erindrer ikke om jeg fortalde min Ven for nogen Tiid siden, at de Russiske Prinser fra *Horsens* vare her og droge igiennem *Vejle* frem og tilbage for at see Ildebrandens Ødelæggelser; nu sendte det Hof i forrige Uge 100 Rdl. til Brandfolkene, det er de afbrændte, altsaa vandt jo Menneskene ved den Færd.

(8. Aug. 1786) Et Biedrag til Menneskehedens Historie.

En Herremand, som Rygtet siger skal være Justits Raad Tønder paa *Engelsholm*, bliver af en hans Bonde anmodet om at faae 3 Tønder Rug til Kiøbs i denne slemme Tiid, da Korn ey var at faae for Penge. Har Du Penge, spørger Tønder, Ja, en Qvie, som han vilde sælge. Bring den hid. Den kom og Bonden med den til Gaarden. Tønder befaler sin Ladefoged at besee Qvien og vurdere den. Denne ansatte dens Priis til 13 Rdl. Godt, siger Tønder, Du skylder mig 12 Rdl., altsaa har Du der 1 Rdl., som er Overskud; kiøb nu Rug, hvor du lyster. *dixi.*«

Et Tab lider Byen ved, at Militæret maa tages bort;

Som nævnt husede Byen en Eskadron af det Slesvigske Rytter-Regiment, men da dets Magasiner og Munderingskamre var i No. 20 (nu Enkefru M. Sørensens Ejendom No. 16), og der ikke ellers i Byen er Plads, maa Byfogden allerede Dagen efter Branden anmode om, at den forlægges fra Byen. — Kancelliet bestemmer først, at Eskadronen skal til Horsens, men da den ejheller kan være dér, uvist af hvilken Grund, forlægges den til Skanderborg.

Pastor Smith skriver 27. April herom: »nu kan den ikke være her; men Hestene kan snart slaas paa Græs, og der kampere Sommeren over og siden naar der er bygget komme hid igien; thi det var virkelig stor Skade om den ganske skulde borttages; og det var Synd for Menneskene.«

2. Juni, da Eskadronen er afmarcheret, har Smith følgende Hjertesuk: Rytterne ere nu dragne herfra til *Schanderborg*, og *Veile* store Sognekald har alt nu faaet en ny Tilvæxt af Indkomster. Det er udlagt af O.

Pastor Smith har imidlertid mere end ét Jern i Ilden for at hjælpe de brandlidte. Allerede 4. Maj 1786 skriver han i et Brev til Joh. v. Bülow: »Jeg har faaet det Indfald at udgive mine *Prækener til Bedste for de afbrændte*, og om faae Dage faar de Subskriptions Planen, og maaskee skal da disse Prækener blive til dobbelt Nytte,« og den 9. Maj udsender han Subskriptionsplaner, der bliver trykte baade i Kjøbenhavn og Fredericia. »Jeg har sendt en Afskrift til *Frederitz* og det er en Esel af en Bogtrykker da jeg ikke har faaet den endnu fra ham,« skriver Smith 9. Maj. —

»For at faa Tingen hurtig i Gang har jeg ogsaa i *Frederits* ladet trykke Subskriptions Planer, som alt

løbe om i Jydland og Fyhn. Kamer Herre *Juul* har og deraf sendt nogle til Kiøbenhavn; men Skam skal *Profts*¹⁾ Folk faae (han er selv til Messen) at de nøler med at trykke den *Janson* har leveret dem. Dog maae den nu vel være ude; imidlertid sender jeg min Ven et af de *Frederitser* Aftryk, at De kan see hvorlunde den seer ud.«

I hvert eneste følgende Brev til Joh. v. Bülow anbefaler Pastor Smith at sætte, eller faa andre til at sætte Fart i Subskriptionstegningen, men da det trækker ud med Bevillingen paa Collecten, skader det Tegningen paa Prædikensamlingen. 20. Juni 86 skriver Smith: »I Fyhn og Kiøbenhavn ligger min Subskriptions Plan for *Veile* og stille af samme Grund, da Folk vil først see om en Collect bliver paabudt før de bestemme sig til at give noget paa anden Maade. — O det elendige Sove Væsen blant Statens Embedsmænd.«

16. Juni 86 trykkes Subskriptionsindbydelsen (dateret 2. Maj 86) i »Berlingske Tidende« og 12., 19. Maj og 2. Juni i »Ribe Stiftstidende«, — og der loves at »Bogen skal blive trykt i stor Octav, smuk Tryk, og Størrelsen bliver mellem 16 og 24 Ark. Det henstilles til enhver at bestemme, naar han subscriberer, hvad han for Exemplaret vil give, dog modtages ikke ringere end 1 Rdlr. for Exemplaret. Den subscriberede Sums hele Beløb skal, naar de til Udgiven nødvendige Bekostninger ere fradragne, blive uddeelt til de Nødlidende, efter deres Omstændigheder, og fælles Overlæg med Hr. Byefoged *Carøe* og Hr. *Vinther*, residerende Capellan her paa Stedet.

Tegningslisterne kan enten indsendes til mig selv her til Stedet, eller til Hr. Megler *Bourgeois* i Kjøbenhavn, eller ogsaa til Boghandler Proft paa Børsen.«

¹⁾ Bekendt Boghandler, der havde Boglade i Børsbygningen.

I Slutningen af 1787 udkommer Bogen ifølge Avertissement i Berlingske Tidende d. 5. Novbr. 1787.

»Avertissement.

Fra Pressen er udkommen Professor Smiths hellige Taler udgivne til beste for de ved Ildsvaaden den 23de April 1787¹⁾ forarmede Veile Indbyggere i stor 8^{ve} 25 Ark, som Subskribenterne vilde behage at afhente hos Bank-Megler Bourgeois; saa kan og nogle faa Exemplarer, som til samme Hensigt sælges, faaes for 1 Rdr. Exemplaret.«

Bogens Titel er »Hellige Taler, udgivne til Bedste for de ved Ildsvaaden den 23. April 1786, forarmede Veile Indbyggere«, og den er trykt i »det kongel. privil. Adressecontoirs Bogtrykkeri« i Fredericia. Den indeholder 16 Taler, hvoraf de 13 er holdt i Vejle 1785—86, men den foran nævnte Ligprædiken over Jomfru Claudi er jo desværre ikke med.

Bogen indeholder endvidere Fortegnelse over Subskribenterne, og der er ialt herefter solgt 619 Eksemplarer, der har indbragt 1131⁹/₁₆ Rdl. I Vejle er solgt 38 tegnede Ekspl. til 61¹/₃ Rdl., deriblandt Kammerherre Juul med 2 Ekspl. til 20 Rdl., og der er flere andre af de brandlidte, Krages Enke og Birkedommer Meeden, der ogsaa er opførte. — Ialt er der i Ribe Stift afsat 177 Ekspl. til 288⁵/₆ Rdl. — Varde har kun *et* eneste. —

Der er sikkert indkommen en god Sum til de brandlidte, men hvor stort Overskudet var, kan ikke oplyses.

¹⁾ Trykfejl for 1786.

Gammelt Kort over Koldinghus Rytterdistrikt (ca. 1721).

S M A A S T Y K K E R .

VED P. ELIASSEN, KOLDING.

KOLDING RYTTERDISTRIKT.

Oplysninger til et gammelt, haandtegnet Kort i det kongelige Bibliotek.

Som et værdifuldt Bidrag til Vejle Amts Historie bringer Aarbogen denne Gang en fotografisk Gen-givelse af et smukt haandtegnet Kort over *Koldinghus Rytterdistrikt*, udført i Aarene lige efter 1720. Original-kortet, der er 117 cm. bredt og 87 cm. højt, findes i det kgl. Bibliotek, der i 1909 købte det tillige med en hel Del andre Kort af den afdøde Samler, Gros-serer V. Borgens Arvinger. Blandt de øvrige Kort er *Regimentskortene* over Antvorskov, Tryggevelde, Køben-havn, Frederiksborg, Kronborg og Vordingborg date-rede og alle med Aarstallet 1720, af *Rytterdistrikts-kortene* er Skanderborgs dateret 1723, medens *Kolding-hus'* og Dronningborgs er udaterede, men da Kortene ifl. den ledsagende Tekst synes at skyldes samme Ini-tiativ, maa det formodes, at de er fra de samme Aar.

Kortet over Koldinghus Rytterdistrikt er ualmin-delig smukt bevaret og er udført i det 18. Aarhun-dredes almindelige Stil (koloreret). Intet af Kortene har Forfatter- eller Tegnernavn, og det vides ikke, fra hvem Borgen har erhvervet Kortene. Rimeligvis er de udgaaet fra Boet efter en Officer eller militær Embedsmand.

Kortene har en ledsagende tysk Tekst. Det militære Sprog var jo Tysk her i Landet lige til Frederik VI's Tid. Kortet over Koldinghus Rytterdistrikt bærer Titelen:

»Plan over det Coldinghuusiske Rytter District, efter kgl. allernaadigst Befaling opmaalt og allerunderdanigst repræsenteret.«

Desuden staar der en Redegørelse for Distriktets Ryttergoods og Selvejendom:

Allerunderdanigst Explication (Redegørelse) for det paa nærværende Kort fremstillede Koldinghus Rytterdistrikt, dets Sogne, dets kongelige Hartkorn og Selvejer-Hartkorn.

Hele Distriktet bestaar af 36 Kirkesogne, hvori			
kongelige Gaarde 653,	Huse 278		
Selvejere	63 ¹ / ₂ ,	»	15
Summa	Gaarde 716¹/₂,		Huse 293

Til Høavl og Rytterhestenes Græsning er der i Distriktet udlagt Kobler, der paa Kortet er betegnet med Bogstavet A. Kgl. Majestæts Hartkorn er i Sognene fordelt saaledes:

For Byen Colding angivet. .	Tønder	Skæpper	Fdk.	
1. Seest Sogn	190	3	2	1
2. Hjarup	86	6	2	»
3. Skanderup	216	1	3	»
4. Vamdrup	173	2	»	2
5. Andst	182	4	»	2
6. Gesten	103	3	2	2 ¹ / ₂
7. Veerst	45	5	1	»
8. Jordrup (»Jaarup«) . .	69	6	2	2
9. Lejrskov	291	»	»	1
10. Egtved	204	2	1	1
11. Ødsted	183	»	2	2
12. Jerlev	88	2	2	»
13. Skibet	63	5	»	2

	Tønder	Skæpper	Fdk.	Alb.
14. Højen	154	1	1	2
15. Starup (»Staarup«)...	198	»	3	1
16. Vester Nebel.....	73	4	1	1
17. Harte (»Haart«)	151	7	2	1
18. Bramdrup	61	»	»	1
19. Eltang	259	»	2	1
20. Almind.....	80	4	»	1
21. Viuf	93	1	1	2
22. Herslev.....	229	1	1	2
23. Smidstrup	298	1	3	»
24. Skærup	95	»	3	1 ² / ₃
25. Vinding	67	7	»	2
26. Gaverslund	383	5	»	1
27. Gaarslev.....	187	7	1	1
28. Pjedsted.....	95	7	1	1
29. Bredstrup.....	91	6	2	2
30. Kongsted	76	6	»	2
31. Tavlov	228	3	3	1
32. Erritsø	177	2	2	1
33. Ullerup.....	60	6	»	1
34. Vejlbj.....	150	»	3	»
35. For Vejle er ansat ..	7	»	2	2
36. Sønder Vilstrup	106	4	3	1
Summa kgl. Hartkorn.	5226	»	»	2 ¹ / ₆

Det i nærværende Distrikt værende Selvejergods er følgende:

	Tønder	Skæpper	Fdk.	Alb.
For Byen Kolding anslaaet:	»	»	»	»
1. Seest Sogn.....	»	2	3	»
2. Hjarup	»	»	»	»
3. Skanderup.....	15	7	2	»
4. Vamdrup	1	2	1	1
5. Andst	46	7	»	1 ³ / ₈
6. Gesten	2	6	»	1/2
7. Veerst.....	»	»	»	»

	Tønder	Skæpper	Fdk.	Alb.
8. Jordrup (»Jaarup«) .	4	1	1	2
9. Lejrskov	»	»	3	1
10. Egtved	14	2	3	2
11. Ødsted	7	2	1	2
12. Jerlev	9	»	3	1
13. Skibet	14	2	2	1
14. Højen	»	»	»	»
15. Starup	»	»	»	»
16. Vester Nebel	6	4	2	2
17. Harte	10	4	»	2
18. Bramdrup	9	5	2	»
19. Eltang	1	2	3	2
20. Almind	61	5	»	»
21. Viuf	4	1	»	2
22. Herslev	»	»	»	»
23. Smidstrup	29	7	»	»
24. Skærup	16	5	1	1 ¹ / ₃
25. Vinding	35	4	1	»
26. Gaverslund	42	3	3	2
27. Gaarslev	57	»	»	2
28. Pjedsted	16	7	1	»
29. Bredstrup	6	4	»	1
30. Kongsted	3	1	1	2
31. Tavlov	15	5	1	»
32. Erritsø	15	7	1	»
33. Ullerup	12	4	»	1
34. Vejlby	31	5	3	1
35. For Byen	»	»	»	»

Iøvrigt vil Kortet til den, der er stedkendt i Egnen, tale for sig selv. Bortset fra visse almindelige Fejl ved gamle Kort — smaa Forskydninger med Hensyn til Verdenshjørnerne — er Tegningen god nok og temmelig nøjagtig med Hensyn til Detailler. Med særlig Omhu er angivet alle Dalsænkninger og Engstrækninger. Hist og her støder man paa Bogstavet A, der

betegner Koblerne. Et enkelt Bogstay betegner ogsaa en By (f. Eks. D. Dons). Andre Steder er de enkelte Gaardnavne med, saaledes vesten for Vejle. Nogle Søer i Rytterdistriktets vestlige Del er nu længst forsvundne ligesom Grønsø ved Harte og »Dammen« ved Bramdrupdam, der — tydeligere end her paa Gengivelsen — paa Originalen er angivet som Vand.

Landevejene er særlig interessante. — Man søger forgæves afsat Galgen nordfor Viuf, men man finder den ældre Galge sønden for Bramdrup ved Vejen over »Ankerhus«. En anden Galge er — men svagt — antydnet paa en Banke mellem Eltang og Gudsøvig, hvor Banken ogsaa godt nok bærer Navnet den Dag i Dag. Endelig kan man ogsaa udfinde et og andet med Hensyn til Skovene, men paa dette Omraade er Kortet næppe altfor paalideligt.

BORGMESTER HANS PEDERSENS BRYLLUPSVISE.

Blandt Kolding Bys Borgmestre efter 1660 er der en enkelt, der hele to Gange beklædte Embedet, nemlig kgl. Tolder *Hans Pedersen*. Første Gang var han Borgmester i fem Aar (1691—96), anden Gang blev han det i 16 Aar (1707—23). De Omstændigheder, hvorunder han for anden Gang fik Embedet, er allerede tidligere omtalt i Vejle Amts Aarbøger (1911: 183 f.). Her skal kun aftrykkes hans Bryllupsvisen fra 1677 og gives nogle Oplysninger om Hans Pedersens Efterkommere.

Bryllupsvisen findes i det kgl. Bibliotek og bærer følgende Titel, ganske i Tidens Smag:

Det yndige Himmel-samlet
 Brudepar
 Høy-actbar oc Velsornemme unge Mand
Hans Pederson
 Kgl. Mayst. velbetroede Tolder i Colding
 med sin Kjæreste
 Den Høy-Dyderig og Gudelskende Møe
Margareta Catharina
Kurk
 Til Lykke

Derefter følger selve Bryllupsvisen, og da Forfatteren er stiv i Latinen, er Visen fuld af Hentydninger til, at Navnet Margareta betyder *Perle* (lat. *Margarita* = en Perle). Ovenover Versene er anbragt et Hjærte, gennemboret af Amors Pile.

OM Guld og Pærle-riig lykfsalig da kand være/
 Naar Pungen eies fuld med Guld oc Rigdoms Ære/
 Lykfsalig meere nu vor BRUDSOMM viff'lig er/
 Som Himlen gifvet har en PERLE trog en hver!
 Den PERLE er MARGRET all' Dyders Ecte-Kierne/
 Et yndigt Jomfru-Speil oc Qvinde-Kiøneß Stierne/
 Trodß Pærle-Verdighed / trodß Ædelsteenis Pract/
 Mod hendis Qualitet det icke stort er Act.
 Saa blank er Japis ey / Saphir mand ey kand eje/
 Der hendis Dydighed i Værd kand offverveje/
 Saa gieff Demanten er oc udaff Glandgen fuld;
 Saa prydet er MARGRET med Dyders Straale-Guld.
 Som derfor en Magnet kan Jerne-Mact saa tvinge/
 Ut det i Høyden maa sig effter hende svinge:
 Saa har oc MARGRET med Sæders Yndighed
 Sin Kjeristis Gemyt tiltvungen sig i fred.
 Nu vel oc vel den Dag der saadan PERLE-Gafve'
 Paa sig en CRONE kom hvor den kand Ære hafve
 Lykfsalig voris BRUD / nu hun er frelst oc fri
 fra Pigernes Uttraa / oc sig Melancholi.

Lykfsalig BRUDGOM oc / ja end Guld-elffend Puger
 Som sig lykfsalig gjør naar de paa Guldet ruger/
 Thi dersom en bød frem all Verdens gyldne Skat/
 Jeg veed at MARGARET bleff ham ey dog tilladt.
 Men et Herr BRUDGOM / er / som J ey maa forgiette/
 Hvis J ey stande vil for Øffrighed til rette:
 Jo dyr bar Dahre mand udi vort Land indfør/
 Jo større Told derfor mand at erlegge bør.
 Det kommer Eder til selff Tolden at opbære/
 Lad derfor Eders BRUD / aff PERRENS Skat oc Ære
 Til. Eder tolde først / før hun passerer frit/
 Oc søger Præstens Gaffn / dog der hos Jer Profit.

Til Lyck' ønsker Jeg: Gid all Ulyck' rømme/
 At Lyck' oc Liffens Flod maa Eder ofversvømme/
 Til begges Fryd oc Fred / saa Eders Arbeids Løn
 Maa være inden Aar en Daatter eller Søn!

Den bagerste Side af Bryllupsvisen er prydet med et Rimeri, »Tids- og Tanckefordrif for Pigerne«. Visens Forfatter, der har navngivet sig som *Christen Borch*, beder de høviske Møer »at knecke mig en Nød oc pill' en liden Vinge«. Det drejer sig altsaa om en Gaade, men paa Grund af forskellige Omstændigheder er der ingen Grund til at aftrykke denne Del af Visen, der ganske svarer til Professor Troels-Lunds Karakteristik af slige Bryllupsviser.

Hin Christen Borch, der har forfattet Visen, kan næppe være nogen anden end Student Christen Sørensen Borch, der demitteredes 1670 fra Kolding Skole og efter nogle Aars Huslærervirksomhed i København og hos Bispen i Ribe i 1685 blev Sognepræst for Trinitatis Menighed i Fredericia.

Ved første Blik falder det underligt, at ikke den bekendte Digter, Udgiver af »Den danske Mercurius«, Anders *Bording* har skrevet Tolderens Bryllupsviser, thi det vides, at han var en fortrolig Ven af Hans

Pedersen,¹⁾ men Digteren døde 24. Maj 1677, og Bryllupsfesten har formentlig været senere paa Aaret.

Hans Pedersen og hans Hustru levede begge meget længe og synes altid at have haft gode Kaar. Hans Pedersen var, da han giftede sig, ca. 40 Aar, og han døde først 27. April 1724, over 87 Aar gl. Hans Hustrus Alder ved Ægteskabets Indgaaelse vides ikke, men hun overlevede ham.

Ved Skiftet opgjordes den gamle Borgmester og Tolders Formue — efter Gældens Betaling — til 2349 Rdl., dengang mange Penge. Dette Beløb deltes mellem Børnene og deres Arvinger. Enken beholdt dog, saa længe hun levede, Indtægten af fire Ejendomme, der ikke indbefattedes i den nævnte Sum. Disse Ejendomme og den af hver ydede Landgilde var Vejle Mølle 106 Rdl., Gudsø Mølle 40 Rdl., Skibdrup Mølle 40 Rdl. og »Kærhuset« i Tavlov 4 Rdl. Saa længe Enken levede, havde hun altsaa en Aarsindtægt af 186 Rdl. Efter hendes Død skulde »Kærhuset« tilfalde Kolding Kirke som Betaling for hendes Mands og hendes egen Begravelses Vedligeholdelse og til Lys i en Lysekrone, de i sin Tid havde skænket til Kirken, hvor den hænger endnu (uden Indskrift). Kirken fik »Kærhuset« i 1725 — dette Aar maa Enken altsaa være død.

Lidt Indbo havde Enken ligeledes undtaget fra Skiftet efter Manden, ikke blot nogle Stykker Bohave, Sengetøj, Kobber-Køkkentøj, Vaffeljærn, Tintallerkener og -Fade, men ogsaa noget Sølv-tøj, hvoraf man særlig bemærker en Sølv-Thepote og en Sølv-Theflaske, og hun beholdt ogsaa »en Chaise«. Af sin Mands Bøger havde »Mama«, som hun kaldes af Børnene, udtaget »alle gejstlige Bøger«.

¹⁾ Stolpe: Dagspressen i Danmark II 26.

Det fremgaar forøvrigt af Fortegnelsen over den afdøde Borgmesters lille Bogsamling, at han har været en veldannet Mand efter sin Tid. Man finder blandt Bøgerne baade Saxo og Arild Huitfeldt, Lyskander og Arent Berntsen og enkelte latinske Bøger, der synes at vise, at den gode Hans Pedersen har læst Latin.

Hans Pedersen og Margrethe Cathrine Kurtz havde fem Børn, tre Sønner og to Døttre.

Den ældste af Sønnerne, *Peder Hansen*, blev hos Faderen og var en Aarrække Tolder, men han døde før Faderen.

Tolder Peder Hansen var første Gang gift med en rig Enke, der ved sin Død efterlod sig baade Guld og Diamanter, et Særsyn i Kolding dengang.

To af Borgmester Hans Pedersens Sønner, der begge tog Tilnavnet Kurtz, blev Præster, *Poul Hansen Kurtz* i Darum og *Frederik Hansen Kurtz* i Sdr. Vissing. Der var begge Steder en stor Børneflokk. Poul blev Bedstefader til Digteren *Sten Stensen Blicher*.

Begge Borgmester Hans Pedersens Døttre blev gift med Præster, *Charlotte Amalie* fik Nordmanden, Pastor Eskil Busch i Vejle og *Marie* fik først Ancher Sørensen Anchersen i Sønder og Nørre Bork, og da han døde 1715 Eftermanden i Embedet, Lauge Pedersen fra Kolding. Fra denne Præst udsprang med Sønnerne en stor Slægt af Navnet Borch, dog *ikke* den, der med Stadthauptmand B. blev stærkt repræsenteret i Kolding. Maries Døttre indgiftedes i andre Præsteslægter, saaledes Fogtmann, Sidelmann og Mule.

En nøjere Redegørelse for Borgmester Hans Pedersens barnrige Slægt vilde spænde over Bind i Stedet for Blade.

BYDEBREVE TIL BEGRAVELSE OG BRYLLUP.

Alerede i Vejle Amts Aarbøger for 1907 er der aftrykt en »Opskrift« paa en gammeldags Bryllupsindbydelse, saaledes som den brugtes af »Bydemanden«, der gik omkring til Slægt og Bydelag. Postbud *Chr. Hesselballe* i Egtved sendte mig forleden en Pakke gamle Dokumenter, som han havde reddet fra Ødelæggelse, og bad mig gennemse dem forinden. Blandt disse gamle Papirer, der dog overvejende var af mindre Interesse, fandtes hele tre Bydebrev, to til Bryllup og et til Begravelse, alt i samme Familie.

Det ældste af Bydebrevene er til et Bryllup, der skønnes at have fundet Sted for ca. 100 Aar siden. Opskriften lyder saaledes:

»Jeg haver en venlig Hilsen til Eder fra den ærlige og velagtede Dannemand, Sognefoged Iver Jacobsen af Starup saavel som hans kiære Hustrue. Da der efter Guds behagelige Forsyn er stiftet et kiærligt Ægteskab imellem deres Datter, den gudfrygtige unge Pige Maren Jensdatter Berg og den ærlige og velagtede Ungkarl Poul Pedersen af Bølling, hvilket de ved en kristelig Forbindelse agter paa førstkommende Løverdags den 31. Julii at fuldbyrde, er derfor til Eder deres venlige Begiæring, at I paa fornævnte Dag om Formiddagen Klokken 10 Slet ville lade Eder indfinde i Iver Jacobsens Huus og Gaard i Starup for derfra at følge Brudeskaren til Starup Kirke og der at være Brudeparret behjælpelig med Eders ydmyge og andægtige Bøn til Gud om, at deres Ægteskab maa glædelig begyndes, lykkelig fremdrages og salig fuldendes samt hædre deres Offerfærd, og naar saadan hellig Handling udi Kirken er til Ende, da at geleide Brudeskaren hiem igien til Brudehuuset for der med andre af dem

indbudne Gæster at tage tiltakke med et tarveligt Bryllups Maaltid og naar samme er til Ende da at forblive hos dem til deres Fornøielse efter egen Behag. Saadan Eders Umage og Æresbeviisning lover de igien i alle mulige Maader at forskyldte og aftiene.«

Povl Pedersen, der var født 1787 i Bølling, døde 1853 paa Gaarden Venborg, og Enken Maren Jensdatter Berg lod hyde til Begravelse i følgende Form:

»Efter en (et) langvarig(t) Sygeleie behagede det den alvise Gud at bortkalde til et bedre Liv Gaardmand Poul Pedersen af Venborg 23. Marts, saa er derfor hans sørgende Ægtemage og Børns venlige Begjæring til Eder at gjøre den Hensovede den sidste Æresbeviisning at ledsage ham til sit sidste Hvilested paa Egtved Kirkegaard den 4. April næstkommende og at give Møde i Sørgehuset i Venborg ovennævnte Dags Morgen Kl. 7 for at nyde Frokost og siden geleide ham med øvrige Slægt og Venner til Egtved Kirke og afhøre Liigtalen, og naar samme er til Ende, da at gjøre Selskab tilbage til Venborg for at nyde et tarveligt Maaltid og trøste de Efterlevende med det salige Haab at gjensamles med ham i Evighedens Boliger. Vær saa god, gjører Selskab!«

Aaret efter, 1854, overtog Sønnen, Peder Povlsen, sin Moders Gaard og holdt Bryllup. Med smaa Afvigelser fra den gamle Form lød Indbydelsen da saaledes:

»Jeg haver en venlig Hilsen til Eder fra Povl Pedersens Enke paa Venborg! Da der efter Guds behagelige Villie er stiftet et kjærligt Ægteskab imellem hendes Søn, velagtede Ungkarl Peder Poulsen og agtværdige Pige Petrine Jørgensen af Bølling, hvilket Ægteskab de agter at lade fuldbyrde ved en kristelig Forbindelse i Egtved Kirke Løverdags den . . . Marts førstkommende, saa er derfor deres venlige Begjæring

til Eder, at I samme Dags Formiddag Kl. . . . Slet ville indfinde Eder i Venborg for at nyde Frokost og siden være følgagtig med andre indbudne Gæster til Egtved Kirke og afhøre Brudevielsen og erlægge Eders Skjærv paa Herrens Alter samt forene Eders Bønner med deres, at deres Ægteskab maa lykkeligt begyndes, fremdrages og engang salig endes, og naar Kirkens Tjeneste er til Ende, da at gjøre Selskab tilbage til Brudehuset hos Gaardmand Christian Jepsen i Bølling for at nyde et tarveligt Maaltid og siden være og forblive efter eget Behag. Saadan Gjentjeneste lover de igen at afljene og forskyldes. Vil De være saa god at gjøre Selskab.«

Den ældste »Opskrift« er ganske tydelig benyttet som Mønster for den sidste. Yderligere er der rettet i den ældste Opskrift for uden videre at bruge den samme Ramse ved Peder Povlsens Bryllup, men da Rettelserne har været for vidtløftige, er den skrevet helt om og samtidig moderniseret lidt.

SPREDTE OPTEGNELSER FRA VONSILD SOGN.

Efter gamle Papirer og Folkemunde.

De »8 Sogne«s Lokalhistorie er saare vanskelig at behandle, først og fremmest fordi de slesvigske Arkivalier er spredt saa mange Steder, nogle af dem er helt borte¹⁾, andre vanskelige at benytte fremfor de tilsvarende kongerigske Arkivalier. For Eksempel mangler det saakaldte »tyske Kancelli«s Registranter ganske en Navneliste, der i saa høj Grad letter Brugen af de tilsvarende Brevbøger i det »danske

¹⁾ Vejle Amts Aarb. 1907, 91, Noten.

Kancelli«. En systematisk Gennemsøgen af disse Hundreder af Foliobind er derfor ikke at løbe til.

Men de gamle Papirer i Arkiverne forsvinder jo forhaabentlig ikke, de vil altid staa til Efterslægtens Raadighed. Værre er det med Beretningerne fra Folkemunde, de dør jo ud med de gamle. Og da de Forhaabninger med Hensyn til »de 8 Sogne«, der udtaltes i Vejle Amts Aarbøger 1907, Side 70, at Egnens Folk selv ud fra mundtlig Overlevering skulle faa Lyst til at fortælle, ikke er gaaet i Opfyldelse, foretog jeg en Sommer for nogle Aar siden nogle Aftenture til et af de 8 Sogne, Vonsild, opsøgte gamle Fortællere og spurgte godt ud. Høsten blev vel ikke altfor rig, men dog over Forventning. Det gælder om at spørge atter og atter og ikke nøjes med et enkelt Besøg hos hver Fortæller. Andet eller tredie Besøg giver ofte en uventet rig Efterslet, fordi de gamle da har fundet et og andet frem, som de vil fortælle, naar den videbegærlige kommer igen, og naar man har overvundet den Skyhed, Fortællerne ofte nærer for den Lommebog, hvori man »skriver op«, kan man faa megen Glæde af saadanne Samtaler. Jeg vil anbefale andre at følge dette Vink. Billederne fra Vonsild har jeg indrammet sammen med nogle skrevne Optegnelser, jeg ligger inde med, og skøndt jeg tidligere — ved Foredrag og paa anden Maade — har benyttet en Del deraf, vil de dog forhaabentlig ikke blive forsmaaet af Aarbogens Læsere.

— —

Sikkert nok er det Bækken eller *Aaen*, der oprindeligt har givet Vonsild Navn, den lille Aa, der først bøjer sig mod Syd langs Svanemosen, hvorefter den samler Kræfter, saa den nede ved Fovslet Skel atter kan svinge sig op mod Nordøst og bugte sig ind gen-

nem Vonsild. Naar man ser Aaen om Sommeren, hvor der kun lige er saa meget Vand, at den rindende Bevægelse er i Gang, skulde man næppe tro, at den kunde være Byens Moder. Men ser man den om Vinteren og ved Tøbrud, naar den skyller afsted, forstaar man det bedre. Dengang de første Oldtidsbeboere slog sig ned i Vonsild og kaldte »Kilden« eller »Vældet« (jfr. »Sil«) op efter *Odin*¹⁾, har Aaen maaske været en betydelig, fiskerig Strøm, og maaske Svane-mosen dengang har været en Sø. Indtil i det 17. Aarhundrede heed Aaen »Laven Aa«. Saaledes staar der paa et gammelt haandtegnet Kort fra 2. Halvdel af det 17. Aarhundrede, som findes paa en Gaard i Sognet, og hvoraf jeg har Fotografi. Ogsaa dette Navn er gaaet i Glemmebogen. Det findes nu kun bevaret i Navnet paa Broen ved Langkærgaard — »Lavenbro«. Paa nye Kort tilraner Seest sig Aaen, idet Landmaalerne rolig har skrevet »Seest Aa« paa Vandløbet, længe før det flyder ind i Seest Sogn. Aaen skiller Vonsild i to Dele, Nørholm og Sønderholm. Paa det gamle Kort fra 17. Aarhundrede staar der nord for Aaen »Nørrerettighed« og sønden for »Sønderrettighed«, og det synes, som om Byen i Fællesskabets Tid har udgjort to adskilte »Ejerlav«, thi i Engskifterne ud mod Svane-mosen har kun Nørholmerne, 7 Ejere, Lod og Del, Sønderholmerne er slet ikke repræsenterede. Interessant er det at se, at hele den nordlige Del af Vonsild Mark (vest for Koldingvejen) er betegnet som *Skov*.

I Rigsarkivet ligger der et Jordebogsarbejde fra Aarene 1708—11 over flere sønderjydske Herreder, ogsaa over Tyrstrup Herred. Der findes heri Oplys-

¹⁾ Sammenlign Johs. Steenstrup: De danske Stednavne S. 102. Et tilsvarende Navn: Vonsbæk v. Haderslev.

ninger om hver eneste af Vonsilds Gaarde, deres Størrelse, Udsæd, Besætning, ja, endog hver Mands private Forhold.

Her skal anføres et Eksempel:

*Hans Tingleffs Gaard*¹⁾, nu »Sønderholm« (opnævnt saaledes efter »Sønderholms Gade«, som Vejen indtil vor Tid er kaldt af den ældre Slægt), havde i 1709: 14 Fag Stuehus og 35 Fag Lade. Gaarden var en saakaldt Halvgaard. Der var til Gaarden en lille Frugthave med kun 5 Æbletræer. Hans Tingleffs Udsæd angives saaledes: Rug 4 Tdr. 2 Skp., Byg 10 Tdr. 2 Skp., Havre 31 Tdr. 4 Skp., Boghvede 2 Tdr. 2 Skp. Hans Græsning anslaaes tilstrækkelig til 33¹/₂ Stk. Kvæg, og af Hø kan han avle ca. 42 Læs. Besætningen er 3 Heste og 2 Føl, (desuden 3 Heste, der egentlig tilhørte hans Broder), 8 Køer, 2 Kvier, 8 Stude og 6 Ungstude, 2 Kalve og 4 Faar. Hans Tingleff synes at have staaet sig godt. Der synes ikke at have været Gæld paa Gaarden. Tilmed kunde han laane Penge ud, men synes ikke at have været forsigtig nok, thi han havde laant en Sum til en Borgmester i Kolding, »hvoraf ikke meget er at haabe«.

Efter saaledes at have givet en Prøve paa en enkelt Vonsild-Gaardmands Omstændigheder, skal der anføres lidt om Præst og Degn.

Præsten havde 18 Fag Stuehus, hvoraf Sognemændene skulde vedligeholde de 9 Fag, men fra Aaret 1659, da Sognet næsten blev øde, har Præsten selv ladet udføre Reparationerne, kun at Sognemændene leverede Tækkelse, naar Præsten krævede det. Ældre Beboere kan endnu mindes denne Vedligeholdelses-

¹⁾ Hans Nissen Tingleff, Søn af Nis Hansen Tingleff (født i Tinglev 1830), der omtales i Vejle Amts Aarbøger 1910, 114.

pligt, og paa et bestemt Sted i Præstegaarden laa der tidligere to Bjælker op mod hinanden. Disse Bjælker betegnede Skellet for Vedligeholdelsespligten mellem Vonsild og Dalby. — For den nedlagte *By* paa Fovslet Mark ¹⁾ havde Præsten en Indtægt af 25 Kurantdaler.

Ifølge Jordebogen havde Præsten paataget sig den Pligt for Bymændene at holde *Bytyren*, og som Vederlag havde han faaet overladt et ekstra Stykke Jord derfor.

Degnen havde 10 Fag Hus og 8 Fag Lade og »endnu et lille, gammelt Hus ved Kirkemuren, der hører til Embedet«. Byen havde bevilget ham Græs til 2 Køer.

Et interessant Punkt i den gamle Jordebog er Byens Pligt til *Hoveri*. Først skulde de udføre Arbejde ved Ladegaarden paa Fovslet og forrette Vogn- og Haandtjeneste samme Sted. Det er derfor ikke saa underligt, at Vejen sønden ud efter Fovslet endnu af de gamle kaldes »Hovvej«. Som møllepligtige til Dalby Mølle skulde de hjælpe ved Dammen, men de havde ogsaa visse Pligter ved Aller Møllelse, ved Hejlsminde, ved den nu forsvundne »Ødis Sø«, ved »Surmose Dam« osv. Efter Tilsigelse skulde de Vonsild Mænd endelig forrette Gærdearbejde ved Haven til Haderslevhus, og selvfølgelig havde de ret besværlige Pligter med Hensyn til Vedligeholdelsen af Landevejen og »Kongevejen«, hvilke Veje begge passerede Sognet.

I Aarene 1772—73 blev Vonsildboerne paa deres Grandstævne — det holdtes midt i Byen paa en Plads tæt ved det senere Sprøjtehus — enige om at *lade Jorderne udskifte af Fællesskabet*. Det skete, og skøndt

¹⁾ Fovslet By nedlagt i Slutningen af 16. Aarhundrede. Vejle A. Aarb 1907, 78.

Byen var meget tæt bebygget, blev der ikke dengang foretaget nogen samtidig Udflytning. Alle Gaardene, 23 foruden Præstegaarden, blev liggende inde i Byen.

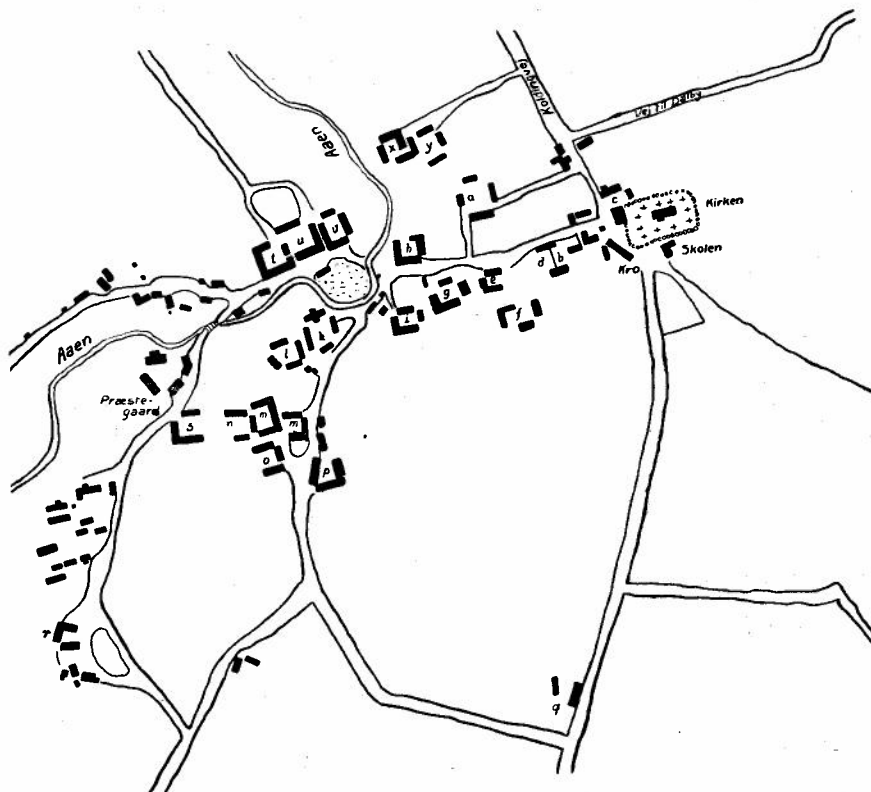
Hos Sogneraadsformand Huger i Vonsild opbevares et fortrinligt, haandtegnet Kort, udført 1787 og 88 af Landinspektør *G. Ahrentz*, og hosføjede Skitse over Gaardene i Byen er en Kalkering af dette Kort. Den vedføjede Ejerliste over Gaardene er lidt senere end Kortet, nemlig fra 1799. Foruden Gaardene var der det nævnte Aar nogle og treds Landbolssteder i Sognet, deriblandt »Ulvshus«, »Stangmoseled« og »Krat-huset«.

Det gamle Bykort er meget interessant, ikke mindst ved, at tre Gaarde nord for Aaen synes at være en Trillinggaard.

Den yngre Slægt vil forgæves søge en Mængde af disse Gaarde i Vonsild. Flere af dem er nedbrudt og bortflyttet, mange af dem bortflyttet og andet Steds opbyggede. Gaarden *l* (Ole Simonsen Iskovs) er nedbrudt, men Vejen mellem denne Gaard og Gaarden *k* (senere Andr. Vyffs) kaldes endnu »*mellem Laderne*«.

En stor Brand i 1865 rømmede navnlig stærkt op i Byen. Branden opstod i *Chr. Thuesen Damgaards* Gaard (s), der tillige med tre andre Gaarde gik op i Luer. Folk var ikke hjemme, der var Folkemarked i Kolding, og Ilden førtes langt af Vinden.

Det gamle Kort omfatter selvfølgelig ikke blot selve Byen, men hele Sognet og frembyder stor Interesse, ikke mindst ved de gamle *Marknavne*, som gaar i Glemme med den nye Slægt; endog Familier har faaet Navn efter dem, saaledes Familien Iskov og vistnok flere. Her skal opregnes nogle Marknavne, først øst for Vejen fra Vonsild til Kolding: Austbjerghave, længere mod Øst Guldtoft og Stridsager, derefter Sten-

a. Dines Petersen, Sognefoged.	n. Poul Poulsen, } Fæstegaarde.
b. Christoffer Jensen, } Fæsteg.	o. Laue Madsen, }
c. Mads Mathiasen, }	p. Søren Hansen Tingleff, 1 $\frac{1}{4}$ Fæste,
d. Laurids Poulsen.	$\frac{1}{4}$ Ejendom.
e. Mogens Christiansen Dahl.	q. Thomas Jacobsen (•Padholm•)
f. Nis Andersen.	r. Hans Jensens Enke.
g. Christian Jensen.	s. Nikolaj Petersen, Fæstegaard.
h. Hans Christiansen.	t. Christian Albrecht Fabricius.
i. Christian Hansen, Fæstegaard.	u. Simon Jepsen.
k. Laurids Nissen.	v. Jep Christensen.
l. Simon Lauesen.	x. Laurids Jessen.
m. Nis Nielsen, Fæstegaard.	y. Hans Mathiasen.

gelkjær, Sejager, Svingelager, Krathave eller Bøltoft og Bakken syd for Kolding Søndervang: Brambjerg. Vest for samme Vej: Habækshave, Gejlager, Ravnbjerg og Polakhave. Det sidste Navn turde minde om, at her fandt en Træfning Sted i 1658 mellem de sydfra ankommende Polakker og den svenske Besætning i Kolding. Sonden for Vonsild kan nævnes: Hørregaards Toft, Katolhave, Padholm Toft, Gundinghave, Blaa-gentoft, Fenstoft, (Bakker: Anhøj, Luxbjerg, Bjørnballe), Hornetshave, Kokholm Skov osv. Her bliver et stort Arbejde, naar »Stednavne-Udvalget« begynder sin Samlergerning.

Det er allerede nævnt ovenfor, at to store Veje gik gennem Sognet fra ældgammel Tid, Kongevejen og Landevejen. *Den gamle Kongevej* gik oprindeligt fra Koldinghus gennem Øster Klostergade ned over Kolding Aa, forbi *Kongehuset* og sydpaa, følgende Skellet mellem Kolding Søndervang og Vonsild Mark. Den bøjede mod Vest lidt før Søndervangs Sydspids og passerede en Mark, der kaldes »Svingelager« (mon her har staaet et Led, en »Svingel«?) over til Landevejen, som den har fulgt gennem Vonsild. Gennem Aastorp og Høkelbjerg gik Landevejen saa videre sydpaa, passerende *endnu et Kongehus*, det *søndre*, der laa ved Mosekær, omtrent hvor Vejen nu gaar af mod Sjølund. Der maa ogsaa have været *Porte* paa Kongevejen, thi en *Kongeport* omtales i Slutningen af 1600erne. Efter 1700 hævdedes Kongevejen ikke skarpt, og efterhaanden faldt Vejen forbi det nørre (nuværende) Kongehus bort. Fra Kolding kom man nu ad *Ravnbjergvejen* ligesom i vore Dage (Vejen forbi Krathuset, her laa en Banke »Ravnbjerg«), men lige ned mod 1800 kaldtes Vejen om ad Sjølund, Aller, Bøgelund, Errigsted i Regelen »Landevejen«, medens Vejen over Aastrup—

Høkelbjerg kaldtes »Kongevejen«. Endelig byggedes i Aarene 1853—55 *Chausseen* fra Haderslev til Kolding. Den fulgte ikke nøjagtig den gamle sandede Vej, men gik mere lige til. Hist og her kan man se Stumper af den gamle Vej.

Chausseen fra Haderslev til Kolding kostede over 200,000 Rigsdaler, og for at bidrage til Forrentningen af disse mange Penge skulde der opkræves *Bompenge* af Befordringer. Der blev derfor med visse Mellemrum opført Bomhuse; de staar der jo endnu med deres lille Udbygning imod Vejen. Dengang var der udenfor en Vippe, der var lukket, indtil Bompengene betaltes. Der betaltes ikke lige meget ved hvert Bomhus. Ved det i Vonsild var Taksten for en Vogn, saavidt Folk kan mindes, 4 Skilling, ved Taps 8 Skilling og ved Thomashus ind mod Haderslev 12 Skilling.

Det var absolut ikke behageligt at være Bommand, thi han var udsat for mange Chikanerier baade ved Dag og Nat. Bompengene holdt op fra 1866. Bommen ved Vonsild fjærnedes 1. April og Bommen ved Taps 1. November det nævnte Aar.

Selvfølgelig er der endnu mange, der kan huske den gamle Vej før Chausseen. Det gik endda an for »Kugleposten« at komme frem, thi her var Vægten ikke saa stor, men værre var det for tungere Vogne, navnlig for de store, svære Fragtvogne med Sejl over ligesom Møllevognene. Mangen Gang kneb det, naar saadan en Fragtvogn skulde igennem, og kom den til Brolægningen i Vonsild, maatte der ofte gaa Bud hen til Kroen efter flere Heste, der kunde trække Vognen op af Sandet. Før Chausseen kom, maatte Byerne sønden Kolding holde hver sit Vejstykke i Stand. Vonsild havde et Vejstykke gennem Krathulen

inde ved Kolding, hvor de mange nye Huse har rejst sig i Købstadens Skattely, som gamle Vonsildboere skæmtende kalder deres »Chicago«.

Vejstykket søndenfor Krathulen skulde vedligeholdes af Dalby og Vejen gennem Vonsild af Bjært Sogn osv. Landevejen fra Kroen og ned til Byen skulde Byboerne selv holde vedlige. Halvdelen af Vejen, den søndre Side, er jo belagt med runde Sten. Den kaldes »Vintervejen«, thi her er det bedst at køre om Vinteren. Den nordlige Side af Vejen, »Sommervejen«, var ofte bundløs om Vinteren. Vandrer man ad Vintervejen, vil man endnu hist og her ind mod Vejens søndre Kant finde Sten med indhuggede Bogstaver. Det er hver Mands Vejstykke, der er afmærket.

Samtidig med, at Chausseen blev anlagt, nedlagdes som Kabel i Vejen den første Telegraflinie. Det var som bekendt en enkelt Kobbertraad, indkapslet i Gutta-perka og Bly. Man kan af og til finde Stumper heraf, baade herude og i Gaderne i Kolding. For hver Fjerdingvej stod der Prøvekasser for Linien. De var af Støbejern og kaldes populært »Kakkelovne«. (Der staar en saadan opstillet i Slotshaven ved Koldinghus.)

Før Banen kom igennem Kolding 1865, var der ad Landevejen gennem Vonsild et Liv og Røre, som nu kun faa kan tænke sig. Al Udførsel af Stude og Heste gik jo den Vej. Og gamle Vonsildfolk opruller et morsomt Billede fra hin Tid. Heste i Mængde kom der, 10—12 i Snoren. Mest var der ved Fastelavnstider. Og naar Hestetrækket holdt op, begyndte det med Studene. Da var der Brug for stor Staldplads i Kroen. 3—4 Stalde var fulde af Heste, og langs Huset ud mod Vejen var der Stakitværk, ovenover forsynet med en svær Planke, langs henad hvilken

der var en Jærnskinne, forsynet med Ringe til at binde ved.

Det gav Penge for den tykke Kromand Lorens Johansen, i Regelen blot kaldet »Lorens«. Husmoderen med sine fire Piger havde fuldt op at bestille, og hvilket Liv i Skænkestue og Kælder! I Skænkestuen sad Prangerne med deres Pengekattø om Livet og tog deres Kaffepunsch, deres Øl med Dram og deres solide Kvældsfoeder. Undertiden dansede de, saa det bragede i Gulvene. Musik var der jo nok af, thi paa Markedsrejser skulde Lirekassedrejere og blinde Fiolmænd jo ogsaa frem ad Vejen. Der var ingen Smalhans, Pengene rullede. Tykke Lorens' Datter blev gift med Provisor Kiski, og kort efter kom Kroen i andre Hænder, Schiøtts og flere andres.

Ogsaa Vonsildboerne drev Studehandel. De drog selv til Husum med Opdrættet, men egentlig stod de ikke i stærk Forbindelse med Livet i Kroen. Der var jo nogle enkelte, der kom derned og sad og nippede til Drammen, men i Mands Minde har der ikke været egentlig Drikkeri i Vonsild.

— —

Ligesom andre Steder i denne Egn var ogsaa Vonsild i sin Tid en hel Del præget af Brødreemigheden i Kristiansfelt. Mange havde gaaet i Skole paa »æ Felt« og var konfirmerede der. Der var ogsaa en vis Forbindelse med Missionen dernede. Flere Beboere i Vonsild holdt »Stund« om Søndagen for gamle Folk og Naboer, det vil sige, de læste en Prædiken. Den Kolding Rektor *E. G. Tauber* har i en af sine utrykte Notitsbøger rettet skarpe Beskyldninger mod denne Form for Kristentro, idet han omkring 1820 skriver: »Hver Aften holdes i Vonsild Bedetimer, der begynder med Sang og ender med Brændevin; »man

maa opvække Legemet, som Aanden har sønderknust«, plejer de ved slige Lejligheder at sige, og denne hemmelige Bachusdyrkelse er vel Aarsag til, at Velstanden i disse Sogne er langt mindre, end man af Indvaanernes gunstige Forhold kunde vente.«

Uden her at komme ind paa en Afgørelse af, om der har været noget berettiget i disse Paastande, skal det indrømmes, at gamle Beboere paastaar, at tilsyneladende bundede den religiøse Bevægelse ikke altid dybt. En enkelt, navngiven Mand, der altid holdt »Stund« om Søndagen, var ikke saa snart færdig dermed, før han fik sin høje Hat paa, sin sølvbeslagne Merskumspibe tændt og gik — til Kro's, forstaar sig i al Skikkelighed, men det *skulde* til.

Vonsild havde 1812—33 en meget søgt Præst, Pastor *Salling*, der var en dygtig Prædikant. Foruden Kirketjenesten — i Sallings Tid byggedes den nuværende Kirke — holdt *Salling* »Stund« i Præstegaardens Have. En Tid boede han forresten ikke i den egentlige Præstegaard, men i en Gaard, der laa lige over for det nuværende Elektricitetsværk. *Frederik Hammerich* skildrer *Salling* ret indgaaende i sin Bog »Et Levnedsløb« (1882). En venligere Omtale faar *Salling* i den mærkelige, historisk-kristelige Bog »Fra gamle Dage« af Brødremenighedens Missionær *J. Brodersen* (Kbh. 1913).

— — —

De gamle Fortællere dvæler med særlig Kærlighed ved Minderne fra dengang man holdt de *store Bryllupper* og *Begravelser*. Det var i Slutningen af Halvtredserne i forrige Aarhundrede, at de »rigtig store Bryllupper« gik af Brug i Vonsild, disse store Bryllupper, der varede i to Dage og hvor der ved Brudetoget var Musik og »ridende Svende«. Et saadant Brudetog kom i følgende Ordning:

Først Brudens Vogn. Paa forreste Sæde sad Kusken, paa andet Sæde Bruden og bagved hende to Koner. Efter Brudens Vogn kom Brudgommens paa lignende Vis. Man sagde skæmtende: Paa Vejen til Kirken er det Bruden, der siger til Brudgommen: »Vil Du med, saa kom!« Men paa Hjemvejen var det Brudgommen, der kørte forrest. Nu var han *Manden* og sagde det samme til Konen, som hun før havde sagt til ham!

I Tummel mellem Kirken og Brudeskaren fo'r de ridende Svende, der først skulde til Kirke eller Brudehus og tilbage til Brudeskaren, vende ved tredie eller fjerde Vogn og atter tilbage i Gallop. Min Hjemmelsmand mente, at det sidste gammeldags Bryllup med ridende Svende, han har set i Egnen, var Peter Bramsens i Bjært, og det var 1858. Lige saa festlig et Bryllup fejredes uden Dørs, lige saa festligt gik det ogsaa til inden Døre. De store Bryllupsmiddage fortsattes længe efter de ridende Svendes Afskaffelse. Oftest bestod Middagen ved et Bryllup af 6 Retter Mad. Her er Spisesedlen fra et Bryllup i September 1862: Suppe, Postei, Tunge og Skinke, to Slags Buddinger, Kalvesteg og »tilsidst Tærte og Sukkertøj, deriblandt noget, som knaldede.« Dertil blev der drukket fire Slags Vin, Rødvin, Madeira, Portvin og Champagne, men det var ogsaa et meget fint Bryllup.

Det var Slutningen af Perioden og den egentlige gamle Ordning med *Skaffer* var da gaaet af Brug. Skafferens vanskeligste Hverv var at faa Folk til Bords, han maatte trække og slæbe dem. Efter endt Maaltid gik der i gammel Tid tre Tallerkener rundt, for Kogekonen, for Musikanterne og for — Jordepoderen. Oprindeligt dansede Skafferen den første Dans med Bruden og overgav hende saa til Brudgommen. Skafferen maatte ogsaa danse den første

Dans med Brudepigerne og med Opvartningspigerne. Der var endnu for faa Aar siden gamle Folk, der kunde mindes, at Bruden udstrøede Penge til de Fat- tige, naar hun gik ud af Kirken.

Begravelser foregik i tidligere Tid altid om For- middagen. Ogsaa ved Ringningen, naar én var død, var der adskilligt at mærke sig. Om Förmiddagen efter Dödsfaldet blev der sendt Bud om Ringning. Ringeren eller Ringerne (i Nabosognet Sønder Bjært var der endog fire Mand til at ringe, for der var 3 Klokker, og til den store skulde der to Mand) fik en forsvarlig Mellemmad med og begyndte at ringe. Der skulde ringes 1½ Time, nemlig 3 Gange ½ Time med et Kvarters Mellemmad, der benyttes til Mellemmad. Efter Ringningen tilbage til Sørgehuset, hvor der trakteredes med Middagsmad, *altid* Boghvedegröd og Pandekager.

Enkelte Begravelser foregik ikke saa smukt, nemlig Selvmordernes. En stakkels Selvmorder blev begravet om Aftenen fra Fattiggaarden. Liget blev baaret til Graven af Karlene. Kisten maatte ikke passere Kirke- gaardslaagen, men skulde skubbes over Diget og puttes ned indenfor tæt ved Diget. I en svunden, raa Tid foregik alt dette under Afsyngelsen af alt andet end Salmer. Denne hæsle Skik standsedes i Vonsild af Pastor Mörk Hansen (1866—95), der manede Folk til ikke at dömmе.

Om den snurrigste Begravelse fortælles fölgende: Det var i Pastor Sallings Tid, at et Fattiglem, gamle Bertel Skræder, skulde puttes hen. Naar der ikke betaltes en Specie, blev der ikke holdt Tale, og der skulde saaledes ikke være holdt Tale over Bertel. Han blev baaret til Graven af »Sylvændene«, og Fattigudvalget var tilstede. Da han nu var gemt i Graven, holdt Hans Jacob Tingleff fölgende Tale:

»Du kære Bertel Skræder,
 Du har syet saa mange Klæder,
 saa til Kvinde, saa til Mand,
 jeg dem ej opregne kan.
 Nu Du Saks og Pesjærn slænger
 og Dig ind i Himlen trænger.

Hvorpaa Bertels Kone, der var i Følget, slog sine Hænder sammen med et inderligt: »Aa ja, gid han var der, den store, lange Karl!«

Som Slutning paa disse spredte Optegnelser skal her anføres Uddrag af en Redegørelse fra 1776 over Præst og Degns Indkomster i Vonsild og Dalby. Papiret har jeg fundet hos Sogneraadsformanden i Dalby:

Ved *Trolovelser* (disse foregik dengang i Kirken forud for Tillysningen) ofrede i Dalby Kirke Brudeparret alene, nemlig 2 Mark hver, naar de havde en Gaard, eller 1 Mark 8 Skilling. I Vonsild Brud og Brudgom ligesaa, »dog ogsaa de medfølgende 6 eller 8 Personer hver 4 a 5 Skilling«. Ved *Bryllup* var det i begge Menigheder ligesom i Vonsild ved Trolovelser.

Forud for Brudekrans brugtes en Brudekrone eller et »Brudesmykke«. Derom staar der i det gamle Papir:

»Brudesmykket, Døbe- og Ligklædet er vel i forrige Tider altid tagne hos Præsten, men fordi den forrige Præstekone (∴ gift med Pastor Langlo, der var Præst 1730—68) ikke holdt de omtalte Ting i brugbar Stand, har adskillige anskaffet sig samme, saa at disse nu kun sjældent forlangtes hos Præsten, men naar det sker, betales derfor 12 à 15 Skill., for Brudesmykket 2 Mark og for Daabsklædet 12 à 16 Skilling.«

Præstens andre »Akcidentier« 1776 var:

Af en Barselkone ved hendes Kirkegang 32, 24 eller

16 Skilling og af den medfølgende Kone 5, 4 og 2 Skill. Ved Barnedaab i Vonsild ofrer Fruentimmerfadderne hver 2, 4 à 5 Skilling. I Dalby er det med Barselkoner ligedan, men ved Barnedaab bliver der ikke ofret.

For Forbøn og Taksigelse saavel som og for privat Kommunion (∴ Altergang) paa Sygesenge faar Præsten intet. Hvo der har Heste og Vogn, skal hente Præsten til saadan Forretning; til Fattige kører han paa egen Vogn.

For Børnenes Konfirmation 2 Mark, i det mindste og sjældent 1 Mark.

For en Ligprædiken giver de Dalby Gaardmænd sædvanlig 9 Mark, naar det er et gammelt Lig, og for et Barn 4 Mark. Vonsild Gaardmænd ordinært for et gammelt Lig 6 Mark og for et Barn 3 Mark. Landbolerne, Kaadnerne og Indersterne giver 4—3—2, vel endogsaa, men yderst sjældent, 1 Mark.

Endelig anføres Degnens »Akcidentier«:

Af en Barselkone 1 Mark, ogsaa 12 Skilling eller 8, aldrig under. Ved Trolovelser og Bryllupper af Brudeparret for hver Person 1 Mark 2 Skilling, og af Følget efter eget Behag. Ved Barnedaab af Fruentimmerfadderne 1—2 Skilling. Dette sidste finder dog kun Sted i Vonsild.

For at ledsage et Lig fra Huset til Kirken under Afsyngelsen af nogle Salmer, at skrive »Personaliet«¹⁾ etc. 3 Mark, 1 Mark 8 Skilling, ogsaa vel 1 Mark, dog sjældent.

Endnu i Slutningen af det 18. Aarhundrede var det tilladt at begrave Lig inde i selve Kirken. Baade i Vonsild og Dalby Kirker har der været saadanne Begravelser, der begge Steder forstyrredes ved Kirker-

¹⁾ »Testimoniet«.

nes Ombygning. Da den gamle Kirke i Vonsild blev revet ned i April—Maj 1823 (Pastor Salling skriver i sin Bog derom saa smagfuldt: »Den var i sig selv en gammel raadden Kasse med smaa skumle Vinduer, og Muren var revnet fra øverst til nederst«) kom der en stor Mængde Menneskeben frem. De begravedes paa Kirkegaarden i en Hob. Da der for faa Aar siden graves en Grav til en afdød, bekendt Mand, kom der ikke mindre end 9 Dødningehoveder frem af Graven. Formodentlig er man stødt paa de begravede Kranier fra den gamle Kirke.

Vejle Amts historiske Samfund.

BESTYRELSEN bringer herved en kort Oversigt over Samfundets Virksomhed i det forløbne Aar.

Aarbogen er udsendt til de sædvanlige Tider med to Hæfter paa ialt 218 Sider. — Efter Lovene kan Medlemmerne fordrø en Aarbog paa 12 Ark, 192 Sider, og det vil saaledes ses, at der er givet mere end lovet. —

Ved Aarsmødet, der afholdtes i Fredericia den 26. April 1915, aflagde Formanden Beretning om Virksomheden i 1914, og det reviderede Aarsregnskab fremlagdes.

Der har i 1914, paa Grund af de urolige Forhold i Aarets sidste Halvdel, kun været holdt et Foredrag, nemlig ved Aarsmødet i Kolding den 28. April, hvor P. Eliassen talte om »Gamle Minder«. Der havde været paatænkt en noget udvidet Virksomhed, hvad angaar Foredrag, og man havde her tænkt sig Muligheden af Foredrag i Forbindelse med Friluftsmøder, men denne Plan har ikke hidtil kunnet lade sig realisere. —

Ved Aarsmødet foretoges, som bestemt i Lovene, Valg af Bestyrelse og Revisorer. — For Treareet 1915—17 genvalgtes Filialbestyrer *P. Eliassen*, Kolding, Bankbestyrer *Chr. Jørgensen*, Vejle, og fhv. Lærer *J. J. Ravn*, nu Vinding ved Vejle. — Da begge Samfundets Revisorer, Købmand *Anton Simonsen*, Kolding,

og Lærer *A. Eriksen*, Bramdrup, er afgaaede ved Døden, har Bankbogholder *B. Berthelsen*, Kolding, og Gaardejer *Anders Jessen*, Almind, velvilligt revideret Regnskabet for 1914. — Paa Aarsmødet valgtes de til Revisorer for Treaaret 1915—17.

Som det vil ses af Regnskabet, har Samfundet i det forløbne Aar modtaget i Tilskud Kr. 400 — nemlig Bidrag fra Statskassen Kr. 200, fra Vejle Amtsraad, Vejle, Fredericia og Kolding Byraad Kr. 50 fra hver, for hvilke Tilskud Samfundet bringer sin bedste Tak.

Samfundets Medlemsantal var ved Aarets Begyndelse 994 og ved dets Udgang 980 og 36 Subskribenter. Det vilde være Bestyrelsen kært, om den Afgang, der nødvendigvis maa følge af Medlemmers Død og Bortrejse, kunde opvejes ved nye Indmeldelser, og vi opfordrer vore Medlemmer til at støtte os i vore Bestræbelser for at holde Medlemsantallet saa højt som muligt. Derved støttes Selskabets Virksomhed i det Hele taget, og Samfundets Fremgang er jo i egentligste Forstand til Gavn for Medlemmerne.

Vi gør til Slutning opmærksom paa, at Medlemmerne kan blive Subskribenter paa de fleste andre historiske Samfunds Aarbøger for halv Pris. — Indmeldelse sker hos Sekretæren, Bankbestyrer *Jørgensen*, Vejle.

»*Vejle Amts historiske Samfund*«, i Juni 1915.

Bestyrelsen.

MAREN BJØRN.

EN SEERSKE OG EN SANDSIGERSKE.

VED HANS KAU.

DERSOM Maren Bjørn havde levet endnu i det Herrens Aar 1915, var der sikkert baade en og anden, der i det stille vilde have listet sig ind til hende for at faa Oplysning om sin Fremtidsskjæbne. Det er vel sandt, at megen gammel Overtro er forsvunden med den stigende Oplysning; men Overtroen har endnu dybe Rødder i Folket. Alligevel hører Maren Bjørn dog særlig vore Forældres og Bedsteforældres Tid til, og for denne er hun en typisk Repræsentant. Datiden havde mange af hendes Slags; men hun staar alligevel som en særlig udpræget Fremtoning, hvis Liv og Gjerning giver en tro Afspejling af Almuens Liv og Tankesæt i de Tider. Derfor skal Mindet om hende bevares.

Maren Bjørns Liv har for største Delen været knyttet til Lindeballe Sogn paa Grænsen af den jydsk Hede, 3 Mil vest for Vejle. Hun var ikke født her, og spørger man om i Lindeballe, hvor hun stammede fra, faar man det Svar, at hun talte Vesterbo-Maal, saa hun maatte vel være kommen vesterfra. Men det er ikke meget oplysende; thi Vesteregnet er stor. I Kirkebogen, der den Gang langt fra giver saa omstændelige Oplysninger som nu til Dags, staar der ved hendes Død, at hendes Fader hed Peder Nikolaj Larsen; men det er heller ikke synderlig vejledende;

thi der er mange Peder Larsen'er. Imidlertid er det lykkedes mig at opdage hendes Fødestavn. Hun havde nemlig ogsaa en Broder boende i Lindeballe Sogn. Han kaldtes Jens Bjørn og boede paa Nørskov Mark. Han havde et Træben og var en Slags Tusindkunstner, der ved Siden af lidt Landbrug drev Smedehaandværk, var Stenkløver, Brolægger osv. Han hed egentlig ikke »Bjørn«, men kun Jens Pedersen. Bjørnenavnet har han sagtens faaet fra Søsteren. Stedet, hvor han boede, blev ofte for Spøg og bliver det stundom endnu kaldt for »Bjørnereden«. Han døde den 26. Marts 1879, og ved hans Død bemærkes i Kirkebogen, at han var født i Kringeltoft, Borris Sogn, og at hans Fader kaldtes Peder Kræmmer. Faderen maa vel altsaa have gaaet med Kræmmerposen, som der var saa mange, der gjorde den Gang.

Det laa nu nær at slutte, at Maren Bjørn Pedersen, som var hendes fulde Navn, ogsaa maatte være født i Borris Sogn, og det har ogsaa vist sig at være Tilfældet. I Borris-Faster Kirkebog (1800—09) hedder det nemlig: »1803, 21. November født og døbt Peder Kringeltoft og Hustru Kristentze Christensdatter, deres Datter *Maren Bjørn*, Daaben publiceret Nyt-Aars Dag 1804, baaren af Degnens Hustrue.«

I Borris Sogn er Maren Bjørn altsaa født og derefter vokset op, og her har hun faaet sin Skoleundervisning, der efter de Tidens Forhold sikkert har været god. Her var det jo, at den bekjendte Skolemand, Amtsprovst Chr. J. L. Krarup, var Præst fra 1794 til 1819. Det var ham, der fik oprettet det bekjendte Borris Skolelærerseminarium 1806, hvorfra der udgik en Række dygtige Lærere indtil dets Nedlæggelse i 1826, og der kan ikke være Tvivl om, at Skolevæsenet i hans Sogne har været i mønsterværdig Tilstand.

Første Søndag efter Paaske 1819 blev Maren Bjørn Pedersdatter af Kringeltoft confirmeret i Borris Kirke. Ved denne Lejlighed kaldes hendes Fader Peder Nicolaj Larsen, ligesom foran omtalt ved hendes Død. Mærkelig nok findes der for dette Aars Vedkommende hverken Fødselsangivelse eller Kundskabs- og Sædeligheds Karakter for Confirmanderne, i hvert Fald ikke i Kontra-Ministerialbogen.

I Følge Borris Kirkebogs Afgangliste er Tjenestepige Maren Bjørn Pedersdatter, 24 Aar gammel, den 7. April 1828 afgaaet til »Omme«; men om det er Nørre-Omme eller Sønder-Omme, siges der ikke noget om. Indtil sit 24. Aar har hun vel saa opholdt sig i Borris Sogn, dels i Hjemmet og dels som Tyende.

Med Maren Bjørns Afgang til Omme forsvinder hendes Navn af Sagaen, indtil hun dukker op i Lindeballe. Hun er ikke meldt til hverken i Nørre- eller Sønder-Omme. Heller ikke ses hun at være afgaaet fra nogen af disse Omme'r.

Hvilket Aar hun er kommet til Lindeballe, har jeg ikke kunnet faa oplyst, da hendes Ankomst hertil heller ikke er anført i Tilgangslisten. Der findes ganske vist »tilført« en Tjenestepige Maren Pedersdatter, 28 Aar, som skal være kommen fra Vejle den 1. November 1833; men det kan næppe være Maren Bjørn. Thi for det første passer Alderen ikke; hun var omtrent 30 Aar den Gang; og for det andet skulde hun i saa Tilfælde kun have tjent i »Smedegaarden« i Lindeballe i knap 3 Aar, da hun blev gift i Efteraaret 1836; men efter Lindeballernes Udsagn tjente hun der i »manne Oer«, hvad 3 Aar egentlig ikke kan kaldes. Alligevel var det jo ikke umuligt, at det kunde være hende, idet Alderen kunde være lidt unøjagtig angivet.

Allerede som Tjenestepige i »Smedegaarden« i Linde-

balle vakte Maren Bjørn Opsigt ved sin Synskhed, og herom gaar der endnu mangfoldige Fortællinger i Folkemunde. Naar hun Nytaarsaften satte sig ved Stuehusets vestre Gavl (Smedegaardens Stuehus laa den Gang i den nordlige Side af Gaarden) og saa over mod Kirken, kunde hun se, hvormange Lig der vilde komme til Kirkegaarden i det kommende Aar. Hun saa dem som Lys, fortælles der. Og idet hun fra sin Udkigspost havde Kirkegaardsporten (»æ Døeport«) lige for Øje, hvorigjennem alle Sognets døde skulde passere, kunde ingen undgaa hendes Blik. Senere kunde hun ved Nattetid se selve Ligskarerne, se fra hvilken Side de kom, hvilke Heste der var for Vognene, navnlig for Ligvognen, og kjende Folkene, der var paa Vognene. Det samme gjaldt forresten om Brudeskarer.

En Gang sagde hun til »Johannes i æ Smegaard«, der styrede Gaarden for sin Moder, der var Enke, medens Maren Bjørn tjente i Gaarden, at han skulde komme til Begravelse, og han skulde have det gamle hvide Øg for Vognen, og han skulde kjøre ud af Gaarden igjennem den sydøstre Port og kjøre paa en Sten, der stod ved Portindkjørselen for at værne Muren. »De ska sku da blyw Løwn«, tænkte Johannes. Da han skulde spænde for til Begravelsen, som ganske rigtig indtraf, tog han to andre Heste og lod Øget staa. Men om Forladelse, da Hestene kom ud i Gaarden, viste det sig, at den ene var »bowlam«, saa han maatte alligevel tage til Takke med Øget. Men nu vilde han da kjøre ud af den modsatte Port; men her var ogsaa et eller andet i Vejen, jeg husker ikke hvad, og han maatte ud af den Port, Maren Bjørn havde sagt, og han kjørte ogsaa ganske rigtig paa den fatale Sten.

»Hvad Skjæbnen har beskært, det kan man ej undvige«.

(Peder Paars).

En varm Sommeraften kunde Maren Bjørn ikke være i sin Alkove for Lopper. Hun tog da, sit Sengetøj og gik over i Laden og redte sig et Leje midt paa Logulvet. Men hvad sker? Hen paa Natten vaagner hun ved, at Portene bliver slaaet op paa vid Gab, og hun ser fire Mænd træde ind, bærende en Ligkiste. Da hun tænkte sig, at de vel sagtens vilde stille Kisten midt paa Gulvet, og hun saaledes kunde komme i Klemme, skyndte hun sig med sine Dyner hen i et Hjørne af Logulvet og sov saa der Resten af Natten.

Synet gik ganske sikkert i Opfyldelse; thi der døde flere paa Gaarden i de Aar, Maren Bjørn var der.

Nytaarsaften kunde hun se, hvem af de forsamlede der skulde dø inden Aarets Udgang. Vedkommende sad nemlig uden Hoved.

En Aften Maren Bjørn sad i Stalden og malkede, hørte hun pludselig en saadan underlig knitrende Lyd, og da hun gik ud for at se, stod Gaardens østre Lade i Forbrand. Hun skyndte sig hen og rev en stor Haandfuld Halm ud af Tagskjægget og gik stiltiende ind i Stalden med det og opbrændte det ved Lygten. Paa den Maade forhindrede hun Forvarselets Opfyldelse i en nær Fremtid. Thi lige saa mange Halmstraa, der var i Bundtet, lige saa mange Aar skulde det vare, inden Varselet gik i Opfyldelse. Laden brændte heller ikke, mens den stod i Smedegaarden. Den blev nogle Aar senere nedbrudt for at erstattes af en større og mere tidssvarende Bygning, og Materialet solgt, hvorefter den er bleven opbygget igjen et Sted ude i Ringive eller Grene Sogn, og her staar den endnu. Men den undgaar næppe sin Skjæbne; thi som min Hjemmelsmand bemærkede: »Der kunde jo godt være Hundreder af Straa i en saadan Haandfuld.«

Ja, af den Slags Fortællinger gaar der utallige fra Maren Bjørns Tid.

Men Maren Bjørn vakte ikke blot Opsigt ved sine Syner, men ogsaa ved sin Spaadomskunst. Hun kunde forudsige sine Medmennesker deres Fremtidsskjæbne. Hvor hun havde lært denne Kunst, ved jeg ikke. Maaske har ogsaa hendes Moder kunnet spaa, ellers har hun vel lært det af en anden Spaakone. Saadanne var der jo mange af i Fordumstid. Thi ganske vist er Spaadomsgaven noget medfødt, som ikke er givet os alle i Morgengave; men der maa ogsaa Theori til. Det er med Spaadomsgaven som med Kunstnertalentet. Dette er ogsaa noget medfødt, uden hvilket ingen bliver Kunstner. Men selv om man er født med Talent, bliver man dog heller ikke Kunstner, hvis ikke Talentet bliver udviklet, skolet, derfor maa man gennemgaa Akademiet. Altsaa, hvor Maren Bjørn har faaet sin akademiske Uddannelse i Spaadomskunsten, kan der ikke siges noget om.

Hun brugte ikke Kort til at spaa med, hvad jo ellers er almindeligt, men hun spaaede i Kaffegrums. Medens hun var i Lindeballe, gjorde hun sig ikke nogen Indtægt af sin Kunst, men øvede den gratis. Det var først senere som gift Kone, da hun trængte haardere til Penge, at hun gjorde Spaadomskunsten til en Indtægtskilde.

Der var flere unge Sønner hjemme i »Smedegaarden«, mens Maren tjente der. De fik ofte Besøg af andre unge om Søndagene og om Vinteraftenerne, og saa maatte Maren op med sin Kunst. De lod jo nok, som de vilde drive Løjer med det hele, men Skam tro dem, de blev lige godt skidt tilpas, naar Maren gjorde en eller anden af deres Hemmeligheder aabenbar.

Ogsaa naar Maren selv kom i By, maatte hun jo

gjerne holde for. Det var den Gang, som det forresten er endnu, Skik, at Naboer paa Landet hjalp hverandre i Høstens Tid, især naar Vejrliget var vanskeligt. Det var saaledes ofte Tilfældet, at Folkene i »Smedegaarden« hjalp Folkene i Anneksgaarden i Lindeballe med Høsten, og Maren Bjørn har tit været med at binde Korn op i Anneksgaarden hos daværende Sognefoged Jens Melchiorsen. Naar Høstfolkene saa kom ind til Kaffe, maatte Maren spaa i Kaffegrumsen.

Fire og tredive Aar gammel indtraadte Maren Bjørn i Ægtestanden.

Nede paa Nørskov Mark, Lindeballe Sogn, boede en Mand, der kaldtes »Taalle Pejre«. Peder Pedersen var ellers hans Døbenavn. Det jydsk ord »taalle« betyder skikkelig, medgjørlig, en, man kan faa det med, som man vil, eller for at udtrykke det med Grundtvigs Ord om Frederik den 6.: »Han gjorde end ikke en Kat Fortræd«. Pejre var tillige en svagelig Stakkel. Han rystede over hele Kroppen, gik ved to Stokke, og naar han stødte med Foden mod en Sten eller en Jordknold, faldt han lige saa lang, han var, og kunde næppe nok rejse sig selv igjen, uden der var nogen, som tog i ham. Hvad han egentlig fejlede, ved jeg ikke. Skjønt han havde to saa berømte Medicinere i sin Nærhed som Jens Kudsk i Smidstrup og Jørgen Birkebæk i Givskud, har han vel næppe søgt Lægehjælp. I Kirkebogen staar der, at han døde af Gigt.

Peder Pedersen var vistnok født i den Ejendom, hvor han boede. Hans første Hustru hed Mette Marie Jesdatter og døde den 26. November 1835 i en Alder af 58 Aar. Han kaldes paa den Tid »Indsiddere«, hvilket vil sige, at han endnu ikke har haft Skjøde paa Stedet. Hans Moder, Ane Marie Pedersdatter, har selv siddet for Ejendommen. Faderen, Peder Nielsen, var død allerede 1819.

»Taalle Pejre« betænkte sig ikke paa anden Gang at betræde Ægteskabets Sti, hvilket jo maa siges at have været en Compliment til hans første Kone. Han ventede paa langt nær »Sørgeaaret« ud, før han igjen lavede til Bryllup. Og medens hans første Kone havde været langt ældre end han, besluttede han, at Rollerne denne Gang skulde byttes om, saa han blev den ældste. I Vinteren 1836 lod han nemlig lyse til Ægteskab for sig og Pigen Marie Andersdatter af Gjødsbøl Mark, der kun var 21 Aar, medens han selv var fyldt de 43. Det har formodentlig været en Pige, han har faaet i Tjeneste efter sin Hustrus Død. Men hvad enten det nu er Pejre, der har faaet Skrupler, eller det er Bruden — det sidste turde maaske være det rimeligste — der blev intet Bryllup af. »Ingen Vielse fuldbyrdes, og den skete Tillysning tilbagekaldtes«, staar der i Kirkebogen.

Men Pejre opgav ikke derfor Ævret. Det lille Uheld ansprede kun yderligere hans Giftetrang. Nu bejlede han til Maren Bjørn og fik Ja. Hun var allerede begyndt at blive til Aars og vilde gjerne giftes, siges der, og der var ikke synderlig Rift om hende. Den 22. Oktober 1836 viedes i Lindeballe Kirke Enkemand Peder Pedersen af Nørskov Mark, 43 Aar, og Pigen Maren Pedersdatter af Lindeballe, 34 Aar. Begge har haft de naturlige Kopper. Selve Bryllupsgildet stod vistnok i »Smedegaarden« i Lindeballe, hvor Bruden havde tjent i saa mange Aar. Og derefter drog Maren Bjørn ind til »Taalle Pejre« paa Nørskov Mark.

Den 18. August 1840 døde Pejrs Moder, 80 Aar gammel, og nu arvede Sønnen Ejendommen. Men da Pejre paa Grund af sin legemlige Brøstfældighed ikke egnede sig for Landbruget, og Maren Bjørn vist heller ikke var særlig ferm til at styre en Bedrift,

solgte de efter et Par Aars Forløb Stedet og gik paa Aftægt.

Ejendommens Kjøber, Niels Laursen, kom fra Jelling med Hustru og to Børn, en Søn og en Datter, og tiltraadte den 1. April 1843. Men Handelen maa have været bragt i Orden et halvt Aars Tid tidligere; thi Pejrs kaldes allerede i December 1842 for »Aftægtsmand«.

Der skete nemlig det vidunderlige, at Maren Bjørn 6 Aar efter Brylluppet nedkom med en lille Datter den 11. December bemeldte Aar. Hun blev i Daaben den 5. Februar 1843 kaldet Christence Højer Pedersen, altsaa opkaldt efter sin Mormor. Onde Tunger vilde paastaa, at *det var ikke Pejrs Værk*. »Men de ska di svaar te faa den owwest.« I Lindeballe Sogns autoriserede Kirkebog staa der, at den lille Christence var Datter af Aftægtsmand Peder Pedersen og Hustru Maren Pedersdatter paa Nørskov Mark, og Kirkebogens Ord bør staa til troende.

Den lille Bjørneunges Liv blev dog kun af stakket Varighed. Hun døde to Dage efter Daaben, den 7. Februar 1843, kun to Maaneder gammel.

»Taalle Pejrs« døde den 1. December 1849, men Maren Bjørn overlevede ham i over 20 Aar. Hun kom til at nyde Aftægt af tre forskellige Ejere. Niels Laursen overdrog nemlig i 1847 Ejendommen til sin Svigersøn Christen Johansen, og denne solgte den efter nogle Aars Forløb til en Mand ved Navn Jens Chr. Poulsen.

Paa Aftægten havde Maren Bjørn baade Tid og Lejlighed til at øve sin Spaadomskunst. Det kunde ogsaa godt gjøres nødig at tjene lidt. Thi Aftægten var kun lille, og anden Formue har der næppe været noget af. Hvor stor en Aftægt kunde der vel ogsaa blive fra en Ejendom, der vel havde 50 Tdr.

Land, men hvor der kun kunde holdes en Besætning paa 2 Stude og en 4 à 5 andre Høveder? Et Par Potter Mælk daglig, et halvt Pund Smør ugentlig, lidt Flæsk af en Gris og maaske et »Faarslaar«, nogle Skæpper Rug til Brød og lidt Byg til Gryn, lidt Malt og Humle til Ølbrygning, noget Mel og Boghvedegryn til Grød, den nødvendige Ildebrændsel og lidt »Haandpenge« til at købe nogle Smaating for hos Høkeren, det var det hele, og ved Pejrs Død er Aftægten formodentlig endda gaaet ned med en Trediedel. Et Faar med Yngel skulde hun dog ogsaa have fodret og græsset hos Aftægtsyderen. Paa den Maade fik hun baade sin Uld og lidt til Slagning. Om Kjøreture til Kirke og til Alters nogle Gange om Aaret var der ikke Tale. Da Aftægtsyderen kun havde Stude at kjøre med, har Maren vel ment, at hun ligesaa godt kunde gaa til Kirke, og naar hun ikke kunde det mere, maatte »æ Præst« komme til hende. Iøvrigt gik hun ud og hjalp Folk i Høsten, ved Kartoffeloptagning, i Mosen o. s. v., ligesom hun ogsaa spandt og strikkede for Folk. Det gav jo ogsaa en lille Indtægt.

Sin Aftægtslejlighed havde Maren Bjørn i den vestre Ende af et gammelt Udhus i Gaardens nordre Side. Den bestod kun af et enkelt 3 Fags Værelse, der maaske nok var lige saa dybt, som Huset var bredt; men Huset var kun smalt. Forstue fandtes der ingen af; man kom lige ind i Stuen ude fra Gaarden. Stuen maa derfor aabenbart have været noget kold ved Vintertid. Til Gaardsiden havde Stuen to Fag Vinduer og i Gavlen mod Vest et; men der var kun fire Ruder i hvert Fag. Stuegulvet var af stampet Ler, som det den Gang var almindeligt i Bøndernes Stuer. Møblementet derinde bestod af et Bord og nogle Simestole, en Dragkiste med »Opsættelstøj«: Kopper,

Kander, Glas o. s. v. Paa Væggen fandtes en »Tavvelet« (»Amagerhylde«) og nogle gudelige Billeder. Formodentlig har der ogsaa hængt et prentet Bryllupsvers for Glas og Ramme »til det agtværdige Brudepar Peder Pedersen og Maren Pedersdatter paa deres højtidelige Bryllupsdag den 22. Oktober 1836«, eller maaske snarere et til Peder Pedersen og Mette Marie Jesdatter; thi den sølle Pejrs og Maren Bjørns ægteskabelige Forbindelse har vel næppe formaaet at sætte nogen Poets Pen i Bevægelse. Nogen egentlig Alkove fandtes der ikke i Stuen, men en »Stabelseng« forsynet med Forhæng. Paa et aabent Ildsted kogte Maren sin Kaffe og lavede sin Mad. Og herfra fik hun om Vinteren ogsaa baade Varme og Lys ved de »Billinger«, hun med Ildrageren bankede løse i Tørvebaalet og stillede op paa Randen af den aabne Skorsten. Formodentlig har hun ogsaa haft Tællelys i sit Eje. Hun havde jo selv Faar. Men Lys blev kun brugt ved særlig højtidelige Lejligheder. Og noget saa ekstravagant som en Lampe kjendtes ikke i de Tider. Særlig propert skal der ikke have været i Maren Bjørns Lejlighed.

Herinde i denne Stue modtog hun sine Kunder, og de var mange. Navnlig var det de unge Piger, der gjerne vilde vide deres Fremtidsskjæbne, men ogsaa mange unge Karle kom i samme Ærinde. Ja, Børn og gamle Folk betraadte saamænd ogsaa hendes Tærskel.

Naar nogen kom for at blive spaaet, maatte Kaffe-kanden paa Ilden. Det var en Lerkande, tilvirket paa samme Maade som de berømte Jydepotter. Den blev fyldt med Vand, og Bønnerne, som hun selv havde brændt og malet, blev tilligemed et Stykke Cikorie (»Tut«) og sagtens et Stykke Fiskeskind til at klare Kaffen med fyldt i Vandet, og saa stod denne

Blanding der og rumlede ved en glødende Ild, indtil den havde taget »æ Koeg«.

Den, der skulde spaas, maatte først drikke en Kop Kaffe. Derefter tog Maren og hældte »Grumsen«, der var sunken til Bunds, om i Underkoppen, og saa begyndte hendes Udtydninger. »A tøgges, det laader te«, sagde hun, idet hun ved Hjælp af de forskjellige Tegn og Figurer, som viste sig i Grumsen, formaaede at raade de hemmeligste Runer. Hun kunde sige Folk, om de havde en Kjæreste, og hvordan han var, om han var falsk eller ærlig, og derefter udstedte hun sine Formaninger. Hun var altid stærk i at advare sit eget Kjøen mod de falske Mandfolk. Og hun kunde sige dem, der ingen Kjæreste havde — hvad der naturligvis var det vigtigste Øjemed med deres Komme — om de skulde faa en, og hvordan han skulde se ud, og om det var en Enkemand eller Ungkarl o. s. v., o. s. v. Hun kunde sige et Menneske, hvad han havde bedrevet, og hvad han vilde komme til at bedrive i Livet, kunde forudsige, hvad der skulde møde ham af Glæder og Sorger, om han snart selv skulde dø, eller om der skulde ske Dødsfald i hans nærmeste Kreds o. s. v. Ja, det er umuligt at opregne, hvad Maren kunde se i den Kaffe-grums.

Men det gjaldt naturligvis for den unge Pige eller Karl ikke blot om at faa noget at vide om sin Tilkommendes Person og Karakter, men ogsaa om, hvorledes han økonomisk og socialt var stillet; thi saaledes blev man jo selv stillet; med andre Ord, om man vilde komme til at gjøre, hvad man paa Jydsk kalder »en gue Gywt«. Ogsaa det kunde Maren klare. Hun kunde nemlig altid se, hvormange Skorstene, der var paa Stuehuset til den Ejendom, vedkommende Karl eller Pige skulde gaa ind til, og derefter bestemte

hun hans eller hendes Stilling i Livet. Var der kun en Skorsten, blev han Husmand, var der to, betød det aabenbart en Gaard, og var der tre, var det jo helt ovenud. Og hun kunde ogsaa godt sige, hvor mange Heste og Kreaturer, der skulde være paa vedkommende Ejendom. Kort sagt, intet var skjult for hendes Øjne.

Den almindelige Pris for en Spaaning var 4 Skilling. Ja, det var egentlig ikke for Spaaningen; thi den maatte hun vist helst ikke tage noget for; men det var for Kaffen. Var én særlig ved Muffen og rakte hende en Mark, da blev hun mere end henrykt. En Rigsbankmark, 16 Rigsbankskilling, det betød noget den Gang.

Der lever endnu en Del gamle Mennesker her i Egnen, som har kendt Maren Bjørn personlig, og som er blevet spaaet af hende i deres unge Dage. Spørger man dem, hvad hun spaaede dem, og om det har passet, saa er der nogle, der ikke vil ud med Sproget. »Aa, de ka a snaar et hows«, — siger lille Kjesten i Nørskov diplomatisk — »vi regnet' et jo et saa møj.« Men man har alligevel paa Fornemmelsen, at Maren har ramt det godt nok.

Andre vil derimod godt vedgaa, at Marens Spaadom har passet. Gamle Karen Overgaard søgte ligesom saa mange andre unge Piger Oplysning om sin tilkommende Skjæbne hos Maren Bjørn. Denne spaaede hende, at hun skulde blive gift ind i en gammel, forfalden Gaard. »De stow aa raaft te hverandt, aa dæ waa kon halannen Skaastien aa æ Stowhus«. Og det passede fuldstændigt. »Ja, men vidste hun ikke noget om, at De skulde giftes ind i den Gaard, Karen,« spurgte jeg. »Nej«, — svarede Karen — »de ku hun et wied nower om, faa de wa læng faer, mi

Mands føest Kuen wa dø«. Maren spaaede hende ogsaa, at hendes første Børn skulde dø. Det gjorde Karen Indvendinger imod; men Maren afbrød hende, idet hun kigede nøjere efter i Grumsen, og sagde: »De ka no et nøtt, hwa do sejer, Karen, her æ en Liegkiest.« Og ganske rigtigt, Karens to første Børn døde som smaa.

Gamle Thue Madsen i Lindeballe er ogsaa bleven spaaet af Maren Bjørn som Dreng, medens han blev opdraget hos sin Morbroder Christen Hansen i Lindeballe Skov. Hans Moster vilde endelig have ham spaaet. Hun holdt saa meget af sin Plejesøn og havde altid den Tro, at det skulde nok gaa ham godt. Maren spaaede ham, at han skulde ikke komme ret langt bort. Det passede ogsaa, han kom kun ned til Lindeballe By. Derimod var hun i Vilderede med, hvilken Gaard han skulde faa. Hun kigede og kigede i Grumsen, og hun syntes, hun kunde ikke se andet end lutter Skorstene. Men det var rigtigt nok. Den Gaard, Thue fik, var lige brændt, da han overtog den. Murene var sunkne i Grus, og der stod kun nogle lange Skorstenspiber og stak i Vejret. Thues Kone skulde komme øster fra, spaaede Maren endvidere. Det passede ogsaa. Hun kom fra Tofthøj i Gadbjerg Sogn. Thue har forresten været gift to Gange, men hans anden Kone kom ogsaa øster fra.

Sophie Schjøth i Lindeballe er ogsaa bleven spaaet af Maren Bjørn. Hun kan ikke huske alt, hvad hun spaaede hende, men mener forresten, at det har passet helt godt. Maren sagde, at hendes Mand skulde komme fra en Gaard med mange Skorstene. Det passede godt nok. Der er vist mindst 4 Skorstene paa Stuehuset. Hun forudsagde hende ogsaa, at hun skulde faa mange Børn, og det er i Sandhed ogsaa gaaet i Opfyldelse.

Gamle Iver Lauritzen i Smidstrup er ogsaa bleven spaaet af Maren Bjørn. Han vilde ikke have indladt sig derpaa — siger han selv — men de andre unge, han var i Selskab med, vilde endelig have, at hun skulde spaa ham. Hun spaaede, at han skulde komme »til Hest«. Men Iver kom hverken »til Hest« eller »til Fods«; han blev aldrig Soldat. Hun sagde ogsaa til ham, at han behøvede ikke at se efter Pigerne, for de vilde ikke have ham, men han skulde faa en Enke. Dette sidste kom heller ikke til at passe; Iver blev aldrig gift. Maren Bjørn har altsaa ikke her været heldig. Men hun sagde rigtignok ogsaa, da hun kigede i Grumsen, at »alt stod saa sær uklart«. Men hvorfor stod det uklart? Naturligvis fordi Iver var uvillig til at lade sig spaa. Der skal selvfølgelig god Villie til fra begge Sider, for at der kan fremkomme et Resultat, det er da nemt at forstaa.

»Niels Peder i æ Floe« hørte til Marens faste Kunder. Han tog sig aldrig noget alvorligere for uden først at have spurgt Maren til Raads. Skulde han f. Eks. til Give eller Vorbasse Marked for at gjøre Omsætning med Heste eller Kreaturer, vandrede han ud til Maren Bjørn med »en Faarslaar« under Armen. Spaaede hun ham daarligt, drog han slet ikke til Marked.

Samme Niels Peder havde ogsaa en svagelig Datter, Sine. Hende maatte Maren ofte have under Behandling. Det var Niels Peder meget om at gjøre at faa at vide, hvordan det skulde gaa med det sygelige Barn. Men Maren kunde aldrig »se noget for hende«, uden at hun skulde komme til at bo ved et stort, hvidt Hus. Det var naturligvis Lindeballe Kirke. Sine døde i en ung Alder.

Min gamle Ven, Per Smed, er ogsaa bleven spaaet af Maren Bjørn, men han regner ikke hendes Spaa-

domskunst for noget. Og det har rystet mig, maa jeg sige; thi jeg kjender ikke noget mere troende Menneske overfor Varsler, Hekseri og al den Slags Ting end Per Smed. Og Spaaning maa vel dog henregnes til den Kategori. »Der æ no Vassel te« — siger Per — »a haa sjel hor'et.« Da Pejr lærte Smedehaandværket hos Hans Brorsen i Toftthøj, havde han sit Kammer lige ved Siden af Smedien. Saa en Nat vaagner han ved, at den store Blæsebælg, hvis Mekanisme for en Del laa paa Loftet, stønnede af alle Livsens Kræfter. Pejr stod op og gik ind i Smedien, men der var intet. Det var imidlertid Forvarsel for, at de skulde til at smede Ligsøm. I gamle Dage skruede man ikke Liggisterne sammen, saaledes som nu til Dags, men Kistelaaget blev sømmet fast med Søm, hvis øverste Ende var udhamret i Form af et Hjerte. Og der gik næsten altid Forvarsel hos Smeden, naar man skulde til at slaa Ligsøm, ligesom man i selve Lighuset ofte mange Aar i Forvejen havde hørt Hammerslagene, hvorved Sømmene sloges i Kistelaaget.

»Men passede Marens Spaaning da ikke, Pejr?« spurgte jeg. »Jow wel passet'et« — svarede Pejr — »de kund' et jo sajt, faa hun haaj' jo favn mi hel' Relehed aa wied a An' Haugaard. A waa ned' aa æ Haugaard aa tæsk, aa saa blew a taal' ind te Kaffe, aa saa skuld' a jo spaaes. Dær saaed' Maren Bjørn jo.« »Hvad spaaede hun Dem da, Pejr?« sagde jeg. »Ja, hun saa'e, te a haaj en Hus, aa te a snaar sku gywtes. Mæ aa Martha wa jo den Gaang begyndt aa blyw gue Ven'n. Vi holdt et jo nok geduldt, men Folk wist' et jo ilywwel, aa An' Haugaard haaj naturlevis fortaael hin de hele, saa de ku jo sajt pass. Nej, de rejn a et',« sagde Pejr.

Men her er Pejr dog aabenbart for vantro. Lad være, at An' Haugaard har fortalt Maren hele Pejrs

Redelighed, tro mig, Maren havde nok formaaet at sige ham den alligevel uden An' Haugaards Hjælp.

De fleste kom jo til Maren Bjørn »i deres Hjertes Enfoldighed«, som en Mand en Gang udtrykte sig, for at faa deres Fremtidsskjæbne at vide, idet de troede, at hun kunde sige dem den. Men der kom ogsaa stundom saadanne, som blot vilde holde hende for Nar; men det kom de galt fra. Saaledes kom der en Gang en Karl fra Førstballe i Nørup Sogn ved Navn Peder Damgaard, en vigtig Fyr, som forlangte at blive spaaet; men han vilde kun drive Løjer med Maren. Dette opdagede hun imidlertid og blev vred, som jo ikke var saa sært. »Æ Do gywt«, spurgte hun ham. Nej, det var han da ikke. »Saa haaer Do Misæl ow lokket en Pieg, faa Do haar en Baaen!« Manden blev, som han var falden ned fra Maanen. Det var fuldkommen rigtigt, men han troede, det var en Hemmelighed. »Saa waa han sku slaun«, føjede min Meddeler til. Han havde ikke mere, han skulde have sagt, og Maren Bjørn kunde være i Fred for hans Nærgaaenheder.

Jeg vil ikke haabe, at Peder Damgaard er levende endnu og faar læse, hvad jeg her meddeler. I saa Fald maa han tage det som en offentlig Beskæmmelse, fordi han har villet holde gamle Maren Bjørn for Nar.

I Nærheden af Maren Bjørns Bopæl laa der og ligger der da endnu en stor Mose paa mange Tønder Land, som kaldes »Assenbjerg Mose«. Navnet har den faaet efter et Højdedrag lidt sønden for, som kaldes »Assenbjerg« eller »Assenbanke«¹⁾. Højdedraget bestaar til Dels af Flyvesand og har tidligere været dækket med Lyng. Det egner sig ikke til Dyrkning og er derfor nu bleven

¹⁾ Sagnet fortæller, at der i Banken ligger begravet »et Asen med fire Guldsko«, og at heraf har Banken faaet sit Navn. Stammer Navnet fra dette Sagn, burde det jo staves »Asenbjerg« og ikke »Assenbjerg«.

tilplantet med Naaletræer efter det lille Vers, som, takket være Oberstløjtnant Dalgas, er bleven en Ledestjerne for os Jyder i Nutiden:

»Hvor Ploven ej kan gaa,
Og Leen ej kan slaa,
Der bør et Træ at staa.«

Det var særlig Beboerne i Nørskov, der var Lodsere i Assenbjerg Mose, men der var ogsaa Folk helt henne i Gadbjerg Sogn, som havde Moseskifter derude. Nu er Assenbjerg Mose omtrent opgravet, men paa Maren Bjørns Tid var den endnu i fuld Ydekraft.

I Mosetiden, det vil sige i Forsommeren, Maj og Juni Maaneder, førtes der et broget Liv derude paa Mosen. Der var sort af Mennesker, der skulde lave Tørv. Karlene gravede dem, og Pigerne trillede (skød) dem ud. Senere kom Rejsningen og Stækningen, og det var navnlig Kvindernes Sag: Koner, Piger og Børn. Da mange af Mosefolkene havde langt hjem, blev de derude hele Dagen. Middagsmad fik de først, naar de kom hjem om Aftenen, men de havde Mellemmad med, som fortæredes i Middagsstunden, og dette Maaltid indtoges gjerne hos Maren Bjørn. Hun kogte Kaffe til dem, og naar Maden og Kaffen var fortæret, gik det løs med Spaaningen. Hendes lille Aftægtsstue genlød af Spøg og Latter i disse Middagstimer, og det samme gentog sig vel ogsaa ofte, efter at Arbejdet paa Mosen var endt. Det var en herlig og oplivende Tid for den gamle Spaakone, der den meste Tid af Aaret boede afsides og temmelig ensom. Og Penge gav det i Massevis. Som for mangan Restauratør i Kjøbenhavns Nærhed hele Aarets Velfærd beror paa Indtægten i Pinsedagene, saaledes var Mosetiden for Maren Bjørn den Tid, hvoraf hendes pekuniære Velfærd ahang.

Denne aarlig tilbagevendende Festtid er beskrevet af Ungkarl Iver Lauritzen i Smidstrup i et jydsk Epos: »Til Minde om Spaakvinden eller Profetinden Maren Bjørn«, som vi ikke kan nægte os den Fornøjelse her at anføre:

»Nær te Folk di begynt o mues
 Dier ued ve Maren Bjøen,
 Saa kam di o vild spues,
 Æ ung Folk o æ Bøen,
 Faa dier wa jo mannen Tosse,
 Te dær trou, te hun ku sie
 Mier end di ku osse
 I æ Grums, hwa der vild skie.
 Æ Piger miest nysgjerre
 War — de æ di oldtier,
 Di vild vied, om di ku bjerre
 En Kjærrest o saa vi'er.
 O gammel Maren spaaj dem,
 Hon saah: di skuld pas o,
 Te æ Kaael di ett forraaj dem,
 Di war ett o stuel o,
 Hejer osse, te hun louet
 Dem en trou Ven o en Goer.
 O manne a dem trou'et
 O ventt i flier Oer.
 Hun spaaj aa manne gammel
 Kaael o Bøen, o de
 Saah hon te dem oldsammel:
 »A tøgges, de laader te«
 De sejer hon no ett tier,
 Vi ska astej en Gong,
 Æ Ænd den kam omsier,
 Hon war slet ett saa ong.
 A tænker, te hon næsten
 War ve di fisindstyw,¹⁾
 O a ka no forresten
 Sej om hind' uden o lyw,
 Hon haar faanywwet manne

¹⁾ Hun blev dog kun 69 Aar, som vi senere skal se.

Narrer i hind Ti,
 Haar faat dem te o skranne,
 Men no æ de faabi.
 No ollermier hun spuer
 Ongh, gammel, hejer Bøen,
 No legger hon i æ Juer,
 Wo gammel Maren Bjøen.«

Saa længe Maren Bjørn for sit Helbred kunde, var det en staaende Regel, at hun hver Nytaarsaften gik til Lindeballe for at besøge sine gamle Venner i »Smedegaarden«, der vel nu var gaaet over fra den Generation, Maren havde tjent, til en yngre Slægt, men hvor hun alligevel stadig følte sig hjemme. Herfra kunde hun jo ogsaa som i gamle Dage vedblive at gjøre sine Iagttagelser med Hensyn til Dødens Høst i det kommende Aar. Det gjorde hun ogsaa, og det var vel ikke mindst derfor, at hun tyede til Lindeballe paa Aarets sidste Aften.

En Nytaarsaften fik man hende til at gaa helt over til Kirken, der ligger temmelig højt, saa man kan se vidt omkring derfra. Nu kunde hun se, ikke blot hvor mange Lig der vilde komme i Aarets Løb, men ogsaa hvor de kom fra. Og hun udtalte da, at det første Lig vilde komme vesterfra; men hun kunde ikke sige, om det vilde komme ad Landevejen fra Uhe, eller det vilde komme fra Nørskov; thi hun havde ikke set det, før det kom i »Lavningen« ved Lindeballe By, efter at Vejen fra Nørskov er stødt til Hovedlandevejen. »Hun skulde jo se til saa mange Sider, for at ikke noget skulde gaa hende fra« — bemærkede min Meddelerinde — »og paa den Maade har hun jo først bemærket Liget, da det kom i Lavningen.«

Maren Bjørns Udsagn passede. Det første Lig i det nye Aar kom vesterfra. Det var et Barnelig ude fra

»Korsbjerg«, hvor der i disse Aar døde flere smaa Børn.

Der findes ikke noget Billede af Maren Bjørn. Kunsten at fotografere var i hendes Tid endnu kun lidet udviklet og var i hvert Fald omtrent ukjendt for Landboerne. Ikke saaledes nu. Maren Bjørn var af Middel-højde »med en vældig Grødlyw«. Hun havde et grimt Ansigt. Der var noget hekseagtigt, spaakjærlingeagtigt over det. En stor Huggetand sad skjævt foran i Munden. Det var den eneste, hun havde tilbage i Mands Minde. Tilsidst fik hun ondt i den. En Dag kom hun ind til Christen Johansen og bad ham at hjælpe sig af med den. De gik saa ud med hinanden, og Pigen, som tjente der paa Stedet, hørte et vældigt Brøl, og Marens sidste Tand var fra det Øjeblik af forsvunden. Han havde rykket den ud med et Sejlgarn. Og hun fik den aldrig erstattet. »De forlorne« var den Gang en ukjendt Vare.

Maren Bjørn blev ikke nogen gammel Kone. Hun naaede knapt nok de »Støvets Aar«. Hun havde i mange Aar lidt af tiltagende Vattersot. Den 2. Nov. 1872 lukkede hun sine Øjne, og den 7. November næst efter blev hun begravet, 69 Aar gammel. Hendes Støv stedtes til Hvile paa Lindeballe Kirkegaard. Her ligger hun nu ved Siden af sin Pej, men der er næppe nogen nulevende, der kjender deres Hvilested, der ikke er betegnet ved nogen Mindesten.

»No ollermier hon spuer
Ongh, gammel, hejer Bøen,
No legger hon i æ Juer,
Wo gammel Maren Bjøen«.

„BORCHS GAARD“ I KOLDING OG DENS BEBOERE GENNEM TIDERNE.

AF P. ELIASSEN, KOLDING.

TIDEN farer haardt frem mod det gamle og har da ogsaa rømmet stærkt op i de gamle Bygninger her i Kolding. Alene i de sidste 15—16 Aar er der falden en Mængde gamle Huse, Vaupels Gaard, »Fø-nix«, det middelalderlige Stenhus i Østergade (Nr. 17) og flere gamle Huse i Laasby. Ældre, indfødte Folk kan jo huske en Mængde gamle Huse, som er forsvundne som Offer for Tiden. Enhver, der har set et saadant gammelt Hus falde, vil ved Synet af de gabende Stuer, fremstikkende Stolper og revne Tapeter have følt Vemod. I disse gamle Hjem har der gennem Aarhundreder levet Mennesker i Sorg og Glæde, og nu er det, som om Minderne husvilde flagrer ud. De trænger sig ind paa én, og man spørger sig selv: Hvad mon dette gamle Hjem kunde fortælle, om det kunde iklæde Minderne Ord?

Paa Kolding Torv staar en gammel Gaard, som Tiden forhaabentlig ikke vil lægge øde, thi ikke blot er den Byens, men tillige hele Landets smukkeste Bindingsværksbygning og fængsler med sit festligt ud-skaarne Tømmer alle Bysbørn og Fremmede, der gaar forbi. Det er denne gamle Gaard og dens Beboeres Historie her i korte Træk skal fortælles.

Kort før Frederik II.s Død rantes Kolding af mange Ulykker. Først afbrændte 1583 en stor Del af Byen, og dertil kom der Pestilentse, der bortrev saa mange Mennesker, at der endog maatte indrettes en ny Kirkegaard foruden den, der laa omkring Sognekirken. Sygdommen var en Art Blodgang, der mest ramte unge Mennesker. Befolkningen har været ret ilde stillet. Læger var der ingen af, ja under Kongeophold var der en Læge ved Hoffet, f. Eks. den lærde Dr. Cornelius Hamsfort, og paa Koldinghus var der ogsaa en Apoteker, Caspar Castrol (fra 1580), der i sit Kammer lavede Medikamenter til Hans Naade og Hoffet. I Haderslev var der et Apotek, men i Kolding intet. Hos den vestfalske Kræmmer Arent Falenkamp i Kolding kunde der købes visse Apotekersager, men Folk har sikkert hovedsagelig holdt sig til de Hjemmeraad, der kunde findes i Henrik Smiths Lægebog og saa raadspurgt Byens næppe ret kløgtige Bartskeer.

En stor Begivenhed har det været, da Byen i 1585 fik et rigtigt Apotek med *Herman Reiminch* som den første Apoteker. Der staar i hans Privilegium, som er dateret 5. Marts 1585, at han skulde holde sit Apotek velforsynet med friske Urter, Specerier, Konfekt og andet nødvendigt og sælge sine Varer til en rimelig Pris. Han var fri for baade Byens og de kongelige Skatter og havde Tilladelse til at rejse med sine Varer til Markeder, og hvor Kongen holdt Hoflejr. En meget vigtig Bestemmelse var det, at han maatte holde Vinkælder i Byen, saa Kongens Folk og andre hos ham kunde faa Vin til en rimelig Pris. Dog var han ikke ene om at sælge Vin, thi Borgmestre og Raad holdt Vinkælder i Raadhuskælderens, men man ser, at der ikke af den Grund opstod Brødnid, thi der er Vidnesbyrd om, at Apoteker Reiminch og hans

Hustru Margrete havde fortrolig Omgang med Familien Falenkamp¹⁾, og det var netop Arent Falenkamps Datter, Magdalene, der i adskillige Aar forestod Raadstuekældereren.

Ligesom Arent Falenkamp var Herman Reiminch en Vestfaler, født i den lille Kredsby Koesfeld. Da han kom hertil, har han vistnok været ugift. I det gamle Kæmnerregnskab staar der 1586, at »den 9. September sor Harmen Reimeck Abetheker sin Borgered og blev forligt med Borgmester og Raad at skulle give til Borgerskab $\frac{1}{2}$ Ame Vin (c: knap $\frac{1}{2}$ Oxehoved), som han skulde udgive paa Juleaften«. Raadet har det Aar sikkert fejret en glad Juleaften.

Formodentlig er Apoteket blevet aabnet 1586, siden Apotekeren først betaler Borgerskab det Aar. Hans Hustru kaldes *Margrete Skomagers*, og det, at hun har faaet sin Faders Haandværk som Tilnavn, tyder paa, at man her paa Stedet maa have kendt hendes Fader, Skomageren. De eneste to Børn af dette Ægteskab, som vi kender, er født 1592 og 1593.

Herman Apoteker har sikkert tjent godt og arbejdet sig frem til solid Velstand. Sin Ret til at drage til Markeder og udsælge fra Telt har han allerede benyttet det allerførste Aar, 1585, thi da kan man se, at han har været til Marked i Ribe²⁾. Hans Svend, Anders Apoteker, der forestod Salget i Ribe, blev senere Apoteker i Aarhus under Navnet Anders Caspersen. En anden af Herman Reiminchs Tjenere, der træffes i Kolding 1597, hed Bernt Jungen og var fra Lippe. Han træffes senere som Apoteker baade i Aarhus og Aalborg, og da en tredie Aarhus-Apoteker, Folmer Thomesen, var født i Kolding, er der al Rime-

¹⁾ Se Raadmand i Kolding, Jens Poulsens Slægtebog, Danske Samlinger II, 6, 248 ff. — ²⁾ Kinch: Ribe II, 839.

lighed for, at ogsaa han er uddannet af den gode Mester Herman Reiminch.

I 1595 havde Apoteker Reiminch tjent saa meget¹⁾, at han lod opføre det prægtige Hus paa Torvet, der nu staar paa fjerde Hundrede Aar. Paa Løsholtet over sin Dør lod han sætte et Vers af Davids Salmer: »Kast din Sag paa Herren, og han skal forsørge dig!« Baade denne Indskrift og en anden, ligeledes et Salmevers fra Davids Salmer, som han anbragte over sin Port, er selvfølgelig paa Apotekerens Modersmaal, det tyske Sprog. Nedenunder staar saa Aarstallet 1595 og hans og hendes Navnetræk: H. R. = Herman Reiminch og M. H. R. = Margrete Herman Reiminch²⁾.

Eftersom Huset er saa usædvanlig smukt og en Sjældenhed i Danmark, kunde man tro, at den tyske Apoteker havde ladet Tømmeret lave i sit Fædreland og føre hertil, men der er flere Ting tilfælles mellem Husets Konstruktion og andre Bindingsværkshuse her i Byen, der taler derimod. Staar man og betragter Udkragningerne, hvor Bjælkehovederne stikker frem, ser man, at et Brædt fra de lodrette Stolper oven over gaar ned og dækker disse Hoveder. Dette Brædt ser ud, som om det var sømmet paa, men anstiller man en nærmere Undersøgelse, finder man, at det gaar i et med Stolpen.³⁾ Det samme ser man paa Købmand Lunds Ejendom, Helligkorsgade, inde i Strædet mellem denne Ejendom og Skomager Møllers Hus, og Spor af lignende er fundet endnu flere Steder i Kolding. Dengang brød man sig ikke stort om Umagen, naar blot det var solidere eller smukkere.

¹⁾ Han drev ogsaa Studehandel ligesom andre Købmænd i Kolding. I 1596-97 havde han tinget 33 $\frac{1}{2}$ Par Øxne paa Stald paa Vargaarde i Hejls (Haderslevhus' Regnskab). — ²⁾ Egetavlen er afbildet og beskrevet i Vejle Amts Aarbøger 1908, Side 262, men her er det ene Navnetræk angivet M. R. i Stedet for M. H. R. — ³⁾ Magister Chr. Axel Jensen i Meddelelser fra Foreningen til gamle Bygningers Bevaring II., Side 40.

Sikkert nok er Façadetømmeret skaaret af en ældre Mester, der baade har kendt gammel og nyere Stilart, thi der er noget af hvert. Skraastiverne med de fantastiske Akantusblade — et Sted ses der et sammenslynget I. H. S. — er af ældre Stil, Knægtene og de vingede Englehoveder over hvert Fag er Udslag af Datidens nyeste Smag. Den stiliserede Rose i Gavlspsidsen, en Efterligning af »Dækbrædterne«s Ornamment, var ikke oprindelig paa Huset, men er føjet til i vor Tid ved en nødvendig Reparation, som foretoges under Bygningsinspektør Winstrups Ledelse.

Efter dette Blik paa Husets Ydre vil vi aflægge et Besøg i det gamle Apotek, som det har været i Herman Reiminchs Dage.

Det gamle Apoteks Officin maa for Folkets brede Lag have staaet i omtrent samme Skær som en klog Kones Hus i Eventyrene. Hans Lager af *Simplicia* omfattede de mærkeligste Ting baade af Dyreriget, Planteriget og Mineralriget. Her var i Hundredvis af forskellige Urter, Blade, Rødder og Bær. Her gemtes de forunderligste Dyr lige fra hele spanske Fluer til Regnorme, Firben og Hugorme, Rævelunger, Snogeham, Hjortens Hjertebein og — Menneskefedt. Ogsaa i Mands Minde er der paa Apotekerne af troskyldig Almue forlangt Menneskefedt, ja, endog »Præstefedt« og »Englefedt«, og Apotekerne har smilende udleveret almindelig Svinefedt, men Menneskefedt og alle de øvrige besynderlige »Lægemedler« opføres virkelig i Christian IV.s Apotekertakst af 1619. Ligeledes skulde Apotekerne være forsynede med »Mumie«, det er, siger Henrik Smiths Lægebog, der indeholder en Fortegnelse over alt, hvad der findes i Apotekerne, »tørt Menneske Kiød, som føris til os af India Land.« Indgivet som Pulver var det en god Medicin for Folk,

der ved et haardt Fald havde faaet Blodspytning. Ogsaa Menneskekranier anvendtes som Medicin, mest dog det grønligte Lag *usnea* eller Mos, der kunde danne sig paa Pandebenet, et fortrinligt, men lidt fjerntliggende Middel mod — Næseblod.

Af slige Sager var selvfølgelig Mestermanden Leve-
randør, men formastede Bøddelen sig til selv at handle med sligt, stod der stort Skraal fra Apotekeren, der holdt paa, at hans var langt bedre. Datidens Apo-
tekere var, hedder det i Samtiden, rene »Pengeravn«, der nøje saa paa Profitten.

»Apotekeren er Lægernes Kok«, siger samme Hen-
rik Smith, og han lavede ogsaa de mærkeligste »*Com-
posita*«. Den allermærkeligste var en Latverge eller et
»*Electuarium*«, som hed *Theriac*. Dette var lavet af
indtil 87, ja endnu flere Bestanddele, deriblandt Hug-
ormekager. (Hugorme fangedes om Foraaret, flaaedes,
og Hoved og Hale afhuggedes. Kødet kogtes med Salt
og Dild og æltes med ristet Brød til Kager). Alle
de 87 Dele udstilledes først offentlig og blandedes
derpaa sammen i Øvrighedens og lægekyndige Folks
Paasyn. Naar Sammenblandingen skulde ske, blev
Apotekets største Morter i Optog baaret fra Apoteket
til Torvet, og her rørtes den forfærdelige Dejj sam-
men. Senere solgtes den i smaa Bøsser eller »Tønder«,
og Patienterne, der skulde tage den, opløste lidt deraf
i Vin eller Vand. Denne afførende Medicin, der op-
rindelig var bestemt som Modgift mod vilde Dyrs
Bid, var god for næsten alle menneskelige Bræk og
Brøst lige ned til »Svimmelse«, Hovedværk og Tandvé.
Selv de kongelige Køer paa Koldinghus fik Theriak.
Hver Majdag i Christian IV.s Tid købte Mette Mej-
erske i Ladegaarden nogle »Tønder« Theriak og gjorde
det i Drik til Kreaturerne »for alle Haande Sygdoms
Skyld, førend det bliver slaget paa Græs«.

En meget vigtig Side af Apotekerens Virksomhed var Tilberedning af Sylltetøjer og »Konfekt«. Desuden kunde han »lække« (d: destilere) Claret og alle Slags Akvaviter, der jo dengang endnu var Medicin, der solgtes i Drachmevis paa Apoteket (Drachme = deraf »Dram«). Endelig — og det var vel derved, at han tjente mest — drev han betydelig Vinhandel og solgte baade i Tønder og Stobe. Her i Kolding blev det god Skik, at Borgmestre og Raad sendte en halv Ame Vin til en eller anden fornem Mand, der netop var i Byen (1587 f. Eks. til Rigskansleren Niels Kaas), og baade i Lensmand Henrik Belovs Tid og i Caspar Markdanners og hans Efterfølgeres var det en staaende Skik, at Borgmestre og Raad Jule- eller Nytaarsaften lod to Vægtene bære en halv Ame Rhinskvin op paa Slottet til Mundgodt for Lensmanden. Da Magdalene, salig Jens Povlsens, døde, mistede Apoteket en Konkurrent, og fra nu af var Apoteket en lang Række af Aar eneberettiget til at holde Vinkælder.

Kun faa Aar forundtes det Apoteker Herman Reiminch at leve i sit nye, pragtfulde Hus. Han døde 26. Juli 1598 og gav Kirken 20 Daler for sin Grav i Kirkens Kor. Præsten skriver om ham i Kirkeregnskabsbogen, at han »var en mærkelig god, from Mand og Købmand. Gud give hannem en salig Opstandelse«. Margrete Skomagers sad nu tilbage med sine to Smaapiger, Annecken og Catharina, der var henholdsvis 5 og 6 Aar gamle. Hun fik sin afdøde Mands Privilegium overført paa sig og har fortsat Apoteket med en »Tjener«. Senere ser vi, at hendes afdøde Mands Familie fra Koesfeld er flyttet herop til hende. Først træffer vi Johan Reiminch, født i Koesfeld. Han omtales 1607 i Kæmnerregnskabet som Margrete Apotekerskes »Tjener«. I 1611 løser han Borgerskab og

betaler 4 Daler. Han var gift med Maren, maaske en tredie Datter af Herman Reiminch, og Ægteparret havde en lille Søn, opnævnt efter Herman Apoteker. Men 1622 synes hele Familien død, undtagen Datteren Lisbet, der var gift med en fornem Borger, Henrik Rafn den ældre. Ligstenen med et morsomt Vers paa er indmuret i Kolding Kirke. Men samtidig har der paa Apoteket været endnu en Slægtning, Gert Grave, ligeledes født i Koesfeld. Han løste Borgerskab 1612 og fejrede samme Aar paa Kolding Raadhus sit Bryllup i to Dage med Enkens 19-aarige Datter Annecken.

Maaske har Johan Reiminch passet Vinkælderen og Gert Grave Apoteket. Det hele dreves stadig i Enkens Navn. Gert Grave ejede en Gaard ved Laasbydam eller Vifdam. I 1618 var han død, thi Kæmnerregnskabet fortæller, at hans Arvinger betalte 3 Daler for en »Voldsdele«. Den gode Provisor har altsaa været i Slagsmaal. 1621 har Apoteket været i Uorden, thi Dr. O. Worm og en anden lærd Mand maatte grundig efterse det.

Det har ellers været gode Aar for Margrete Herman Reiminchs, thi man kan se af Lensregnskaberne, at der ofte har været fornemme Gæster. Fremmede Gesandtskaber kom under Kongeophold paa Koldinghus ofte hertil, og naar der ikke var Plads paa Slottet, henvistes de af Køgemesteren til Apoteket, hvor der paa Kongens Regning ydedes dem standsmæssigt Traktament i Vin og Mad. Regningerne derfor ligger ved Lensregnskaberne.

Et saadant Bilag findes for Eksempel ved Regnskabet for 1617—18 (Bilag 198):

»Den högborne Furstes och Herres Hertig Carl Philips pp. troo Tienare och tilförordnade Schriffuer giör vitterlig, att jag medh samt tretton andra högst^{de}

naadige Herres Tjenare haffr varit hos Margrete Reiminche Efterleffverske och dér fortærit Middagsmaaltid och bleff hos henne bode met Mad och Øl trakterade.

Kolding, 31. Dec. 1617.

Andreas Larsen Lætius

paa mine egne og alle min naadigste
Furstes Meltjenares Vegne.

Den følgende Maaned har Baltzer Brabant, Margrete Herman Reiminchs Tjener, modtaget Betaling, 10 Daler 8 Skill., »for hvis Fortæring, som her hos hende er gjort udaf kgl. Abegesandtes udaf *Hispanien*, som var 24 Personer, som kom fra København 12. Jan.«

Det var ikke altid store Beløb, det drejede sig om, men de forekommer ofte i Regnskaberne. Snart er det »10 Skaalpund Svedsker, 6 Skaalpund Bomolie, en Stenflaske Vinæddike, 20 Lemoner, Rosenvand og Enebær«, der efter Køgemesterens Ordre er indleveret i Stegerset, snart er det »Rhinskvin, Bittervin, Malvasier og Mumme«, der er hentet af hendes Kælder.

Herremændene, der kom til Kolding, kom ofte i Margrete Reiminchs Gæld, og enkelte Poster maatte inddrives ad Rettens Vej. Saaledes maatte Jørgen Kaas til Birkelse betale hende 90 Daler efter sit Brev af 26. Juni 1603, og Ludvig Munks Enke blev samme Aar dømt til at betale hende 119 Daler (Secher: Kongens Rettertingsdomme I, 472 og 572).

Den ovennævnte »Tjener«, Provisor Baltzer Brabant af Greifswalde, »bestalter Chymikus«, fejrede 1622 sit Bryllup med Cathrine, Herman Reiminchs ældste Datter.

Apotekerenken selv levede til 1635, da hun stedtes til Hvile ved sin Husbonds Side. Meget tyder paa, at hun har været velhavende. I Kirken efterlod hun og hendes Arvinger adskillige Vidnesbyrd derom. Hun efterlod sig, siger en Præst i en gammel haand-

skreven Bog, en fornem Slægt gennem Datteren Annecken, der efter Gert Graves Død først var gift med en Slotsskriver Jeremias Hansen og derefter med Borgemester Morten Nielsen Panck i Kolding. Blandt hendes Efterkommere var forskellige Præster og lærde Mænd og Bispe-slægten Anckersen, hvoraf to er begravede i Kolding Kirke.

Det er ikke min Hensigt at nævne hver enkelt Ejer af det gamle Hus, kun de mest karakteristiske. Fra 1627 er det sikkert gaaet ned ad Bakke med Apotekernæringen her i Byen. De tre store Krige, først Kejserkrigen 1627—28, derefter de svenske Krige 1644 og 1657—60 forvandlede jo vor By fra en blomstrende Købstad til en forarmet Handelsplads, og Fjendehaand har ogsaa plyndret det gamle Apotek. Cathrine Reiminchs Mand Baltzer Braband flyttede en Tid herfra og oprettede et Apotek i den nybyggede norske By Christiania, men vendte dog tilbage og levede de sidste Aar her. Efter hans Død solgte Cathrine Apoteket til en Lorenz Langhorst, men han blev her kun nogle faa Aar og flyttede til Fredericia. Det gamle Apotek købtes saa 1659 af kongelig Hof-Rejseapoteker Johan Adolf Møller. I denne Slægt blev Huset i over et Aarhundrede.

Den kongelige Rejseapoteker har været en formuende Mand, men der var ogsaa flere Børn at dele Arven imellem. Sønnen Claus Adolf vilde ikke være Apoteker, og den ene Datter blev gift med en Præst, men den anden Datter sørgede for det farmaceutiske. Først giftede hun sig med en Farmaceut fra Ribe, der drev Apoteket i Svigerfaderens Navn, og da han døde, giftede hun sig med en Apoteker Thode. Men forinden var der købt et nyt Hus til Apotek, og Officinet flyttedes. Johan Adolf havde nemlig 1674 købt

en Gaard »østen op til Torvet« og lod den indrette til Apotek. Selv blev han i den gamle Gaard med Sønnen Claus Adolf og passede Apotekets gamle Hovednæring, Vinkælderen og Brænderiet.

Der findes i Tingbøger og Retsprotokoller flere Steder Beretninger om, hvor livligt det kunde gaa til i det gamle Hus. Saaledes berettes det, at den 13. Dec. 1674 havde Borgmester Henrik Fuiren, Byfoged Niels Olufsen og Byskriver Jørgen Andersen været til Morgenbøn i Kirken, og paa Hjemvejen gik de ind til Johan Adolf Møller for at tale sammen — vel ogsaa for at faa en lille Morgendrik. Som de sad der, Byskriveren og Byfogden, og mens Borgmesteren stod i Døren til Gaarden, kom Johan Adolfs Svoger, den holstenske Regimentsfeltkær Nikolaj Barner farende ind i Huset og fo'r løs paa Byfogden. Med venstre Haand — han maa jo have været kejthaandet — gav han Byfogden et Øredask, saa han faldt om, og bag efter slæbte Feltkæren den arme Byfoged ved Haaret rundt omkring paa Gulvet, indtil Johan Adolf kom og skilte dem ad, og Byskriveren viskede Skarnet af Byfogdens Kjol med en Børste. Den samme Regimentsfeltkær var gift med Johan Adolfs Søster, og Venskabet mellem de to Svogre holdt sig, efter at Regimentsfeltkærens Kone var død, thi hans anden Kone klager engang over, at han uden hendes Vidende lod en Kiste med Guld og Sølv (!) slæbe ind til Johan Adolf, saa hun gik Glip af Indholdet.

Den nævnte Byfoged var ikke den eneste, der har været i Kamp i Huset. I 1698 kom det engang til et voldsomt Optrin mellem Byfoged Saaby og en Konsumtionsskriver Bernt Ostermann. Pigen, der saa Slagsmaalet trække op, raabte ind til Claus Adolf Møller: »Far, Far, kom ind, ellers sker en Ulykke«.

Da Claus Adolf kom løbende ind i Kramboden, stod Byfogden paa Gulvet med blottet Kaarde og raabte: »Var det ikke for min Kones og mit Barns Skyld, skulde jeg stikke Dig ihjæl som en Hund!« Men der skete intet andet, end at Byfogden blev ved at raabe, at man skulde hente hans »Hugkaarde«, som han vel sagtens vilde bruge til Spidningen.

Mange andre bevægede Scener er udspillet i Huset, Claus Adolf drev jo Brændevinsbrænderi, og det var lovligt nok, men der skulde jo betales Konsumtionsafgift af den Brændevin, han lavede. Ofte kom Betjentene for at inspicere, og fandtes der da mere Brændevin, end Mester Claus havde betalt Skat for, saa plejede han at henvise til, at han havde købt Brændevin i Smaapartier af forskellige Borgerkoner, men det kunde jo undertiden knibe med Beviset.

Blandt Husets midlertidige Beboere kan nævnes Oberst Poul Benfeld, den sørgelig bekendte Kommandant fra Kronborg, som han jo overgav til Svenskerne forud for Stormen paa København. Povl Benfeld blev dømt til Døden, men senere benaadet. Han havde en Gaard i Kolding, men da Gaarden ødelagtes under Krigen, boede han en Tid hos Apoteker Johan Adolf Møller i det gamle Hus. Hans Kiste findes tilhøjre i Kolding Kirke i den aabne Begravelse. Her i Kirken ligger ogsaa Hof-Rejseapoteker Johan Adolf Møller begravet. Hans Ligsten, der nu staar indsat i Muren ved venstre Side af Indgangen, bærer et Vers om ham og hans to Hustruer:

»Hør Læser, stat og lær, at Du engang skal flytte
fra Verdens Bram og Pral i slig en Jorde-Hytte,
og skik Dig saa, at skøndt Dit Legem end skal dø,
Dit Navn som disse kan dog bære evig Frø.«

Af Skattelister og Skødeprotokollerne kan man saa temmelig følge Husets Ejerliste ogsaa igennem 1700-erne. Afvekslende møder man Navnene Johan Adolf Møller og Claus Adolf Møller, efter Fornavnene at dømme utvivlsomt den gamle Apotekers Børnebørn og Børnebørnsbørn. En af Husets Beboere, Vinhandler Johan Adolf Møller, var indblandet i en Sag 1741, hvor han sammen med Regimentsskriver Nikolaj Hansen og hans Fuldmægtig, Simon Seest, anklagedes for »Landprang og Forprang«. Sagen refereres i Birketingsprotokollen omtrent saaledes:

»I April eller Maj havde en af Regimentsskriverens Folk, Monsr. Drejer, været rundt i flere Sogne, bl. a. i Lejrskov, Skanderup og Vamdrup, og sagt, at Bønderne skulde levere Rug til Kongens Behov. De skulde faa 2 Mark Skæppen (= 4 Slettedaler Tønden), men Kornet skulde ikke leveres før efter Tilsigelse. Nogen Tid efter kom der først Bud, at Kongen ikke behøvede Kornet, Bønderne maatte sælge, til hvem de vilde, senere hed det, at de alligevel skulde komme til Kolding med Kornet. Der var angivet en bestemt Dag. De skulde holde med deres Rug paa Torvet. Regimentsskriveren og Vinhandleren vidste nok, hvad de gjorde, de vilde ikke dømmes for »Forprang«, men skulde Byens Folk »falle« paa Kornet, saa skulde Bønderne forlange 3 Rdl. for Tønden.

Bønderne mødte paa Torvet med deres smaa Kornlæs, ca. 3 Tønder paa hver Vogn. Aldrig havde Folk i Kolding set saa meget Korn paa Torvet, der var helt fuldt. Nogle af Bønderne gik ind i det gamle Hus til Johan Adolf, og da de kom ud, sagde de, at nu kunde de køre ned til Skibbroen, nu havde Johan Adolf »indskrevet« dem. Ved Skibbroen (Sønderbro) blev Kornet lastet i Baade og udskibet til et Fartøj,

der laa paa »Rheden«, men Koldings Borgere saa med Uro alt dette Brødkorn blive ført bort, thi der var stor Mangel paa Korn. »I kan jo lige saa godt sælge til os som til andre«, sagde de, og tilsidst var der da ogsaa en enkelt af Bønderne, Niels Olufsen af Øster Gesten, der solgte sin Rug, 3 $\frac{1}{2}$ Tønde, til 3 Borgere. »Mig kan det jo være det samme«, sagde han, »jo før jeg kan faa solgt og komme hjem, jo kærere.« Folkesnakken paastod, at bagefter havde de andre Bønder skældt ham ud, da de sad i Kælderstuen.

Nu var der netop det Aar stor Mangel paa Brødkorn, og Folk kunde søge i flere Sogne for at faa Rug til deres Brød. Nøden var saa meget des større, som Boghvedehøsten var slaaet fejl. Det er derfor ikke underligt, at Birkedommeren rejste Sagen mod Vinhandleren og Regimentsskriveren, men deres Sagsfører, Prokurator Preben Langsted i Viuf, reddede dem.

Historien satte dog meget ondt Blod i Kolding By, saa meget mere, som Regimentsskriveren ogsaa i disse Aaringer opkøbte Høstsilden, saa Borgerne maatte lide Mangel ogsaa her.

Der er til Kolding knyttet Sagnet om en Købmand, der i Dyrtid havde Lofterne fulde af Korn, men ikke vilde sælge. Overfor den nødlidende Befolkning paastod han, at han intet Korn havde. Til sin Løgn føjede han det Ønske, at al den Rug, han ejede, maatte brænde paa hans Grav. Da nu Købmanden var død, fandt man brændt Rug under hans Ligsten.

Det brændte Korn, der faktisk er bemærket i Kirken, endog op til vor Tid, er første Gang fundet, da Kirken ombyggedes 1753—58. Det være langt fra, at Skriveren af disse Linier kan bevise, at Sagnet om den brændte Rug er udsprunget af Vinhandler

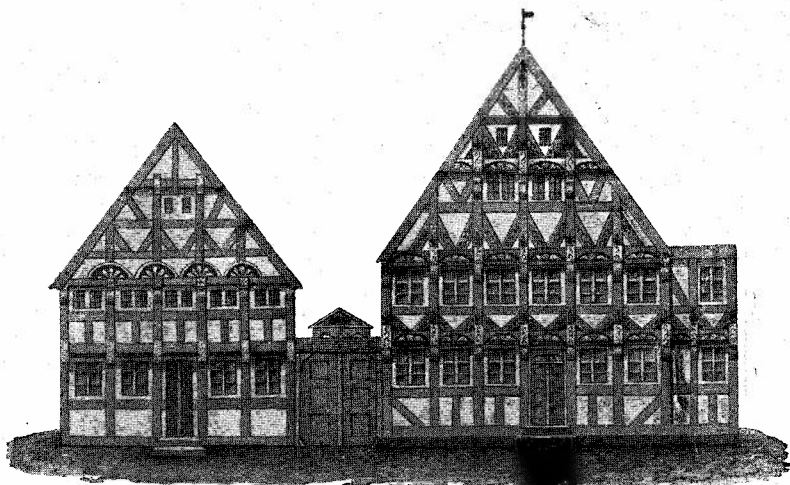
Johan Adolf Møllers Kornopkøb, men utænkeligt er dette ikke, thi netop ved slige fantasifulde Sammenstillinger — noget til Grund ligger der vel altid — opstaar Sagn.

Den gamle Gaard paa Torvet blev 1776 ved en Avktion solgt til 1. Prioritetshaver, Magister Peter Nicolaus Kleist, for 1065 Rdl. dansk Kurant, det er i vore Penge omtrent 3333 Kr. Der var i det 18. Aarhundrede ikke bygget Lager- og Pakhuse i Gaarden, men kun de for Koholdet og Jordbruget nødvendige Udhuse. En ret betydelig Have, vel sagtens den oprindelige Apotekerhave, gik ud til Katsundet.

Magister Kleist havde først været Kapellan og fra 1752 Sognepræst i Sønder Bjært, og i det gamle Skab paa Loftet i Sønder Bjært Præstegaard kan man endnu støde paa Haandskrifter fra hans Tid. Pastor Kleist var en lærd Særling, og en Arkivtegner Abildgaard, der besøgte Bjært Kirke umiddelbart før Magisteren flyttede her til Kolding, kalder ham »doctus asinus« = en lærd Æsel. Han skal have været en daarlig Prædikant derude. Hans Prædikener var saa vidtløftige, at Kirkegængerne gerne forlod Kirken, før han blev færdig, og dette skete som oftest med de Ord: »Gaar I andre, saa gaar jeg saavist med«.

Den »lærde Æsel« havde et stort Bibliotek, det var paa 10,000 Bind, der nu med ham flyttede ind i det gamle Hus. Den lille skæve Mand med den ældgamle Kjole af sort Fløjl med store, nedhængende Ærmeopslag, en uhyre Allongeparyk og trekantet Hat var her i Kolding yndet Genstand for Gadedrengenes Forfølgelser, naar han om Sommeren gik udenfor Byen for at samle Ærenpris og lignende Urter, som han brugte til The. Gadedrengene fyldte hans store Taske-lommer med Sten, hvor meget den gamle end slog

om sig med sin store Stok. Skønt rig, var han meget gerrig. En Søn af ham, der studerede, kunde ikke faa Hjælp hos Faderen, men maatte ty til velvillige Folk i Byen. Om Sommeraftenen laa Magisteren i Husets Halvdør — thi den Gang var der Halvdøre og Blyvinduer med nedfaldende Skodder for de nederste — med en stor Foliant i sine Arme for at opfange det sidste Lys. Om Vinteren laa han ved den aabne Skorsten

Borchs Gaard med det nedbrudte Nabohus (ca. 1846).

paa Knæ med sin Bog for at spare Lys. — I sin Ungdom skrev han to latinske Disputatser af teologisk Indhold.

Da Magister Kleist døde, arvede 1796 hans Søn, Bager Hans Severin Kleist, den gamle Gaard. Faa Aar efter solgte Bager Kleist den til Købmand *Ludvig Svendsen Slott* for 820 Rdl. dansk Kurant. Købmand Slott, der 1818 paa Avktion efter en Værts-husholder købte et gammelt Hus østen for Ejendommen,

drev i den saaledes sammenkøbte Dobbeltgaard et betydeligt Brænderi og en større Købmandshandel. Slott døde 1822, efterladende en Enke og fire Døtre. Disse passede selv Forretningen i nogle Aar, men antog 1826 som Kommiss og senere som en Slags Bestyrer den 21-aarige Handelsbetjent *J. S. Borch*, en

Stadthauptmand Borch.

Forpagtersøn fra Boller, uddannet først hos Stadthauptmand Thomsen, Fredericia, derefter hos dennes Efterfølger, Købmand Geelmuiden.

Det fortælles, at en af de første Dage, Borch færdedes i Kramboden hos Madam Slott og skulde staa op paa en Stige for at tage en Krukke ned, kom han til at træde en af Jomfruerne Slott paa Fingrene. Harmfuld udbrød hun da: »Han er en Klodrian!«

Det viste sig snart, at det netop var det, Borch *ikke* var.

Købekontrakten, hvorved Borch overtog Ejendommen paa Torvet, blev undertegnet 5. Okt. 1829. Borch var endnu knapt myndig, saa Kontrakten er medundertegnet af Borchs Formynder, Geelmuiden. De to Gaarde paa Torvet med tilliggende Jorder sønden og norden Byen kostede 7500 Rdl. rede Sølv. I Handelen medfulgte Butiksinventaret, Brænderi- og Bryggeriredskaber, 4 Heste, 14 Køer, Folkesenge etc.; et

Par Moselodder i Vester Nebel og ved Stallerupgaard hørte ogsaa med. Paa Købesummen betalte Borch 1000 Rdl. i Panteobligationer paa Ejendomme i Fredericiaegnen. Resten af Købesummen, 6500 Rdl., skulde henstaa uopsigelig i 12 Aar, men fra 1832 skulde der hver Juni Termin udbetales Enken 400 Rdl. Desuden skulde hun hvert Aar have 16,000 Tørv.

Selvfølgelig havde Borch en Kapital at begynde med, nemlig ca. 3800 Rdl., Arven fra hans Hjem, som hans Formynder havde overgivet ham.

Efter at Madam Slott havde faaet de 1000 Rdl., havde han altsaa 2800 Rdl. til at sætte Bo for og til at sætte i Forretningen. Han overtog denne 1830, løste samme Aar Kongebrev og giftede sig med en Præstedatter fra Herslev, Barnebarn af hans første Principal.

I 1830 var der i Kolding knap en halv Snes Købmænd. De fleste Forretninger var smaa. Størst og betydeligst var Stadthauptmand Wissings i Helligkorsgade. En Forretning som Wissings var meget blandet. Man kunde hos ham købe saa at sige alt lige fra Brædder og Tjære ned til nogle Lod Silke. Kolonialhandelen var ganske betydelig. Man kan faa et godt Overblik over Forretningen ved at se efter i dens mægtige Bøger, der ligger paa Raadhusloftet. — Det er ikke noget godt Tegn, naar en Købmands Bøger ender der.

Den næst betydeligste Forretning efter Wissings var Slotts. Det Aar, Borch købte den, 1829, var den i Skillingstaxten sat for 13 Næringsskilling, deraf 7 for Handel og 6 for Brænderi. Man vil se den Rolle, Brænderiet spillede. Borch havde efter Plakaten af 1817 i Forvejen lært Brænderiets praktiske Del og aflagt den befalede Eksamen hos den bekendte Brænde-

vinsbrænder C. Brøndum i København. (»Kender Du hans Akvavit den fine, saa kender Du ikke til Mavepine.« — Gammel Vise.)

Brændevinsbrænderiet var en god Forretning i hine Dage, og her i Kolding var der mange Brænderier. Et af de betydeligste, P. Hoff's, laa lige ved Siden af Borchs, men han var dog kun sat for 4 Næringsstilling af Brænderiet. Brændevinen var i høj Pris, thi en Pot Brændevin kostede 1 Kr. 15 Øre i vore Penge. Man forstaar efter disse Priser det lønnende ved Smugleri Den, der smuglede Brændevin, havde Fortjeneste, selv om hvert 3. Anker blev grebet af Toldvæsenet.

Det vil sikkert interessere at høre nogle flere Priser. Gamle Torvepriser og Forretningsbøger fra dengang er en fortrinlig Kilde: 1 Pd. Sukker (11 Lybskskilling) = 70 Øre. 1 Pund Kaffe (raa) fra 9 Lybskskilling = 60 Øre. 1 Pund Smør = 31 Øre! 1 Tønde Rug = over 12 Kr. Det sidste er en antagelig Pris, men da Priserne midt i Tyverne var paa laveste Punkt, kostede Rugen 3 Kr. 40 Øre pr. Tønde og Smørret 22 Øre pr. Pund. Dengang har næppe nogen drømt om, at Prisen paa et Pund Smør saaledes som i 1915 kunde blive over 2 Kr.

Den Købmand, der vilde have Handel, maatte tage mod Landmandens Produkter, navnlig Korn. Han maatte sørge for et Marked for Kornet, men dette blev yderst vanskeligt derved, at Kvaliteten var yderlig slet, og Kornet var daarlig rensset, nemlig med »Drøfte-trug«. Rensningen var der endda Raad for. Værre var det, naar Kornet ikke var tørt.

Der var store Vanskeligheder ved at faa Kornet udskibet herfra. Havnen var jo i Aamundingen, men denne var tilsandet, saa Kornet skulde lægtes ud til

»Rheden« i Strandhusebugten. Forøvrigt led Kolding som hele Landet af Toldmure, der navnlig hindrede Udførsel til England.

Kom Landboerne til Byen med deres Produkter, forsøgte de sig jo frem paa bedste Maade. Medens Manden handlede om Kornet, gik Konen til Godtfolks Døre og falbød Smørret, Æggene eller Ulden; selv større Gaardmænds Koner var ikke for fine til det. Længere vest fra kom der Vogne med Kartoffelmel. Det var dengang Hjemmeindustri at lave Kartoffelmel, og helt ovre fra Vardeegnen kom Pottemændene, der jo ogsaa skulde have solgt, mest til Købmændene. Det andet gav for lidt.

Borch købte og solgte. Han sørgede for Eksporten af de hjemlige Produkter lige fra Korn til Honning, som han selv udslyngede. Her som overalt i Landet blev Trediverne de store Kornudførselstider, da Afsætningen efterhaanden lettedes. Der var Aar før Trearskrigen, da Borch om Foraaret udskibede 20,000 Tønder Korn. En 10—20 Ladninger Jydepotter, aftalt i »store« og »små« Snese, afsendtes aarlig til Lybæk.

De aarlige Skillingstakster giver et Billede af Forretningens Fremgang i den gamle Gaard:

1831: 13	Næringsskilling.
1832: 13 ¹ / ₄	1837: 18 ¹ / ₂
1833: 14 ¹ / ₄	1838: 22
1834: 14 ¹ / ₄	1839: 21 ¹ / ₄
1835: 15	1840: 21 ¹ / ₄
1836: 17	1850: 33 ¹ / ₄

Til sidst begyndte han med egne Skibe, men det var navnlig i Halvtredserne Jagterne »Malvine« og »De tvende Brødre«¹⁾ og Skonnerterne »Avance« og

¹⁾ »De tvende Brødre« købte han allerede i 1840 af A. Wissings Arvinger.

»Elise«. »Malvine« havde saa at sige historisk Interesse, idet den var bygget i Kiel af Rester af »Christian VIII«.

Det var Dage i Spænding, naar en Jagt blev længere borte end ventet. En gammel Borger har fortalt mig, at han engang, da han gik ad den nu forsvundne gamle Dalbysti, fandt en Sten med en Indskrift. Ved at studere den fik han at vide, at Stenen var sat som Minde om en lykkelig Begivenhed i Borchs Liv. Et Skib havde længe været savnet, og han troede det tabt. En Dag sad han her og saa ud over Fjorden, da kom Skibet. Til Minde herom satte han Stenen.

I det ydre var det ellers ikke meget at se paa Borch, om det gik op eller ned. Kom der et Tab, kløede han sig jo nok i Lænden, hvor Gigten sad efter en Islandstur, han havde været paa for Geelmuiden, men ellers var det Albuen, han tyede til med et: »Det var skam en god Handel!«

Det var paa Torve- og Markedsdage en i Aarenes Løb stigende Strøm af Vogne, der kørte ind i Borchs Gaard, først gennem den nu forsvundne Port, omtrent hvor »Rosenbergs Hotel« nu har Indgang, senere ad den nuværende Port i Torvegade. Da Borch nemlig efter Krigen købte P. Hoffs Gaard af Læge Victor Rosendal, nedrev han det gamle Hus mod Øst og byggede et nyt sammen med Reiminchs Gavlhus.

Her i dette Hus blomstrede det lykkeligste Familieliv, kun ramt af den Sorg, at 8 af de 14 Børn døde som smaa.

Borchs Gaard blev en Samlingsplads for hele Egnen, og det kunde vel knibe for Gaardskarlen, »Per Potmager«, at finde Rede i alle Piskene, som han gemte »for Tyve« eller som Pant for Drikkeskillingerne.

•Borchs Gaard• 1915

Ved de store Pakhuse ophejsedes det ene Læs Korn efter det andet. I Huset mellem 1. og 2. Gaard var der Kostald. Købmanden havde jo eget Avlsbrug og solgte ogsaa Mælk til Byens Folk. I det næste Hus var der større Opstalding af Kreaturer, og her herskede en sødlig-vammel Luft, thi her fodredes om Vinteren Kreaturerne med Spøl fra det store Brænderi i den nederste Gaard. Det varme Vand fra »Svaleapparatet« strømmede ud her, og Naboerne hentede ofte deraf, thi det var jo billigt Opvadskevand. I det nederste Pakhus var Brændevinslageret, hvor de store Fade laa opstablede.

Paa de travle Dage var der ofte Trængsel i Butiken. Indenfor Døren sad Kagekonen, og de Bønder, der ikke havde Mellemmad med hjemmefra, købte sig en Kage hos hende. Ved Disken gav det gratis en Dram og et Glas Øl, eller var det en finere Bondeemand, en lille Kognak og en lille Cigar. Kagekonen maatte undertiden gøre Fruen i Huset Smaatjenester, fortalte nu afdøde Konsul R. Kaalund, f. Eks. naar det gav Torsk til Middag, malede hun Sennop. Dette skete i en stor Træindretning, hvori en Kanonkugle rullede rundt. Men Maren snuste, og der vilde gerne sætte sig en lille klar Draabe ved hendes Næsetip. Drengene fik den dog snart tørret væk.

Mange af vore Købmænd har lært i den gamle Butik, Konsul Kaalund, J. J. Groos, Købmand S. Schmidt, Købmand A. Jessen og flere. Lønningen som Kommis steg som bekendt jo aldrig højere end til 200 Daler. »I bruger jo alligevel Pengene«, sagde Borch.

Men nu udad til. Den stigende Forretning og den Dygtighed, Købmanden lagde for Dagen i alle Spørgsmaal, bragte selvfølgelig Byen til at søge at faa Borch til at overtage forskellige Tillidsposter. Da man efter

Wissings Død i flere Aar manglede en Stadthauptmand, overtog han denne Post 1845, og fra dette Øjeblik kaldtes han kun »Stadthauptmanden«.

Det var Stadthauptmand Borch, der i Forening med Købmand C. F. Müller gav Stødet til, at Byen fik et nyt Raadhus 1837. Da man manglede Penge til at bygge for, var det nemlig disse to Mænd, der satte sig i Spidsen for en Aktietegning paa et Laan til Byen.

Selvfølgelig var Borch blandt de virksomste, da Havnen blev anlagt i 1842—43, om han end ikke var selve Hovedmanden — dette var Caspar Müller, og da Borch engang under et Kongebesøg af den konstituerede Borgmester, Saxild, blev forestillet for Kongen som Hovedmanden — Fejlen var Saxilds, ikke Borchs — førte dette til et mangeaarigt bittert Fjendskab fra Caspar Müllers Side. De blev dog forligte, inden Caspar Müller døde.

I mange Aar var Stadthauptmanden Havnekasserer. Da Diskontokassen i 1856 oprettedes, var Borch ogsaa med der, men *O. F. Kralund* raadede. Borch var mere højhjertet og saa knapt saa mørkt paa Mennesker, som Kralund (formentlig som Sagfører) var kommen til. En Dag afviste Kralund kategorisk en solid Mand, der paa kort Tid (indtil Ordningen af et Kreditforeningslaan) skulde have 20—30,000 Kr. Det gjorde Borch ondt, og han lod bagefter Manden kalde hjem til sig, hvor han privat laante ham Pengene.

Her er vi ved en af de Sider, der gjorde Borch saa populær. En ældre agtet Borger har fortalt mig. Det var i Dyrtiden, og Rugen kostede en farlig Pris, jeg husker ikke, hvor meget for Skæppen. Da jeg engang var oppe hos Stadthauptmanden, sagde han: »Kan Du sige til Din Fader, at han kan hente Rug

dernede til en Daler Skæppen.« Samme Mand fortæller ogsaa: Vi havde en Tørvemose ved Raadvad (og det havde jo Borch ogsaa). Engang sagde Stadthauptmanden til mig: »Husk nu at sige, at vil Din Fader have Tørv hjem, saa har vi jo Vogne og kan altid køre for ham!«

En Maler L. kom engang til Stadthauptmanden og bad om at laane et Par Hundrede Daler, han vidste da ingen anden at henvende sig til, og til den og den Tid skulde Pengene blive betalt tilbage. »Ja, men kan De nu ogsaa det?« Jo, han havde da den gode Mening. »Jeg er skam bange for, at De ikke kan det, og jeg vil ikke have, at De skal love mig mere, end De kan holde. Der er de 200 Daler, men De skylder mig dem ikke.«

Den Slags Træk er der en Mængde af. Det var jo i de patriarkalske Tider, som nu er en Saga blott. Et Træk mere: Stadthauptmanden havde en Karl, Jacob, der var en meget betroet Mand. Vilde Stadthauptmanden en Søndag ud at køre, spurgte han Jacob: »Kan vi køre ud i Dag?« Hvis Jacob saa svarede, at Hestene havde haft saa travlt, eller det ikke passede godt, naa, saa blev Stadthauptmanden hjemme, thi det var Jacobs Departement, og det maatte han bedst vide.

Stadthauptmanden kom — med det højest afgivne Stemmetal — i Borgerrepræsentationen 1845 og blev her indvalgt i Skolekommissionen. Hans kommunale Virksomhed var uden store Rivninger undtagen i Begyndelsen, da Striden med Caspar Müller om Kongrepræsentationen førtes ind her en Tid og gav nogle Dønninger.

I de 6 Aar, Borch sad i Raadet, kom han til at spille en stor Rolle under Trearskrigen, og navnlig

under Forhandlingerne med de fjendtlige Tropper under Okkupationen var Borch en værdifuld Mand, ikke mindst fordi han skrev udmærket Tysk. Sammen med Købmand Chr. Warming blev Borch Bestyrer af Proviantmagasinet.

Under Gadekampen 1849 var Borchs Gaard et vigtigt Punkt. Geværilden knitrede omkring den, og Blodet flød, navnlig fra fjendtlige Soldater, der havde søgt Tilflugt i Gaarden. En fjendtlig Soldat faldt, hvor Døren nu gaar ind til »Rosenbergs Hotel«. Kampen stod dog mere ved Borchs Gaard i Helligkorsgade, og Kuglemærkerne her i Porten vidner endnu derom. (Gaarden i Helligkorsgade havde Borch købt i 1840 af Bager P. Jepsen Hjelms Arvinger for 6800 Rdl.)

Heldigvis sparede det gamle Hus under det paafølgende fjendtlige Bombardement. Den samlede Krigsskade for Borchs Vedkommende, det vil sige paa Bygninger, blev 500 Kr., hvoraf Mindsteparten paa Hovedbygningen til Torvet.

Det fortælles, at under Kampene i Koldings Gader sad Stadthauptmanden paa Raadhuset og syslede med de fjendtlige Rekvisitioner, da de sejrende danske Officerer traadte ind til ham. Borch var en praktisk Mand, og man vil forstaa, at han hilste Officererne med: »Hvorfor kommer de Herrer igen i Dag, siden De forlod Byen for 3 Dage siden?«

Under Krigen 1864 blev Borch en Morgen Vidne til, at fjendtlige Soldater uden videre tog Borgernes Heste ud af Staldene og blev i den Anledning hidsig overfor en fjendtlig Officer. Det er forstaaeligt, at Borch oprørtes, og med det lidt koleriske Temperament, der kunde beherske ham — naar ikke hans Hustru fik hans Sind beroliget — kom det til Skænderi mellem dem. Som Følge deraf arresterede Ty-

skerne Stadthauptmanden. Han blev først bragt til Raadhuset, men da der fra Borgmesterens Side blev anket over Arrestlokalets Beskaffenhed, fik Borch Lov til at opholde sig i sit Hjem, i nogen Tid bevogtet af Militær.

Stadthauptmanden afstod nogle Aar efter Krigen sin Forretning til sin ældste Søn, Erhard Andreas Borch, og ofrede fra nu af sin meste Tid paa Diskontokassen, men færdedes dog daglig i Forretningen. Saaledes vil han mindes af mange. En Juniaften 1879 afgik han ved Døden, netop i Halvtredsaaret for Købet af Forretningen og det gamle Hus.

Naar jeg blandt den gamle Gaards Beboere har dvælet saa længe ved Stadthauptmand Borch, er det ikke, fordi jeg har interesseret mig for ham som Rigmand, skønt han faktisk hidtil er den eneste, der har tjent en Million Kroner i Kolding. Grunden dertil er det smukke Minde, han har efterladt sig i Kolding. Dette kan fastslås, efter at jeg har talt med en stor Mængde Mennesker om Forhold i ældre Tid her i Kolding.

Nu var Stadthauptmanden ganske vist ikke Banebryder for gennemgribende Planer. Slige Folk skal nok faa ialfald nogle Fjender, det hører med til Kampens Belønning. Men Stadthauptmand J. S. Borch var en af de stouteste og smukkeste Repræsentanter for den gamle, flittige, bundhæderlige Købmandsstand. Der er noget symbolsk i, at det var den Mand, der gav Byen Raadhuset. Det er som en Opfordring til Efterslægten til ligesom han at bruge sin Tid.

— —

Meget er forandret, siden den gamle Stadthauptmand døde. Den gamle Krambod med de mærkelige Skodder, der om Dagen sloges op mod Loftet, men

om Aftenen skoddedes fast til Disken, er ikke mere; selve Forretningen er ligeledes forsvunden. Men i alle Grundtræk er det stadig det samme gamle Hus, Landets smukkeste Bindingsværksbygning, der har oplevet og overlevet saa meget, ja selv set Kæmpe-taarnet paa Slottet rejse sig og et Par Hundrede Aar efter atter synke i Grus.

Hvorledes vil Fremtiden forme sig for det gamle Hus? Vil det lykkes at bevare det gennem Tiderne? Lad os for Byens og Efterslægtens Skyld inderlig haabe det!

DEN STORE ILDEBRAND I VEJLE

23. APRIL 1786.

AF

BANKBESTYRER **CHR. JØRGENSEN**, VEJLE.

(Sidste Artikel.)

GADENS GENOPBYGNING OG REGULERING.

ILDEN i Grunden er endnu ikke slukket, før Byfoged Carøe i Brev af 25. April til Stiftamtmanden kommer frem med en Plan om at regulere den afbrændte Gade, naar den atter skal genopbygges, og han skriver:¹⁾

»Skulde dette kunde opnaas« (at faa »Deres Høyformaaendes Understøttelse« af Ansøgningen til Kongen), »kunde derved til Ziir for Byen tillige haabes, at faae dette quarteer vel opbygget, og den forrige irregularitet i Bygningsmaaden, da et Huus stoed uden for det andet, Rettet. Men skulde ingen Extraordinair Hielp kunde opnaaes, vil enhver vidst tilholde sig sin forhen haft gandske plads, og det ville være for haardt, at fraskiære ham noget deraf som det eneste, Ilden hafde levnet.

Turde ieg herom underdanig forvente Deres Høy. Velbaarenheds Høye Forholds Ordre. Jeg selv er, Gud Være Priiset, icke iblandt de u-lyckelige.«

Stiftamtmanden anbefaler 10. Maj 86 Ansøgningen om Hjælp med den Motivering:

¹⁾ Veile Byes Copibog 1784-1791.

»Og i det Haab, at de Brandlidte nyder nogen Kongel: Understøttelse, have de ved min Nærværelse i Weyle erklæret sig villig til at lade til Ziir for Byen, den nye Gade gaae Snorret, uagtet adskillige af dem derved taber noget Jordsmon.«

Byfogden skriver i Brev til Stiftamtmanden 16. Mai 86 saaledes om Reguleringen¹⁾:

»Efter Deres Høy Velbaarenheds Høye ordre har DHerrer Kruuse og Hiernøe strax afpællat den nye gade, og bestemt enhver Eiers plads til gaden, som den bør være, paa saadan maade, at enhver Bygning nu kand blive, hvad den icke før var, Vinkel Rett, en for enhver Bygnings Kyndig bekiendt betydelig Fordeel.

I Dag er mig tilstillet herhos underdanig Insinuerende plan og Beregning derover, af samme maatte naadig sees:

- 1) Den forige gades overordentlige irregularitet.
- 2) den nye gades orden, den liden bugt i synder Ende er endog for Ziirlighedens skyld anlagt, thi da Torve gade løber skraaes til midt broe, Saa ville det betage Synet af Nørre gade, om gaden fra midt broe blev Snore liige, saa aldeles, at fra Torve gade ei kunde sees længere, end til Nr. 3, da den liden bugt derimod nu gjør, at man fra Torve gade kand see langs igennem Nørre gade.
- 3) at den forige gade, fra den eene Sides Huuse til den anden paa adskillige stæder ickun var 12 à 13 al. bred, i stæden for, at der nu til meere Sikkerhed i u-lykkelig tilfælde bliver 17 al.
- 4) Ingen af Eierne haver nu til mig yttret nogen

¹⁾ Byens Copibog 1784—1791. — ²⁾ De i denne Skrivelse anførte Numre henviser til Løbe-Numre paa Originalkortet. Paa de i nærværende Afhandling gengivne Kort er de daværende Gade-Numre viste. Nr. 3 = Gade Nr. 33.

u-villie imod planens udførsel, men haabe og vente paa den Extra ordinaire understøttelse, hvorved De, som tabe grund, saa meget meere kunde komme i betragtning til Vederlag og nyde den, hvortil ieg og har givet Dem mit løfte.

Iblandt disse er Hr. Linnemann vel den, som taber meest, men hans tab bliver dog icke saa betydelig, som det synes, naar betragtes, at hans Søster, Nr. 8¹⁾, og han selv, Nr. 13, vinder igien over 200de □ al., og naar betænkes, at hans Fader, ved for omtrent 16 à 18 aar siden at opbygge sit Pakhuus, flyttede samme ud paa Byens gade i Synder ende af Nr. 16, ungefehr 4 al., hvortil han ingen Rett hafde; — følgelig, naar til gaden tages igien dette dens eget, bliver Linnemanns tab meget mindre.

Adskillige have allerede begyndt at tildanne grund og opfører Bygning paa Deres pladser, saasom paa Vester Side Nr. 26, 10 og 18²⁾ samt paa øster Side Nr. 12. For disse haver ieg bestemt pladserne efter den nye plan, og hverken de eller andre haver meldet sig med Indsigelser derimod, allene de stole paa den Extra ordinaire Hielp og den deraf lovede godtgørelse.

Paa disse grunde udbedes derfor Deres Høy Velbaarenheds Naadige approbation paa den nye og herhos Insinuerende plan med lige underdanig bøn, at fornevnte plan og beregning derefter, saasomt muelig Naadig maatte mig tilbagesendes, for efter den at paasee, at de nye Bygninger accurat opføres, saaledes som samme viiser, at de bør være.

De Brandlidte Sucke og vente daglig efter Hielp og

¹⁾ Gade Nr. 20, Nr. 13 = Gade Nr. 10, Nr. 16 = Gade Nr. 11. — ²⁾ De angivne Numre passer ikke med Originalkortet. Det er uvist, hvem der menes.

Forskud af Assurance Cassen, paa det, at de igien kunde faae deres Bygninger opførte og Bygnings Materialier indkøbte.

Jeg har tilbuden Dem min Caution for sidstmeldte. Jeg vover derfor underdanigst at anholde om Deres Høy Velbaarenheds Naadige Hielp, at et saadan Forskud snarest muelig kunde faaes, og at samme naadig maatte tilsendes mig, paa det at ieg kunde paasee, at samme til sit bestemte brug blev anvendt, og ieg selv blive sadt i Sickerhed for mine Cautioner.«

Af Kruuse og Hiernøes Kort meddeles her, Side 191, en Gengivelse. Originalkortet viser ikke hver enkelt Ejendoms Gevinst eller Tab af Grund mod *Naboen*. Der stilles nemlig, som det ses af Stiftamtmandens nedennævnte Brev af 20. Maj, Forlangende om, at Grundene skal være vinkelrette, men derved faar alle Grundene et Knæk, hvad der den Dag idag kan ses paa de allerfleste af Ejendommene, — tydeligt træder det frem paa nuv. Nr. 4's (Hotel Vium's) Facade ud mod Wissingsgade, der ved Anlægget har fulgt Nabogrundens Linier.

Urne skriver i nævnte Brev, at han haaber, at de brandlidte »endog i deres ynkværdige Kaar vil vise sig som retskafne Borgere og lade denne herved fulgte Plan til Gadens Regulering være Dem en uafvigelig Rettesnor ved de opførende ny Bygninger, da samme saa meget sigter til Byens Ziir, og hvorved Indvaanerne desuden naaer denne Fordeel, at deres Bygninger kan vinkelret opføres«.

At alle de brandlidte ikke er lige glade, viser Pastor Smiths Brev af 19. Mai:

»Der er allerede sørget for, at den afbrændte Gade bygges saa lige som en Snor; Byefoged *Caroc*(!) har aftalt det med *Urne*, da han var her for nogle Dage

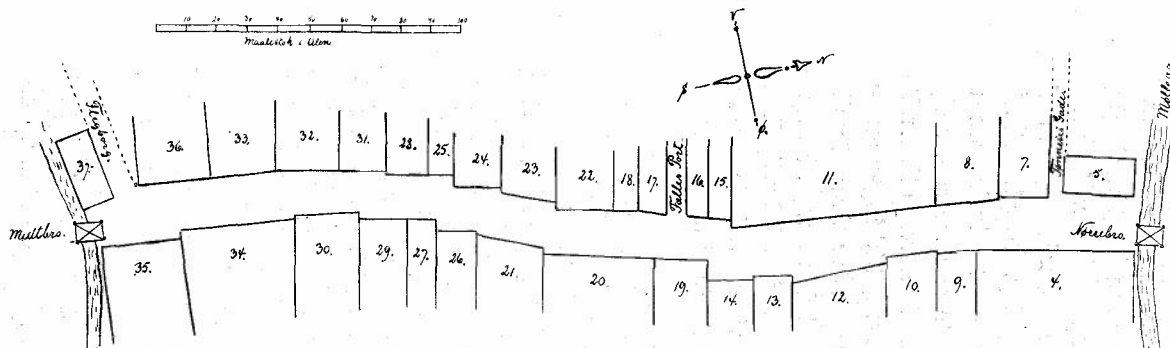
siden, Pladsen blev da opmaalt, afstukken etc., men da nogle tabe Grund derved, saa skrige de; dog det faar ikke hielpe, og Gaden bliver lige.«

Det kniber imidlertid for de brandlidte at komme i Gang med Byggeriet, Pengene mangler. De haaber alle, at deres Assurancesummer, eller dog noget deraf, kan udbetales straks, men de bliver sørgelig skuffede. Sagen er ikke at løbe til!

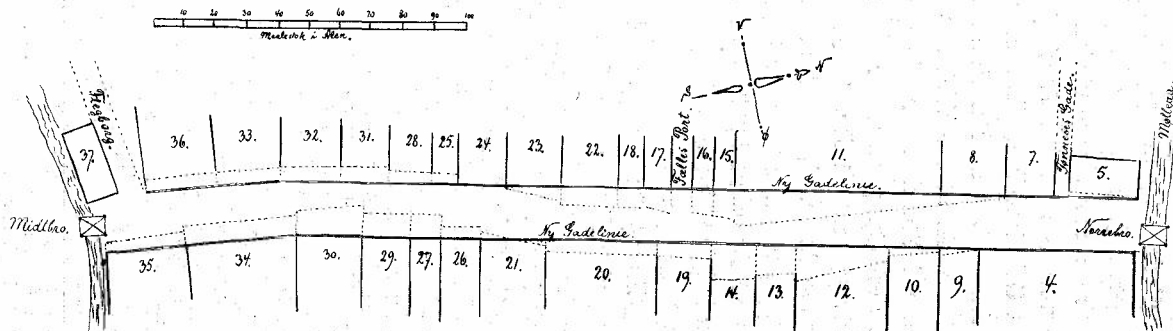
Saavel Byfogden som Stiftamtmanden bombarderer Commerce-Collegiet med Anmodning om Forskud, om ikke paa den ene Vis, saa paa den anden, og Stiftamtmanden foreslaar, at Brandhjælpen ¹⁾ fra de andre Købstæder omdirigeres, saa de brandlidte i Vejle kan faa den som hastig Hjælp, men nej, de høje Herrer holde paa Formerne, og Urne faar Afslag om at »laane« 400 Rdl., der ere anviste af Ribe Stifts indkomne Brandhjælp til at dække en Brandskade i Løgstør, og 3. Maj 86 anmoder han Collegiet, om det ikke vil overlade de 400 Rdl., som ere anviste fra Vejle som Bidrag for 1785 til Aalborg Stifts Brandhjælp, tilligemed 283 Rdl. 1 $\frac{1}{2}$ 11 β , som endnu staar »in deposito« her i Byfogderiet af den øvrige i Vejle opkrævede Brandhjælp, til Udbetaling til »Veiles afbrændte Indvaanere«, men nej — Pengene maa pænt gaa den rigtige Vej, og de »afbrændte« maa vente. Afslaget 27. Mai 86 om Løgstør-Pengene er meget typisk; det lyder: ²⁾

»Da de 400 Rdl., som her fra under 11. Febr. d. A. ere anviste paa Riiber Stifts Brandhielp for Ao 1785 til en Brand Skade i Løgstør under Aalborg Amt, baade vilde være en ubetydelig Understytning for de Brandlidte i Weyle ved Ildebranden den 23de April

¹⁾ De i hver By indkomne Brandkontingenter. — ²⁾ Ribe Stifts collegiale Breve 1783—1791.

Nørregade før Branden 1786.
 Numrene paa Ejendommene ere Gade-Numre.

Reguleringen af Nørregade 1786.
 Med Angivelse af de mistede eller tilkomne Arealer.

Copi efter Kruuse og Hiernøes Kort.
 (Landsarkivet i Viborg.)

sidstleden, og det desuden vilde foraarsage Uorden i Bøgerne (!), om disse Penges Bestemmelse skulde forandres: Saa skulde vi tjenstligst anmode Hr. Kammerherren om i følge Anvisningen at remittere dem til Hr. Geheime-Raad Levetzau i Aalborg. For imidlertid i Anledning af Hr. Kammerherrens Skrivelse under 3die d. A. at see Weyle Brandlidte saa snart mueligt Satte i Stand til at begynde med deres afbrændte Steders Opbyggelse, er fornærværendetiid ingen anden Udvey, end at Hr. Kammerherren efter Brandforsikrings Anordningens 19. Art. enten i den kongl. Banque eller paa anden Maade besørge dem imod lovlig Renter et Laan af 5000 Rdl., som vi herved forsikkrer skal igien blive tilbagebetalt af de indkommende Brandpenge.«

Stiftamtmanden maa virkelig følge den anviste Vej og højtidelig ansøge (3. Juni 86) hos Banken¹⁾ i København.

Det falder dog de Vejle-Folk for Brystet. — Pastor Smith skriver 13. Juni herom:

»Et smukt Trek af oeconomie og Commerce Collegium. — I Følge Brand Forordningen skulde Brand Assurancernes Penge 6 Uger efter Branden være til Stæde, om jeg ellers ikke tager meget feyl; og overalt er det Collegiet en læt Sag at skaffe Penge til veye; Nu derimod har de fortalt, at vil *Veile* afbrændte have deres Assurance Sum til Brug, da kan de, det er Stiftamtmanden paa Byens Vegne, i Banken laane 5000 Rdl., hvoraf de *NB. svare Renter* — er det ikke smukt.«

Og 26/27 Juni:

»Æde og Sæde Korn var det første, vi sørgede for;

¹⁾ Oprettet 1736 som »Den kjøbenhavnske Assignations-, Veksel- og Laanebank«; gik i 1773 over til at blive Statsbank, var indtil 1788 den eneste Bank i Landet.

og Menneskene have ikke manglet det nødtørftige — have og faaet saaet; men skulde de have biet med Bygning efter oeconomie og Comerz Collegiums Foranstaltning om Brandkasse Pengenes Udbetaling: saa var endnu ikke en Pind opsat, da der dog nu ere adskillige Huuse under Tag.

— — —
Saavit var jeg kommen i Gaar den 26., og nu kommer det and paa, hvad denne Dag vil give. I Aftes fik jeg fat paa Brand-Assurance Forordningen for de danske Kiøbstæder, og deraf seer jeg, at Pengene først 12 Uger efter Skaden skal udtælles; altsaa har Collegiet endnu 14 Dage at løbe paa; men dersom Udtællingen over den Tiid udebliver, og da de afbrændte skal betale Renter af det Forskud, de faae fra Collegiet giennem Banken, saa skeer dem aabenbare Uret; thi skal Renter svares, saa bør Brand Cassen svare dem.«

Laanet udebliver imidlertid, og Stiftamtmand Urne klager til Commerce Collegiet, at den octrojerede Banque i Kiøbenhavn ikke vil udbetale de 5000 Rdl. Laan, før han giver en »Forpligt« om, at Laanet skal blive dækket om en Maaned af de indkommende Bandassurancer, — uagtet han har indsendt Collegiets Skrivelse, hvori det lover at indeholde Laanet i Erstatningen.

Dette er for knap en Tid, og da nu de Brandlidte »lider under hver Dag, de maa saune den forvæntende Understøttelse, siden Bygningernes Opførelse paa denne bekveme Aaretsid i Mangel af Penge og Credit for en stor Deel standses«, saa beder Stiftamtmanden, om Collegiet nu ikke vil med den kongelige Bank faa udvirket, at Laanet udbetales i Overensstemmelse med Collegiets skriftlige Løfte, blot mod Renters Svarelse

— hvilke Renter de dog haaber at blive befriet for, og han slutter, lidt skarpt, at »skulle Betalings Terminens Udsettelse ei saaledes væntes accorderet, maa ieg begiære, at det Kongl: Collegium behagl: vil sende min Haandskrift tilbage, da mit Embede icke paa-
 legger mig at forbinde mig til det, der ei staar til mig at opfylde«.

Endelig den 12. Juli 1786, kan Stiftamtmanden sende Vejle Byfogderi Laanets Nettoprovenu (der er gaaet 29 Rdl. 1 Mk. til Porto og Omkostninger) med Ordre til at paase, at Forskudene »anvendes til de Brandlidte, som enten ere i Færd med at bygge eller dermed strax agte at begynde, og som saaledes kunde behøve samme til Materialiers Indkøb«.

Allerede 8. Aug. er Laanet opbrugt, og Byfoged Carøe staar i Forskud for 609 Rdl. 2 Mk. 8 sk. Han anmoder Stiftamtet om flere Penge, og dette maa rykke Oeconomie- og Commerce Collegiet for dem, idet der tilføjes, at dersom der ingen Penge er i Kassen, maa der gøres endnu et Laan, og der skaffes 2000 Rdl. i November 1786. Resten af Assurancen kommer saa efterhaanden, hovedsagelig ved Brandkontingenter fra andre Byer. Brandhjælpen fra Koldinghus Amt, der skal komme fra Kolding i Juni 1787, kan imidlertid ikke udbetales saa let, idet der er over 250 Rdl. af den i Kobbermønt. — Carøe beder 3. Juni 87¹⁾ om Stiftamtmandens »Naade at befri os for det omskrevne Kaabers modtagelse; foruden den u-leylighed, det ville medføre, ville det tillige aarsage en betydelig bekostning paa dets befordring hertil, som ieg icke seer at kunde decourteres de Brandlidte, og altsaa icke veed hvorfra skulle tages. Jeg og de anholde derfor om Deres H. V. vedvarende Naade og hielp, for at vi for denne Myndt maatte vorde befriet«. Og

¹⁾ Veile Byes Copibog 1784—1791.

7. September beder han atter om at faa Pengene i ordentlige Banco-Sedler, da Kobberet vil udgøre mindst 2 Vognlæs! og da »ellers alle Kaaber Pengene komme mig til Byrde«. — Han faar alligevel 250 Rdl. 3 Mk. 7 sk. i lutter Kobbermønter, men hvor mange Vognlæs, det var, staar der ikke.

Ligesom baade Byfogeden og Præsten i det Hele taget ere særdeles hjælpsomme overfor de brandlidte, tage de ogsaa virksom Del i Gadens Genopbygning. Smith skriver herom 27. Juni 86:

»Det gaar svingende med vore afbrændte Folks Bygninger, nogle staae allerede paa deres Ende, og andre reyses; Byfogeden og jeg har negotieret Tagsteen og Tømmer for dem, og skaffet dem Tagsteen til 13 Rdl. 3 Mk. Tusinde, da der fra *Flensborg* og af *Kiøbmændene* er forlangt 18 Rdl. for hvert Tusinde. Vi have saaledes ved at *operere* med de hidtil indkomne Gaver tient Menneskene bedre, end om de havde hver faaet en liden Deel, som for sig var ubetydelig; men derimod faar enhver Materialier; og naar saa Brandassurancerne kommer, saa drage vi igien de udlagde Penge af Gaver derfra, som enhver er forstrakt med, for siden i den almindelige Omdeeling at gjøre enhver Ret, efter sin Tilstand; thi nu sørge vi kun for, at ingen skal standse i sin Bygning, hvorved altsaa adskillige faae og have faaet mere, end deres egentlige Andeel kan blive.

Byfoged Carøe er ikke mindre hjælpsom; han skriver 6. Juni 86 til Stiftamtmanden:

»Saaledes har ieg hidtil meddeelt adskillige Caution til Tømmers indkiøb, Saaledes har ieg betinget 60 til 100,000 stk. Tagsteen fra *Flensborg*, og saaledes har ieg forstragt nogle Reede Penge til arbejdsløn og Dagleye. — Hvilke Cautioner og betingelser skulle opfyldes ved indfrielse af den forventende Capital.«

Byggeriet gaar dog ikke helt af uden Uheld. — Smith fortæller 28. Juli 86:

»I Nat og i Dag Formiddag har vi havt en rasende Storm, og til al anden Ulykke har denne Storm i Morges kastet en heel Længde Huus paa 25 Fag overende for en stakkels Mand¹⁾, og allene i de nye paa-hengte Tagsteen ødelagt for ham henimod 100 Rdl. Huuset var reyst i disse Dage, og det laa frit for Vinden og Vegene ey endnu uden paa den eene Side vare indmurede, saa skeede dette Vanheld.«

8. August 1786 kan Byfogden indberette til Stiftamtmanden, at nu ere alle de nedbrændte eller beskadigede Bygninger igen under Opbygning og mer eller mindre fuldfærdige. Kun de to smaa Stæder, Nr. 17 og 18, og Nr. 14, Mathias Dynnesen (der er død), Naboen, Nr. 19, Birkedommer Meeden, der ved Stervboauktion køber Nr. 14 ogsaa, og Nr. 32, Madam Bjerring, har ikke begyndt endnu. — Nr. 17 og 18 fuldføres dog inden Vinteren, og kun Birkedommeren og Madam Bjerring venter til 1787 med Byggeriet.

En af de brandlidte, Simon Adolfsen i Nr. 35, lider ved Branden et forholdsvis værre Tab, end de andre.

Han er, da Branden bryder ud, i Færd med at ombygge sin Ladebygning, men den er næppe helt færdig og er derfor endnu ikke assureret. Der optages straks 25. April Tingsvidne derom, og Vidnerne, fire Haandværkere, der selv havde opført Bygningen, vurderer den til 260 Rdl. mod 20 Rdl. for den Trælade, i hvis Sted der er bygget.

Uagtet der ikke manglede mere end 8 Dages Arbejde, og uagtet baade Byfogden og Stiftamtmanden stærkt anbefaler, at han alligevel faar Assurance udbetalt for Nybygningen, faar han dog 3. Juni 86 Af-

¹⁾ Hvem han var, kan ikke ses.

slag fra Oeconomie- og Commerce-Collegiet, idet det hedder:

Da »Forbindelsen er reciproqve«, betaler man ikke, før ens Ejendom er indtegnet til Forsikring, men deraf følger ogsaa, at man ikke kan faa Erstatning, før man er indtegnet.

»Saa kan han icke tilstaaes Godtgjørelse for meere, end hvad der paa den Tiid, Branden indtraf, virkelig var indbefattet under Forsikringen.«

Spørgsmaalet om tabt eller erhvervet Grund ved Gadens Regulering spiller en stor Rolle ved Øvrighedens Overvejelser med Hensyn til, hvorledes den »kongelige Gave«, — som desværre udeblev — eller Understøttelserne, Collecten, i det Hele skal fordeles. Byfoged Carø skriver 23. Maj 86¹⁾ i Indberetning til Stiftamtmanden saaledes:

»Grundene, efter hvilke den ansøgte og forventede Hielp Rettet kunde være at reparere, foreslaaes underdanig, ligesom i min den 2den hujus Insinuerede allerunderdanigste ansøgning:

- 1) De Brandlidtes stand, forhen hafte vilkor, og fornødenhed af en større eller mindre hielp, for igien at kunde begynde forhen brugt nærings vej.
- 2) Deres meere eller mindre u-formuenhed nu, til igien at kunde opføre Deres Huuse og etablere sig: thi 2de af dem have paa Rente indestaaende Capitaler, nogle Eiendomme paa Marken, og deri meere og mindre prioriteret, og nogle haver laant meer og nogle mindre Penge Summer paa deres afbrændte Huuse, følgelig ere meer og mindre i Stand til ved egen hielp igien at kunde komme i stand.
- 3) Familliernes størrelse.

¹⁾ Byens Copibog 1786—1791.

- 4) Fordeel og Tab ved gadens Regulering; Saa at den, som vandt plads, desaarsag fik en mindre Deel af understøttelsen, end han ellers hafde faaet, men derimod den en større Deel, som tabte af sin grund.

Hvorunder tillige maatte tages i betragtning:

- a. at De, som vandt grund, icke derfor burde decourtere saameget af understøttelsen efter al: maal, som De burde tillægges, der mistede grund; thi den vindende plads er icke for alle saa fordeelagtig, da De skal forlade Deres forrige Huuses grund, som var beqvemmost igien at bebygge, og lægge grund til Bygningen, hvor ingen Bygning før har været.
- b. Derimod at De, som tabte grund, skulle nyde desmeere tillæg, efter det større eller mindre tab, den mistede grund foraarsager Dem; thi da mange desaarsag maae forandre Deres Brønde og bygge der, hvor der nu er Brønd, og nogle med mindre tab kand miste en større plads, end andre en mindre, maatte disse omstændigheder tillige betragtes, og icke det mistede efter allen maal alleene.

En betydelig Fordeel er det, at i den gandske gade icke var et Huus med Kieldre under, der i andet fald ved grundenes forandring ville have aarsaget den største vanskelighed og bekostning.

- 5) At understøttelsen fornemmelig blev tildeelt Dem, som forbleve her i Byen, og ved Bygninger meere og mindre ziirede og gavne de kvarterret.

Fleere Regler indseer ieg icke for nærværende Tid at kunde lægges som grunde til Repartitionen.

Deres Høy Velbaarenheds Naade for de u-lykelige er det, som igien op Reiser Deres Hoved, naar bekymringen for icke at kunde vente at fuldende Bygning, anskaffe sig at Sidde og ligge paa med meere, undertiden ganske nedslaaer og betager Dem Modet. — Daglig Velsigner De Deres Høy Velbaarenhed og tacker Gud, at naar de dog skulle være u-lykelige, Deres U-lyckes tiid er indtruffen just da Deres Høy Velbaarenhed var Stiftets Høye øvrighed, som med en saa Faderlig Omhue og ømhed Sørger for og hielper Dem.«

Som foran nævnt, var Assurancen for hele Byen før Branden 80590 Rdl., hvoraf der i Nørregade brænder for 13010 Rdl.

Efter Vurderingerne, da alle de nedbrændte Ejendomme atter er fuldfærdige, assureres de nye Ejendomme til 29160 Rdl., og der er ikke Tvivl om, at Byfogdens og Stiftamtmandens Forhaabninger om, at Gaden vil blive »til Ziir« for Byen, er gaaet i Opfyldelse; efter Datidens Forhold har de nybyggede Ejendomme været ret anselige; selv om det kun var en Etages Bygninger, var de fleste af dem dog forsynede med ret store Kvistetager, Nr. 11 endog med 5 Fag Kvist, og flere andre med 3 Fag.

Efter Retsprotokollerne at dømme afføder Branden meget faa Retssager. — Mads Tørring kommer op at skændes med sin Bygmester, Tømrer Jens Busch, og »begiegnen ham som Een Tyv og Een Skiælm i adskillige Deele« og dømmes ^{29/11} 87 »at være en Løgner og bøde sine Tree Mark«, og samme Jens Busch

fører en lang Retstrætte med den før nævnte Farver With, der er fornærmet over Knækket paa hans nyopførte Gavl. »Ikke uden Sorg og græmmelse seer jeg daglig den af Jens Bush ved min gaards opbygelse dette aar begaaede store feil og mig tilføyede betydelige fornærmelse«, men hvad Resultatet bliver, kan ikke ses; der synes ikke at være faldet Dom.

Der er ligeledes yderst faa, der forsøge at slaa Mønt af Branden; foruden tidligere nævnte Schuurmann er det egentlig kun Byens Vognmænd, der forsøge det. De ansøge straks efter Branden om Forhøjelse af Taksterne og faar Byfogdens og Stiftamtets bedste Anbefaling, »da Vejene ere daarlige og leeragtige og Bankerne høye«, og »da Veile Bye er ved den skeete Ildebrand sat i meget tryckende Omstændigheder, da Ildebrandens haarde Følger trænger sig igiennem til alle Handels Grene og Nærings Veiens Standsning«, men faa afgjort Nej den 17. Juni 86.

Efter Branden bliver man forsigtigere, hvad Ild og Lys eller Brandfare angaar. I Marts 1787 er saaledes en Brændevinsbrænder-Enke indkaldt for Brandretten, fordi hun »skulde omgaaes uforsigtig og drikke sig saaledes beskænket, at hendes Naboer, Niels Jensen Skomager og Lars Madsen, skulde have funden hende liggende for den i Gang gaaende Brændeviins Kiedel, uden at hun skulde være i Stand til selv at rejse sig«. De nævnte to Naboer maa imidlertid erklære, at de ikke har set hende i den beskrevne Tilstand, og at de ikke har Grund til at være mere ængstelige for hendes Omgang med Ild, »end for andre Beboere, hvorfra det forstaaelig er mueligt, at Ildebrand ved en eller anden Hændelse kan opkomme«.

Noget maa der dog have været om det, thi trods det, at Enken frikendes, bliver hun af Brandretten »advaret at leve saa ordentlig og omgaaes sit Brændeviinsværk samt Ild og Lys saa forsigtig, som hendes Pligt i alle Henseender udkræve«.

Samtidig ere Byens Vægttere, Hans Bruun og Andreas Nielsen, indkaldte for Brandretten, »som de der var befundne undertiden ikke at være saa aarvaagne, som deres Pligt tilsige«. — De mødte og angav, »at Svaghed derudi havde været Aarsag, men at de nu saaledes vare Restituerede, at de Hellig lovede herefter paa det fuldkomneste at opfylde deres Pligter«. De slipper med en Advarsel, og »blev alvorlig betydede, at den første Gang de herefter findes forsømmelige og ikke at være tilstæde eller raabe til de Befalede Tider, kand de vente uden Skaansel strax at blive afsadte«.

Ligeledes fortsættes Kampen mod de farlige Straatage, de ulovlige Brændevinskøller og de »tørre« Gærder mellem Ejendommene. — I 1792 bliver den halve By indkaldt, fordi der, trods alle Forordninger, endnu haves Straatag paa Ejendommene eller holdes Risgærder, men det kniber meget med at efterkomme Loven. Risgærderne, der baade er »tørre« og »døde«, love de alle at erstatte med levende Hegn, — til Plankeværker har ingen Raad — men med Straatagene er det værre. De erkende Straatagenes Ulovlighed, men erklære næsten alle som én, at »Bygningerne ere saa brøstfældige, at de ey kunde bære Tegtag, eller ogsaa, at deres »Formue ikke er til at nedrive de gamle Bygninger og opføre nye med Tegtag«, eller ogsaa erklære de begge Dele!

Det paalægges samtidig 18 Borgere at ændre deres Brændevinskøller, og der foretages et almindeligt

Eftersyn af Brandredskaberne. Der mangler ialt hos Borgerne 114 Brandspande, 5 »Stier« og 9 Brandhager, medens Antallet af Lygter fandtes i Orden. Særlig er det galt i Nørregade, — dér er baade Straatage paa de efter Branden opførte Udhuse, og der mangler adskillige Brandredskaber.

Ogsaa »Brandfolkene« — de Borgere, der staa ved »Spøyten«, trænge til et Eftersyn. — Efter et stærkt Tordenvejr i en følgende Sommer tiltales flere af Borgerne for Opsætsighed mod Brandofficererne, og det har været nær ved at gaa over til Haandgribeligheder. En Garver truer med et »Krispeltræ«¹⁾, og Brandinspektøren svarer ham med: »Du Dreng, Du haver intet at commandere her« og viser ham Stokken. Garveren har mulig ikke været helt nøgtern, thi han forklarer for Retten, »at der paa Raadstuen den bemelte Aften var faldholdt og udskiænket Brændevin og Øll af Thomas Sabroe, og at denne havde anmodet ham om at unde ham en Skilling«. — Garveren idømmes en Bøde af en Rigsdaler og to andre opsætsige Borgere en Mark hver.

13. Oktober 1791 formaner Cancelliet atter gennem Stiftamtet i Ribe til Manglernes Afhjælpning, hvad Brand-Anordningerne angaar, og befaler,

»1) at paasee og foranstalte, at alle de ved Øvrighedernes Indberetninger om denne Sag befundne Mangelsposter afhielpes og en nøyagtigere Orden i denne vigtige Deel af Administrationen bliver indført, og det saa meget meere, som hver enkelt Kiøbsteds Forarmelse og Forringelse altid kan fremsføres til en stor Ildebrand«. Der gives en Mængde Forordninger, ikke alene »almindelige Poster«, men ogsaa »det speciellere for Weyle Bye«. — Saaledes skal: »i

¹⁾ Haandværksredskab til at ombøje Narven paa Læder med.

stedet for de 2 eller flere Gange om Aaret hidtil brugte sædvanlige Prøver eller Visitationer af Brand-Redskaberne 4re Gange om Aaret eller hver 3 Maaneder foretages ordentlige Øvelser af Brandfolkene, hvilke Øvelser ikke maa skee paa det samme og som hidindtil almindelig paa det beqvemmeste og rummeligste Sted i Byen, men hver Gang paa et andet og oftest i de snevreste og vanskeligste Gader, saaledes, at det sikkert kan tiene Brandfolkene til en Undervisning, hvorledes de sig i en virkelig Ildebrand skulde forholde, derved skulle Vagten udsettes til at holde Orden paa samme Maade, som det i en uheldig Begivenhed burde skee, og ikke allene Spøyerterne, men ogsaa alle andre Redskaber flere Gange af Brandfolkene bruges, saaledes at de i Brandstignernes og Brandhagernes Fremførelse og Paasættelse, Tagenes Bestigelse mv. mv. erholde al muelig Færdighed og Orden. — Om disse saaledes til hver Martii, Junii, Septbr. og Decbr. Maaneder fastsatte Øvelser behager Deres Velædelhed hver Gang at indsende mig (∴ Stiftamtmanden) Rapport saavel om Brandfolkenes og Brandvagtens Forhold, som og om Brandredskabernes Tilstand Stykke for Stykke. Ligeledes skal ieg ved den første Rapport herom bede mig at vorde underrettet, hvorledes de Redskaber, som Huus-Eyerne skulle have, ere blevne befundne ved sidste Visitation, og om de med behørige No. alle ere blevne forsynede, og om det manglende er bleven anskaffet af Vedkommende.

2) Siden der af nogle Kiøbsteder er bleven klaget over, at Brandfolkene undertiden er udebleven, naar de have været tilsagde at møde, endog at andre i virkelig Tilfælde af Ildsvaade have forladt deres Poster og Arbeydet; Saasom denne Uorden er af større Føl-

ger for deres Medborgeres Velfærd, end at den ved blotte Pengemulcter kunde forebygges og afhielpes, Saa haver Øvrighederne i deslige Tilfælde at foranstalte de ulydiges umiddelbare Arrest og samme til Straf at bestemme for saa lang Tid, som befindes passende til Forseelsen.

3) Er befunden, at deels i forskellige Kiøbsteder uforsvarligen af Øvrigheden er bleven tilladt, at nye Straatage paa sine Steder imod Anordningernes Tilhold ere blevne oplagde, og at der ikke i Almindelighed nok som er paaskyndet de forældede Straatages Omskiftning med Tegl, ligeledes er det bemærket, at paa nogle Steder i en og anden Kiøbsted ogsaa endnu døde Hegn og Gierder ere tolererede til største Fare for Indvaanerne og til ubillig og uforholdsmæssig Risiko for Brand Assurance Anstalten. Desaaarsag skulle vedkommende strengelig tilholdes med næstkommende Junii Maanedes Ende at have borttaget samtlige døde Gierdsler, da samme ellers af Øvrigheden skulle foranstaltes nedrevne, og skulle deres Gaarde og Hauger blive aaben staaende, indtil de forsyne samme med behørige Plankeværker. Ligeledes skulde Eyerne af straaetækkede Huuse for en settende Brand Ret fremkaldes, og efter Øvrighedens Skiønnende om enhvers Formue Tilstand deres Forpligt tage inden eet, to eller i det højeste 3 Aar at ville ligge Tegl i Stedet for Straatag eller at underkaste sig en høyere proportionentlig Brand Kontingent.

Om denne Brandrets Udfald forventer jeg en nøjagtig Indberetning først i næste December Maaned.

Med Fornøjelse tillægger ieg, at den Rapport om Brandvæsenet i Weyle, som ieg under 26de April d. A. har kunnet fremlægge for Kancelliet, i Henseende til denne Kiøbsted, har fundet bemelte Kongelige Collegii

Bifald, da virkelig, naar den nye Spøyte erholdes og de sidste af Brand Inspecteuren foreslagne Brandkar til Slufferne i Stedet for Tønder ere anskaffede, alle Brand Redskaber vil befindes i den kompletteste og beste Tilstand. Jeg tvivler heller ingenlunde om Brand Inspecteurens fremdeles Nidkierhed for Redskabernes beste Underholdelse og de anordnede Øvelsers nyttigste Udførelse. Jeg overlader ogsaa til hans Skiønnende og Overleg med Hr. Byefogden, hvorvidt der kunde behøves, at 6 Reserve Heste hos Borgerne stedse været beordrede til muelig Brug i paakommende Ildsvaade, enten naar nogen af de allerede beordrede Vognmands Heste savnedes, eller ved langt Arbeyde maatte skiftes.

Riber Stifts Kontoir, den 28. October 1791.

Hellfried.«

I Februar 1792 bliver den halve By indkaldt for Brandretten, enten fordi deres Bygninger »enten ganske eller for endeel ere tækkede med Straatag, for i samme Brand Ret at forelægges Tid til at oplegge Tegl paa deres Huuse i Stedet for Straatag, og enhver derfor at give sin Forpligt,« — eller fordi de ere »Ejere af Jorddiger, det være sig for Gaarde, Hauger eller Tofter i Byen, at borttage samme i den nærmere forelagte Tid« og i det Hele »for alt øvrigt, det være sig Brand Redskabers Mangel eller sammes ucomplete Tilstand, Feyler ved Ildsteder eller Brønde, at høre Brand Rettens Dom til Opfyldelse af enhver Post efter Anordningerne.«

Stævningen forkyndes for: i Nørregade: Hospitalsforstander Hr. Stephansen, Betient Huuset, Søren Olesen og Simon Slagter. I Torvegade: Hans Henrik Grytter, Peder Grønning, Jens Peter Holdt, Musikant Bang, Ole Mandix og Kaabersmed Rothaus. I Søn-

dergade: Hr. Baldevin, Peder Reebslager, Madame Søltoft, Hr. Rehhorn, Johannes Slagter, Hans Christensen, Jens Busk, Thor Mortensen, Johannes Olesen, Lars Madsen og Andreas Jepsens Enke. I Fiskergade: Mads Eschildsen, Frideric Bertelsen, Søren Grøn, Anders Kleinsmed, Christen Dreyers Enke, Johannes Stækker, Møller Kraft, Hr. Winther, Christian Bager, Christen Tved, Jørgen Dreyer, Søren Carstensen, Mathias Olsens Enke, Thomas Rose, Laurs Jepsen, Laurs Væver, Hr. Linnemann, Uhrmager Præstmark. I Grønnegade: Madame Ahrensberg, Hans Ørum, Julius Bernbom, Hans Muurmester og Niels Sørensen. I Søndergade: Hr. Birkedommer Meden, Lambrecht Jacobsen, Madame Fæveil, Jess Elbek, Niels Hattemager, Madame Groth, Niels Laursen, Kleinsmed, Hans Post, Jens Hansen Post og Madame Tscherning. I Nørregade: Frideric Krage, Jørgen Christensen, Farver With, Mads Tørring, Knud Hansen, Simon Feltbereder og Jens Sørensen Skipper. I Torvegade: Hr. Ritmester Hiller, Hans Handskemager, Hans Hansen Rebslager, Hr. Stiftsbefalingsmand v. Hellfried, Simon Lintner, Søren Ottesen, Bager Hielm, Bertel Jensen Schou, Morten Godsck, Niels Terkelsen, Poul Ericson, Ole Mathiassen, Peder Ebbesen, Jeppe Laursen, Bodil Windelboe, Jochum Bødker, Niels Bork og Anders Byeskriver.

Selv den høje Øvrighed, Birkedommeren Herr Meden, og Stiftsbefalingsmand v. Hellfried — der ikke ses at have ladet give Møde eller svaret, — og flere af selveste Brandrettens Medlemmer, bl. a. Borgerkaptajn Winge og Brandassistent Gregorius Giørtz, maa staa Skoleret og love, at Manglerne skal blive afhjulpne og manglende Brandspande o. a. anskaffede, og selv

i den nybyggede Nørregade er der opført ulovlige Køller, bl. a. hos Farver With. —

Birkedommeren, der baade har Straaatag og »tørre Gærder«, giver et Svar, der godt kunde gælde for de andre med. — Han skriver bl. a.:

»Jeg har intet Straaetag uden paa mit Ladehuus, som adskildt og langt afsides fra de andre Bygninger, ligger eenlig for sig i min Eng, ikke alene fra Gaardsrummet afsondret ved en Aae, men paa 3de Sider omgivet med Vand, saa at det efter dets Beliggenhed synes at være længst borte af alle Byens Bygninger, saavidt Farlighed angaaer og alligevel skal jeg i Hensyn dertil allerunderdanigst beoagte den Kongelige allernaadigste Forskrift i Brandvæsens Forordningen af 1761, saavidt det staaer til mig. Der er Riisgierde om endeel af bemelte min Eng, fornemmelig til at afværge Ufred i min tilgrændsende Frugt- og Urtehaage, saavel som imellem denne og min Naboes Hauger, men at omskifte samme med Plankeværker, er mig paa en kort Tid ikke vel mueligt, fordi Strækningen er vidtløftig, og dertil ville medgaae store Bekostninger ligesom det ikke heller var giørligt at faae de dertil fornødne Materialier og Haandværksfolk i det mindst ikke uden overdreven høy Betaling, naar saadanne Forandringer med eet skulde foretages af alle i en Hast og til een Tid; og da samme mit Gierde dels ikke kan siges at være i Byen, mindre at være til nogen Vansiir, saasom det findes bag ude fra Byen, hvor ingen enten Reysende eller Spadserende komme forbi, deels ogsaa formedelst saadan Fraliggenhed ikke er farlig i Ildebrandstilfælde, særdeles da det tillige er nær ved Vand, og deels ikke er til Skade for Skoven efterdi de dertil brugende Ris faaes fra saadanne Steder

udenbyes, hvor deres Borttagelse er til Gavn for Ager og Græsning, saa forhaaber ieg i dette Tilfælde at kunne undtages, eller dog i det mindste gives al den Tid, som til saadan bekostelig Forandring i alle henseender udfordres, i fald Forandringen skulle mod Formodning eragtes at være nødvendig. —«

De »tørre Gærder« falde efterhaanden bort af sig selv, eller Kampen mod dem ophører, men Kampen mod de ulovlige Straatage vedvarer i mange Aar endnu, og den Dag idag staar det sidste Hus med Straatag endnu i god Behold paa Vejle Bys Grund.

Selve Brandvæsenet kommer efterhaanden i en noget bedre Forfatning, hvortil Regeringens gentagne Forordninger vel bidrage. —

Der findes i Landsarkivet i Viborg¹⁾ en morsom Specification over Materiellet i Vejle i 1788; man kan deraf se, at Branden i 1786 endog gik ud over Brandskiltene, hele 8 var gaaede til. — Den lyder:

Specification.

Paa de Brand Redskaber, som her i Weile Kiøbsted befindes paa Indvaanernes almindelige Bekostning anskaffet, og af Byens Cassa i vedbørlig Stand vedligeholdes:

En Kaaber Sprøyte, paa 4 Hiul med tilhørende Læder Slinger og et Kaaber Rør, samt Opholdnings Toug. I lige maade 7 Spander, Lædder til Slangen, om den et eller andet Stæd bristede, og et aparte Messing Skrue til Straael Røret, en Messing Skrue til Slangen, en dito nyere, Saa og en ganske nye Læder

¹⁾ I Pakken »Brandsager«.

Slange, item en Udkratzer, hvilke 2 Deele ere anskaffede i Aaret 1787.

Een Kaaber Haand Sprøyte, en Dito af Træ, 10 Stk. læder Spande, hvoraf 8 Stk. i Stæden for de 1786 forbrændte, af Nye i Aaret 1787 ere anskaffede: 2 Brand Hager med Jern Kiæder og til hver 2 Stk. Toug, en Bill Øxe, en Løgte, 2de gl. og 'en nyere Brand Stige, til Sammes Bevaring et Træ Skuur fastgjort ved Raadhusets Nordre Ende, dertil 2 Taske Laase med 4re Nøgler.

10 Stk. Brand Skildter, deraf 8 Stk. for de i Branden 1786 Fordervede, af nye i Aaret 1787 anskaffet.

4 Stk. Skildter til Vægternes Mundering, Byens Brand Slæde og Brand Kase, anskaffede 1785 og 1786.

10 Stk. Brand Sluffer med tilhørende Vand Tønder.

Dette befindes saaledes. Rigtighed attesteres af mig som p: t: Brand Inspecteur.

Weile, den 30. Janr. 1788.

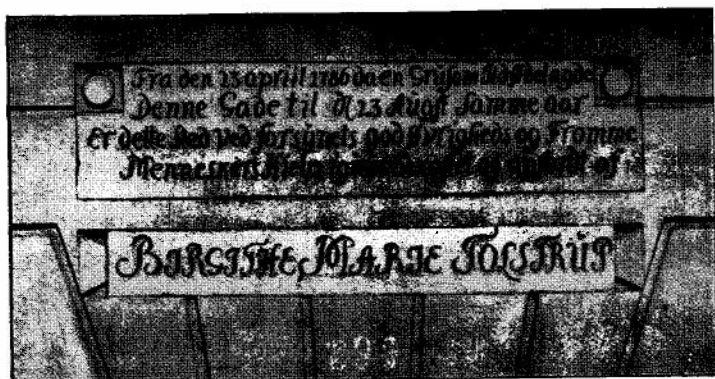
S. Carstensen.

Byen forvinder Brandens Følger, og den Dag idag kan man glæde sig over Nørregades rette Linier, selv om man med et Suk tænker paa, hvor malerisk Gaden var før Reguleringen.

En Gang imellem, naar man ved Byggearbejder i Gaden støder paa et lille tyndt Lag Aske og forkullet Træ, dukker Mindet om Branden op igen, og kun de færreste, der passere Gaden, lægge Mærke til det nu eneste synlige Minde om Branden, den over Porten Nr. 15, Enkefru Hasselbalchs Ejendom, anbragte Sten (i to Stykker, Navnet paa én Sten for sig), der bærer følgende Inskription (en mindre, ornamentet Sten,

der i sin Tid har siddet ovenover Inskriptionen, er indmuret over Porten ind mod Gaarden):

fra den 23. Apriil 1786 da en Grusom Ild Ødelagde
 Denne Gade til d. 23. Augst samme Aar
 Er dette Sted Ved forsynets god Øvrigheds og Fromme
 Menneskers Hielp igien bekostet og opferdt af
 BJRGJTHE MARJE TØESTRUP.

Jeg bringer Sorø Akademi ved Hr. Rektor Raaschou-Nielsen min bedste Tak for velv. Tilladelse til at benytte Pastor Smiths Breve i nærv. Afhandling. C. I.

ERRITSØ GAMLE KIRKE.

VED LÆRER **MARIUS HANSEN**, BREDBALLE.

I Vinteren 1898 nedbrødes den gamle Kirke i Erritsø paa Grund af Brøstfældighed; og Sognets nye Kirke blev opført paa den gamle Byggegrund.

I.

Den gamle, hvide Kirke var oprindelig bygget i romansk Stil, men med Spor af Overgangstid; den ældste, oprindelige Kirkebygning var Langhuset og Koret, senere Tilbygninger var et temmeligt lavt Taarn i Vest og et Vaabehus i Syd, og den henregnedes af Kendere til de yngre af vore jydsk Granitkirker.¹⁾

Kirkens ældste Dele — Koret og Langhuset — havde Mure, der var opført af blandet Materiale: raa og kløvet Granit, Flint og Al. Murene var forholdsvis lave; men Langhuset havde en ret betydelig Udstrækning i Længden.

Koret havde Dobbeltsoffel af huggen Granit, hvis øverste Skifte var forsynet med Karnis²⁾, medens det nederste Skifte kun havde Skraakant. Det nederste Skifte var dog kun lidet synligt; thi — særlig paa Sydsiden — var Jorden i Tidens lange Løb groet op om og til Dels over det.

Paa det øverste Dobbeltskifte — paa Korets syd-

¹⁾ Arkitekt F. Uldalls Indberetning til Nationalmuseets 2. Afd. af 28. April 1898. — ²⁾ Faldende Karnis = afsluttende Sokkelled.

østlige Hjørne — sad et Mandehoved¹⁾; to lignende Hoveder var at se paa de østre Hjørner af Langhusets Sokkel, der iøvrigt kun bestod af eet Skifte af huggen Granit, dels med Karnis og dels med Skraakant. Langhusets Sokkel var ogsaa — særlig paa Sydsiden — næsten skjult under Jordlinien.

Kirkens Hjørner var opmuret af hugne Granitkvadre, ligesom et enkelt Skifte var at se over Korets Sokkel. — Tilsvarende Granitsten fandtes omkring Portalerne og omkring de oprindelige Vinduer.

Den nordre Portal — Kvindernes Indgangsdør — var tilmuret; men det var let kendeligt, hvor den havde været.

Den søndre Portal — Mændenes Indgangsdør — sad lige over for den nordre og blev benyttet som Indgang; den var langt rigere udstyret og havde paa hver Side to fritstaaende Søjler med Terningkapitæler og Fodstykker, der havde ejendommelige Ornamentter. Portalen afsluttedes foroven af to temmelig fladtrykte Buer; de smukke Søjler, Kapitæler, Fodstykker og Buekvadre — alt af Granit — blev gennemrensede for Kalk og Smuds og danner nu en værdifuld, dekorativ Ramme om den nye Kirkes Indgangsdør.

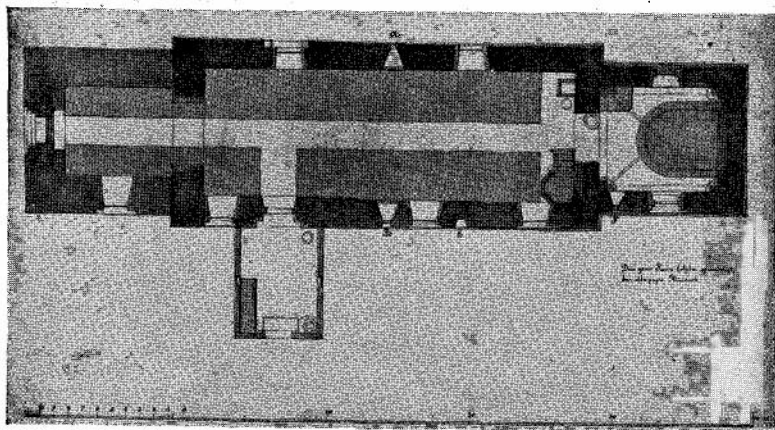
Af Kirkens oprindelige Vinduer²⁾, der var forsynede med hugne Granitsaalbænksten, var ingen i Brug; men paa Langhusets Nordside var eet og paa Sydsiden to at se som Blindinger. (Se Planens »A«, »B«, »C«.)

Paa Korets Sydside nær ved Langhusets østre Gavlvindue var der udvendig at se til en stor Blinding af mærkelig Form, rundbuget, meget aflang, men ganske tilsluttet. (Se Planens »F«.)

¹⁾ To af disse Mandehoveder ses brugt i Sökkelen under den ny Kirkes østre Gavlhjørner. — ²⁾ En af de gamle Granitsaalbænksten er indmuret i den ny Kirkes Vaabenhusvindue; og i den stensatte Opgang ved Kirkegaardens sydlige Laage ses indsat de tilhugne Indfatnings-Granitsten fra et af Kirkens oprindelige Vinduer.

Paa Korets Nordside var Spor af et temmelig stort, elipseformet, tilmuret Vindue, der maaske er bleven anbragt samtidig med Indbygningen af Korhvelvingen.

Koret blev oplyst af et stort, rundbuet Støbejerns-Vindue i Sydsiden. Langhuset havde — i samme Side — tre Vinduer af nævnte Slags, deraf sad det ene Vest for Vaabehuset; i Kirkens Nordside var ogsaa et Vindue, der delvis var indmuret i den fornævnte nordre Portal.

Plan over Erritsø gamle Kirke.

Langhuset havde fladt gipset Bjælkeloft.

Korbuen var som hele Kirken — udvendig og indvendig — overkalket; men gennem de mange Aars Kalklag kunde det skimtes, at selve Korbuen var af huggen Granit. Buen havde en noget fladtrykt Form, saa dens Lysningsmaal var mindre end Buens Diameter.

Jeg nævner dette Forhold, da Kendere deri ser, at Korbuen og dermed Kirken antagelig — som nævnt — stammer fra en Tid med Overgangsstil¹⁾.

¹⁾ F. Uldall: De jyske Granitkirkers Alder i Aarb. f. Oldk. og Hist. 1896, S. 241.

Spidsgavlen mellem Kor og Langhus var muret af store røde Mursten, »Munkesten« i Munkeskifte¹⁾.

Langhusets udvendige Længde var 25 Al. 20 Tom., Bredden var 9 Al.; saa Langhuset var næsten tre Gange saa langt som Bredden — »et Forhold, som ikke kan kaldes almindeligt«, siges der i fornævnte Indberetning.

Koret, hvis Længde var 8 Al. 9 Tom. og Brede 7 Al. 2 Tom., havde en spidsbuet Hvælving med Gjord, Skjoldbuer og fire firkantede Ribber.

Langhuset gik over i Taarnet ved en Spidsbue. I Taarnrummet, hvor der var Siddepladser for Menigheden, var der ogsaa en spidsbuet Hvælving.

Taarnet var bygget af store røde Mursten og i en senere gotisk Stil; dets Spidsgavle vendte i Øst og Vest²⁾; det havde utvivlsomt engang i Tiden været noget højere. I hver af Spidsgavlene var et spidsbuet Lydhul; i det østlige hang den lille Klokke. Den store Klokke hang derimod i en Tagkvist, der var udbygget imod Syd. Højt oppe paa Taarnets Nordside var en tilmuret, fladbuet Dør, og paa Vestsiden var der en lignende Dør lige ved Jordlinien.

Vaabenhuset, der var tilbygget i en langt senere Tid, var opført af smaa gule Mursten.

Hele Kirken var tækket med Tegl.

II.

Kirkens Stole var meget tarvelige og var som Prædikestolen uden Udsmykning af nogen Art eller i nogen særlig Stil. Altertavlen var udført i Barokstil med en Del Billedskærerarbejde; deriblandt fritstaa-

¹⁾ Efter to Sten paa langs fulgte een Sten paa tværs — »to Løbere og en Binder«. — ²⁾ I mange af Jyllands Kirker vender Taarnets Spidsgavle i Nord og Syd, modsat hvad der er Regel i det øvrige Land (Emil Madsen: Jylland i det 16. Aarh., S. 144 f.).

ende, ret robuste Figurer¹⁾ af Jesus og Moses; i Midterpartiet foroven var fremstillet den sejrende Christus, som dog havde tabt sin Fane.

I Alterrammen sad et yngre, taaleligt Maleri, der forestillede: Christus velsignende Menigheden.

Ved Kirkens Ombygning blev Altertavlen grundig rensed og restaureret af Billedskærer Frederiksen i Vejle under Tilsyn og Vejledning af Nationalmuseets Udsending, Professor Magnus Pedersen, der senere skriver²⁾: »Altertavlen er et med en vis Dygtighed udført Arbejde fra Midten af det 17de Aarhundrede. Dens Hovedpartier er — som sædvanlig — delt i tre Felter. Ved Siderne af det større midterste Felt staar nu ret gode Statuer af Christus med Verdenskuglen i sin Haand og Moses med Lovens Tavler. Piedestalerne under disse Figurer er prydet med Englehoveder, Guirlander m. m. I Tavlens øverste Parti findes en cirkelrund Flade omgiven af Bladkranse og Løvornamenter³⁾. — I Midterpartiets Top staar den sejrende Christus med Fanen.«

Paa Langhusets Nordvæg hang et ca. 2 Al. højt Krucifiks med en raat udskaaren Kristusfigur.

I Taarnet hang en Himmel i Barokstil; den har vistnok i sin Tid hængt over Døbefonten.

Paa Alteret stod to ret store, massive Messinglysestager, der nu bruges i den nye Kirke; paa begge Stagers Fod læses:

»Hrr. Johannes Monrad Pastor in Aastrup 1716«⁴⁾.

¹⁾ 1 Al. 18 Tom. høje. — ²⁾ Indberetning til Nationalmuseets 2. Afd. af 22. Oktbr. 1898. — ³⁾ Professor Magn. Pedersen foreslog, at der i den Plade skulde sættes JHS, men der staar — uvidst af hvilken Grund — intet. — ⁴⁾ Alterlysestagerne, der er smukt udførte, er utvivlsomt skænket Kirken i 1716 af Pastor Johannes Monrad i Aastrup i Slesvig. Hans Datter Sophie Elisabeth Johannesdatter Monrad, f. i Aastrup 1687, ægtede først Jørgen Albrecht Freuchen, f. i Slesvig, Sognekapellan (Nr. III) til Michaelis og Erritsø fra 1710 til sin Død ¹⁶⁾ 1714. Derefter ægter hun Eftermanden i Embedet Johan Rothenburg, f. i Haderslev 1687, Sognekapellan (Nr. IV

Kirkens smukke Sølvkalk og Disk er sikkert meget gamle; Kalken er af Middelstørrelse, paa dens Fods Underside læses: »Renoverit ¹⁾ Ao 1716 d. 8. Augusti«. Paa en dejlig Sølvalterbrødsæske staar: »Gott zu Ehren an de Kirche in Erichse gegeben den siebenden May 1707«.

Døbefonten er af Granit, den har en stor glathuggen Kumme, paa dens firkantede Fodstykke er udhugget Mandehoveder paa hvert Hjørne. Til Døbefonten hører et Messing Døbefad, paa hvis Rand ses springende Hjorte og i Bunden Marie Bebudelse. Fadet er mærket *M. L. D.*

I Vaabenhusets sydøstlige Hjørne stod et mærkeligt Granitstenkar, hvorom Professor Magn. Pedersen indberetter følgende i 1890 ²⁾: »Paa Erritsø Kirkegaard Syd for Kirken ved Vaabenhuset ligger en ret mærkelig Vievandssten; den er af lys, rødlig Granit og meget uformelig forneden, men dens øverste Del er omhyggelig udarbejdet. Overfladen er afdelt i otte concave Buer; ved en af dem er der ved begge Ender udhugget en Trekant, der bærer et Kors. — — Det skaalformede Hul er paafaldende lille og kun $8\frac{1}{2}$ Tom. dybt; dette lille Rumfang tyder paa, at Stenen, skønt den minder om en Døbefonte, dog oprindeligt har haft en anden Bestemmelse; til Erritsø Kirke har den i hvert Fald ikke været brugt, da der findes en meget gammel Døbefont af Granit. — — — Jeg formoder, at Stenen i den katolske Tid har tjent som Vievandskar; og da har den været ommuret og kun det øverste tilhuggede Stykke har været til Syne. — — —«

Vievandsstenen opstilledes i Vaabenhuset i Juli 1891.

fra $\frac{3}{7}$ 1714 til sin Død $\frac{11}{11}$ 1718. Herved forklares Pastor Monrads Interesse for Kirken. Efter Rothenburgs Død blev *Peder Samuelsen Lobedanz*, f. i Fredericia ca. 1682, Sognekapellan (Nr. V) fra $\frac{25}{11}$ 1718; han ægter $\frac{2}{5}$ 1719 Ursula Christine Jochumsdatter Reimer, Datter af Sognekapellan Nr. II, Joch. Reimer, som vi omtaler senere; hun begravnes $\frac{15}{1}$ 1741; Lobedanz dør $\frac{19}{5}$ 1733. Hans Embede overdrages $\frac{7}{8}$ 1733 til Sognekapellan (Nr. VI) *Valentin Johansen Bonifacius*, Kapellan til 1760, derefter Sognepræst til 1764. (Wiberg.) — ¹⁾ i Stand sat. — ²⁾ Af Indberetning til Nationalm. 2. Afd. d. $\frac{21}{8}$ 1890.

III.

Af den i danske Atlas¹⁾ nævnte »Ligsten og tvende Faner over Captajn-Commandeur Zacharias Hansen Bang til Snoghøj« fandtes intet Spor. Zach. Hansen Bang, der tjente Danmark i 20 Aar, Venedig mod Tyrken i 7 Aar og Italien i 4 Aar, er bleven bedst kendt som Kaptajn paa Fregatten »Havmanden« (34 Kanoner) under Admiral Niels Juel i Aarene 1676—77, hvor han med Hæder deltog i Kampene ved Lange-land (1. Juni)²⁾ og i Køge Bugt (1. Juli)³⁾; han døde paa Snoghøj i 1695, 62 Aar gammel.

Paa Triumfbuens Væg bag Prædikestolen og Kakkelovnen hang tre Mindetavler af Træ, som endnu er bevarede og ophængte — paa en uheldig Plads — i den ny Kirke, nemlig i Taarnrummet bag Orgelet. Paa den ældste af disse Mindetavler⁴⁾ læses:

»Ihro

Königl-Mayst!

Zu Dannemarck, Norwegen etz.

Bestalte Obrist-Liutenan von

der Infanterie und Nachgehends

Ihro Russisch Czaariischen Majst etz.

bestalt gewese, vor Obristen über ein

Regiment zu Pferde.

(Vaabenmærke.)⁵⁾

Der Weyland, Wohlgeboren Hoch-

manhafter Hrr Christian Con-

rad von Ellebracht geboren

¹⁾ Pontoppidans danske Atlas ved Hans de Hoffmann Tom V, Pag. 966, — ²⁾ H. G. Garde: Den danske og norske Sømagts Hist. 1535—1700. — ³⁾ H. G. Garde: Efterretninger om den danske og norske Sømagt I. B. — ⁴⁾ Tavlen er restaureret i 1914. — ⁵⁾ Paa en oval Sølvbund ses en rød Rose med fire krydsende udadvendte Pile; paa Guldhjelman tre røde Roser(?) med grønne Blade. Under Vaabenmærket slynger sig et Sølvbaand, hvorpaa læses: Crux Christiani os Efficit.

in Delmenhorst Anno 1654 d. 5. Febr.
gestorben in Fredericia d. 24sten Julij
Anno 1731, alt 77 Jahre 5 Monat 20 Tage.

Er ruhe im Frieden
und das Ewige Leuchte Ihne.

Memento Mori.«

Om Christian Con. von Ellebracht var der i sin Tid et andet Minde i Kirken; thi paa en af de gamle Stole — antagelig den øverste paa Mandssiden — »bygt i 1682 af Kaptajn Chr. Con. von Ellebracht paa Hønborg Ladegaard« læstes en Opskrift¹⁾ om, at han havde været i russisk og dansk Krigstjeneste; gift med Maria de Hein og dør 1731, 77 Aar gammel; men denne Stol var forlængst gaet til Grunde.

Iøvrigt ved vi, at Chr. Con. von Ellebracht var Søn af Oberst Anton Günther v. Ellebracht og Hustru Anna Cathrine Lemmechen; han blev i 1676 Fændrik i Harhoffs geworbene Infanteriregiment og laa i Rostock, hvor han var syg en lang Tid, men forfremmes dog samme Aar til Løjtnant ved Regimentet. Aaret efter forsættes han til Prins Frederiks Regiment. I 1679 bliver han Kaptajn i Bremers gewb. Batallion og senere i Wedels Infanteriregiment; men faar sin Afsked i 1680²⁾.

Han er nu uden for Krigstjenesten i 3 Aar og kommer i den Tid til Hønborg Ladegaard, som i 1662 var overdraget Major Didrik von Uncken, der dør nogle Aar efter. — Ladegaardens »ringe Bygninger« nedbrændte, men opføres paa ny ca. 1680, og von Unckens Enke ægter Christian C. v. Ellebracht³⁾.

¹⁾ Hans de Hoffmann: Samlinger af Foundationer Tom III. S. 703. — ²⁾ Oberstløjtnant Hirsch: Militärpersonalia. — ³⁾ J. P. Trap: Kongeriget Danmark, 3. Udgave, V. B., Side 409.

I 1683 ansættes han som Kaptajn i det jydskge ge-
worbene Infanteriregiment, hvor han tjener, til han
i 1704 faar sin Afsked med Oberstløjtnants Karakter.
Han gaar nu i russisk Tjeneste og deltager i Krigen
imod Karl den Tolvte; men efter Slaget ved Pultava
maa han drage hjem som Invalid og bor nu paa
Hønborg Ladegaard, til han 1714 afstod denne til sin
Søn, Oberst Anton Günther von Ellebracht.

Christian Conrad von Ellebracht var 2. Gang gift
med Amalie, Baronesse von Nostitz¹⁾.

Datteren Charlotte Amalie²⁾ melder hans Død den
26. Septbr. 1731, og han begravnes i den gamle Kirke.

Paa den anden Mindetavle læses:

In hoc - signo vinceo

Hans Kgl. Maiestæts til Danmark og Norge til Søes
velbestalter Capitain, den velædle og velbyrdig

Peder Grib

(Vaabenmærke.)³⁾

barnefød udi Kiøbenhafn Ao 1681 - 18. Maj
tient Hs. Kgl. M. til Danmark etc. i 30
Aar og værende Tid biwaanet alle forefal-
dende Søbattalier og i Særdeleshed i Bata-
lien ved Strømstad mistede sin højre Arm
af en Kanonkugle, derefter tient Hs. Russiske
Kejserlige Mai. 3 Aar som Capitain

¹⁾ H. V. Harbou: Anton Günther v. El. i Biogr. Leksikon, IV. B. — ²⁾ Charlotte Amalie Ellebracht, Frøken, anføres ⁸⁰/₈ 1761 som boende i Nyborg, død ²⁵/₅, begr. ²⁵/₅ 1773 paa Vør Frue Kirkegaard, ⁸²/_{1/2} Aar gl. Moderen kaldes her Rigsbaronesse Amalie of Nostitz. Stervboets Midler strakte ikke til til Dækning af Begravelsesomkostningerne (Personalh. Tidsskr. II. R., 2. B., S. 46). — ³⁾ I Skjoldet ses paa blaa Bund to korslagte Kanoner bærende en Guldgrif med røde Vinger; paa Hjælmen den samme Grif holdende en lodretstaaende Kaarde mellem Forbenene.

af 1ste Rang. — Død paa Snoghøj 17. Marts
Ao 1757 i sin Alders 75 Aar 9 Maaneder
3 Uger og 6 Dage.¹⁾

Salige ere de Døde, som dø i Herren herefter;
thi Aanden siger, at de skal hvile af deres
Arbejde, men deres Gerninger følger dem;
af Aab. 14. Cap. 13. V.

Bag Tavlen sad indstukken Gribs Kaarde, som han lod lave til venstre Haand efter Tabet af højre Arm.

Peder Grib var først ansat ved Maanedstjenesten, men blev $\frac{3}{6}$ 1710 fast Underløjtnant²⁾ og allerede $\frac{17}{7}$ 1711 Premierløjtnant, og som saadan udmærker han sig i Træfningen imod de Svenske og faar Kommandoen paa Fregatten »Hvide Falk« (26 Kanoner og 118 Mands Besætning), som han sejler med paa Østersøen. Aaret efter fører han det armerede Skib »Concordia«, der gjorde Tjeneste ved Vismar i Viceadmiral Gabels Eskadre. I 1715 tjener han i Admiral Rabens Flaade med samme Skib som Brander.

Peder Grib er i de nu kommende Aar en af Tordenskjolds tapreste Krigsfæller. 1716 fører han Galioten »Vinhunden« paa Konvoj til Norge; derefter bliver han Chef paa Skøtsskibet »Noa Arche« (34 Kanoner, 204 Mand) og udmærker sig glimrende i Kampen i Dynekilen 8. Juli, hvorefter han forfremmes til Kaptajn løjtnant. I 1717 fører han fremdeles »Noa Arche« og er med Tordenskjold ved Strømstad, hvor han kæmper med uforfærdet Tapperhed, men saares haardt, mister den højre Arm og maa overgive Kommandoen til Næstkommanderende³⁾. — Grib forfremmes til Kap-

¹⁾ Kirkehist. Saml., III. R., 2. B., S. 640. — ²⁾ H. G. Garde: Efterretn. om den danske og norske Søemagt, IV. B., S. 640. — ³⁾ Victor Hansen: Vore Sølhelte, S. 468 ff.

tajn i 1717, men degraderes i 1720 for Underslæb med Materialier; senere stilles han for en Krigsret og fradømmes sin Charge, fordi han havde løsgivet to Fanger. Forseelsen har utvivlsom været ringe; thi han bliver delvis benaadet og faar Tilbud om at blive i Tjenesten som Kaptajnløjtnant; han afslaar Tilbudet, ønsker sin Afsked, som han faar i 1720 — som Kaptajn. —

Nu gaar Grib i russisk Tjeneste, hvor han forfremmes til Kaptajn af 1ste Rang og Chef for Linieskibet »Astrakan«, men i 1724 vender han igen hjem til København, hvor han en Tid var Skibsfører for det ostindiske Handelsselskab.

Et Par Aar senere ønsker han paa ny at komme i Kongens Tjeneste¹⁾, og hans underdanige og kønne Ansøgning støttes paa bedste Maade af hans tidligere Chef Admiral Raben, der varmt anbefaler ham til Stillingen som Kommandant paa Trekroner; men Admiralitetet afslaar hans Begæring²⁾.

Mange Aar senere — 1741—42 — faar P. Grib Færgegaarden paa Snoghøj, hvortil Tjenesten som Transportforvalter ved Lille-Bælt var knyttet. Gaarden fik han — efter Tradition³⁾ i Familien — som Gave af Kongen, Frederik den Fjerde.

Her lever Grib til ind i 1757; men i det Aar »19. Marts blev begravet Sal. Hr. Captain Griib paa Snoghøj paa Erritsø Kirkegaard«⁴⁾.

Hans Familie paa Spindesiden ejer Gaarden i henvend 100 Aar, og flere af Slægten kom til at hvile paa Erritsø Kirkegaard⁵⁾.

¹⁾ Personalh. Tidsskr., II. R., 2. B., S. 295. — ²⁾ C. With: Peder Grib i Biogr. Leks., VI. B., S. 198 f. — ³⁾ Personalh. Tidsskr., I. B., S. 155. — ⁴⁾ Erritsø Sogns Ministerialbog fra 1757—1815. — ⁵⁾ En af Gribes Døtre, f. 1728, † 1793, blev gift med Carl Hedevig Lindam, Søn af Sognepræsten Holger Jakobsen Lindam i Spjellerup og Smerup. Carl Lindam arver Transport-

Paa den tredie Mindetavle staar:

Til
 hjerteligt Minde
 om Danmarks tro Sønner
 af Erritsø Sogn,
 som ere faldne i Kampen for deres
 Fødeland i Aarene 1849—1850.

† † †

Christen Iversen Lassen,
 saaret i Slaget ved Kolding den 23. April
 1849 og død i Fredericia d. 28de s. M.,
 begravet paa Erritsø Kirkegaard.

Søren Hansen,
 falden i Slaget ved Kolding den 23. April
 1849 og begravet paa Erritsø Kirkegaard.

Thomas Jensen,
 falden i Slaget ved Misunde den 12. September 1850,
 begravet paa Brodersby Kirkegaard.

forvalterembedet og Snoghøj efter Grib. — I Ægteskabet var 9 Børn, hvoraf 3 begravedes paa Erritsø Kirkegaard, nemlig *Koren Lindam*, f. 1750; hun ægter Skrædermester Niels Chr. Brandt i Middelfart i 1791. Hun siges at være ihjelslaget i Fadeburet paa Snoghøj af en Hest, som forfulgte hende derind, begr. ²⁷/₇ 1808. *Simon Lindam*, f. 1753, begr. ²/₂ 1814. *Anna Sophie*, f. 1754, begr. ¹⁶/₄ 1781. — Hun var ²⁰/₁ 1777 bleven gift med *Gotfred Gotfredsen Fibiger*, f. i Aalborg 1742, Student fra Aalborg Skole 1764, senere Procurator, Transportforvalter og Gæstgiver paa Snoghøj. — Han blev 2. Gang gift med Svigerinden *Christiane*, f. 1757. — I første Ægteskab var 2 Børn: *Carl Lindam Fibiger*, f. ²²/₁₁ 1779; han arvede Transportforvalterembedet og Snoghøj, som han solgte og flyttede ind til Fredericia, hvor han blev Postmester, Kancelliraad og Dannebrogsmænd, † ²³/₉ 1840, og *Gotfred Fibiger*, f. ¹/₄ 1781, Student fra Kolding Skole 1800, begr. paa Erritsø Kirkegaard ¹⁸/₇ 1813. — I andet Ægteskab var 6 Børn, hvoraf her nævnes: *Peder Grib Fibiger*, f. ²²/₉ 1784, † ⁹/₈ 1833 som Rektor i Kolding (se Erslevs Forfatterleksikon), *Johan Adolf Fibiger*, f. ³¹/₅ 1791, † ²⁶/₃ 1851 som Oberstløjtnant (se Erslevs Forfatterl.) og *Johannes Scavinus Fibiger*, f. ²³/₁ 1793, † ¹¹/₁₀ 1861 som Generalmajor og Chef for Artilleriet. (Kirkehistoriske Saml., III. R., 2. B., S. 25 f.) Prokurator *Gotfred Fibiger* begravet paa Erritsø Kirkegaard ²⁰/₁ 1795. (Erritsø Sogns Ministerialbog 1757—1815.)

For Danmarks Folk og Konge tro de stred,
 Og de har Krav paa herligt Eftermæle,
 De gik med Sang i Døden for vor Fred,
 Gud lønne dem og glæde deres Sjæle.
 Paa helligt Sted skal deres Navne staa,
 At ihukømmes skal i Folkets Bønner.
 Gud lader gamle Danmark ej forgaa.
 Mens danske Mødre føder Heltesonner.

 IV.

Kirkens Grundlæggelse ligger langt tilbage i Tiden. De gamle Sagn er til Rede og fortæller os paa to Maader om dens Tilblivelse:

»To Brødre har bygget Erritsø Kirke; den ene sagde, hvis et Ønske, som han havde, gik i Opfyldelse, vilde han bygge Kirken. Da vilde den anden give Klokken; han var rig, men den første var fattig. Han fandt Pengene i Vejle Aa.«¹⁾

»Der var engang i Erritsø to Brødre. Den ene var meget rig, den anden var meget fattig. Skønt Byen dengang trængte haardt til en Kirke, vilde den rige ikke give noget til dens Opførelse, og den fattige kunde ikke; men en Dag sagde han til sin rige Broder: »Ja, saa sandt jeg havde mange Penge, vilde jeg bygge Sognet en Kirke«. Næste Nat drømte han, at en Røst sagde til ham: »Gaa ud paa Sønderbroen ved Vejle, saa skal du finde din Lykke!« Han fulgte dette Varsel og vankede op og ned ad Broen, til Dagen led, og Aftenen kom, men mærkede ikke til nogen Lykke. Han vilde gaa bort, men i det samme kom en Officer hen til ham og spurgte ham om, hvorfor han havde gaaet den hele Dag der paa Broen. Errit-

¹⁾ Evald Tang Kristensen: Danske Saml., III. Afd.. S. 86.

sømanden fortalte nu om den mærkelige Drøm, han havde haft; men Officeren lo og sagde, at saadanne Drømme havde man ingen Sæd af; thi saaledes drømte han forleden Nat, at der i Erritsø i en Lade, tilhørende en Mand, hvis Navn han nævnte, skulde være nedgravet en Skat i det nordvestre Hjørne. Men det

Det indre af Erritsø gamle Kirke.

Navn var Bondens eget; han tav stille, vendte tilbage til sit Hjem og fandt Skatten i sin egen Lade.

Nu var Bonden kommen til Rigdom, og en Dag gik han ud paa sin Mark for at udse en Byggeplads til den Kirke, han vilde bygge. Da mødte han sin rige Broder, som ikke vidste, hvad der var sket; han spurgte ham, hvad han der tog sig for, hvad han gik og grublede paa; dertil svarede den anden: »Jeg vil

bygge Sognet en Kirke og leder nu om en god Plads dertil!« — »Ja saa«, svarede Broderen haanligt, »bygger du en Kirke, giver jeg Klokker!« Men da den rige Broder saa, at det blev til Alvor med Kirkens Opførelse, ærgrede han sig saadan over, at han skulde give Klokker, at han gik hen og hængte sig«. ¹⁾

Maaske der før stod en Trækirke paa samme Sted; vi ved intet derom, men det er meget sandsynligt. Vi kan heller ikke nævne et bestemt Byggeaar; men ad forskellige Veje har Kendere — noget nær — kunnet tidsfæste Opførelsen af denne og af vore mange gamle Granitkirker.

Ribe og Viborg Domkirker, ved vi, er opførte i Tiden 1125—1150 af indkaldte fremmede Kunstnere og Haandværkere, der — utvivlsomt — har dannet en Skole af danske Stenhuggere, der gik ud og byggede Landsbykirker trindt om i vort Land, og de store Domkirker kom derved paa mere end een Maade til at øve betydelig Indflydelse paa de mindre Kirkers Arkitektur og Byggemaade. ²⁾

Af Bygningsmaaden ses, at mange — maaske de fleste — af vore Granitkirker er fra samme Tid: den romanske Tid, d. v. s. fra en Tid, da romansk Bygningsstil (Rundbuestilen) brugtes.

Kirkerne fra hin Tid er sjælden yngre end fra Aar 1200 — mange maaske ældre ³⁾. Stilen har selvfølgelig været brugt efter det Aar, men næppe i længere Tid.

Kendere skelner mellem ældre og yngre romanske Granitkirker; har Kirkens Granitsokkel simpel Skraakant, da tydes det som Tegn paa ældre romansk Tid, men har Kirken eller Dele af denne Dobbeltokkel

¹⁾ Efter Folkemunde. — ²⁾ F. Uldall: De jyske Granitkirker i Kirkehist. Saml., 4 R., 5. Bind, S. 547. — ³⁾ P. Severinsen: Hardsyssel Kirker i Hardsyssel Aarbog 1909.

med profilerede Linier, antages dette at tyde paa en yngre romansk Tid.

Som nævnt havde Erritsø gamle Kirkes Kor Dobbeltsokkel med profilerede Linier (Karnis), og Enkelt-sokkel med Skraakant under Langhuset, dette sammen med andre Enkeltheder fortæller os, at Kirken er bygget i en Overgangstid — imellem ældre og yngre romansk Tid, og at vi maa søge dens Byggeaar noget efter Aar 1200.

V.

Ser vi paa Kirkens Historie, da hængaar der mange Aar fra dens Byggetid, og til vi træffer paa dens Navn. I Knytlinge Saga har vi ganske vist en Beretning fra Tiden 1260 – 70 om Kirkernes Antal i Danmark, som med et rundt Tal angives til 1200, deraf i Ribe Stift 324; men de enkelte Kirker nævnes ikke. Tallet 324 ser troværdigt ud og passer vel sammen med den værdifulde Fortegnelse, vi har over Stiftets Kirker fra 1325¹⁾ eller maaske 1340²⁾, i Ribe Oldemor³⁾: et gammelt Pergaments Haandskrift, hvori Ribe Domkapitels Rettigheder og Adkomstbreve er indførte. I den Fortegnelse nævnes Kirkerne med en vedføjjet Takst i Skilling Sterling, der skulde svares af Kirkerne til Kannikerne⁴⁾ i Ribe, og som blev opkrævet af Sysselevprovsten.

Her nævnes i Brogskoghæret . . . Ærexbogh iiij.

Tallet 4 angiver altsaa — utvivlsomt — Sysselevprovstens aarlige Regnskabspenge af Kirken; de ses

¹⁾ P. Severinsen: Hardsyssel Aarvog 1909. — ²⁾ O. Nielsen: Skads Herred, S. 253. — ³⁾ Pag. 110. — ⁴⁾ Senere hen i Tiden kom Kapitlet i Besiddelse af flere Gaarde i Erritsø; thi 1436 skrives: »For flere Aar siden havde en Væbner Hermann Iversen Pennov givet Kapitlet 4 Gaarde i Errixhøg og en Gaard i Ullerup for sin egen og sin Hustrues Lucias Aartid». — Den sidstnævnte Gaard var rigtignok i Forvejen pantsat til Kapitlet af Niels Jensen Finnik, men Gaven var dog forholdsvis stor. (Kinch: Ribe Byes Beskr., I. B., S. 302.)

angivne i »Sterling« i engelsk Mønt, da hin Tids danske Pengeforhold var umulige.

Da vi ved, at Sysselprovsten i Aarhus Stift¹⁾ skulde lade sig nøje med 1 Solidug (Skilling) for hver Marks Taksation, saa kan det tænkes, at en lignende Regel har været i Brug her i Stiftet, og vi faar da Kirkens Taksation — i 1325 — ansat til 4 Mark Sølv, d. v. s. 4 Mark Sølv var ikke Kirkens Værdi, men dens Reguleringssum — dens aarlige Indtægtssum, hvorefter den beskattedes. Fra anden Side ved vi, at i Aarene deromkring synes 1 Skilling Sterling og 1 Ørte²⁾ Korn at svare sammen. Under den Forudsætning har Kirkens Afgift været 4 Ørte Korn = 6 Tdr. Byg eller ca. 60 Kr.³⁾ i Nutidspenge. Kirkens Indtægt har da efter samme Forhold været 4 Mark Sølv = 96 Skilling Sterling = 96 Ørtug à 12 Skp. = 144 Tdr. Byg eller i vore Penge = 1500 Kr.; men muligvis har baade Præsteembedet og Bispetienden været regnet ind under denne Indtægt. Kirken synes dog vel funderet.

Henved 200 Aar senere har vi i Regnskabsbogen⁴⁾ over Landehjælpen 1524—26 en Liste over Kirkerne i hele Jylland; ved en Del af Kirkerne er tilføjet, hvor stor en Skattedel i Mark de skulde svare. Gennemsnitsskatten var 15 Mark, og de rigere Kirker skulde hjælpe de fattigere. »Errisø« Kirke skal da svare xxij (22) Mark. Til Sammenligning skal nævnes Omegnens Kirker, og hvad disse skulde udrede: Vettelby xx Mark, Brestrup viij Mark, Kongsted vj Mark, Taweløff xxiiij Mark, Hedersløff xx Mark, Gewerslund xxv Mark, Garssløff xx Mark, Pestedt x Mark og Ville-

¹⁾ C. J. Thorkelin: Samling af danske Kirkelove, S. 59. — ²⁾ Ørte = et variabelt Kornmaal, der her i Koldinghus Amt var: Rug = 10 Skp., Byg = 12 Skp. og Havre = 20 Skp. — ³⁾ Juni 1914. — ⁴⁾ Danske Magasin, IV B., 2. B., S. 44.

rup¹⁾ xxiiij Mark. Sammenligningen viser, at Erritsø Kirkes Tilstand og Formuesomstændigheder har været gode i den Tid.

I Peder Suendsen Ribers Bog²⁾ fra 1611 nævnes »Eresø« Kirke i Enndle Herrit; dog uden andre Oplysninger; men i det Aarhundrede fik vor Land Krige og Ufredstider, som i særlig Grad gik ud over Erritsø Egnen, og Kirkens Kaar blev trange. Tre Gange i et halvt Aarhundrede kom Fjender til Kirken og røvede og plyndrede. I Kirkens endnu bevarede Regnskabsbog³⁾, der gaar fra 1617 til 1663, faar vi mange Enkeltheder at vide om dens Tilstand, Enkeltheder, der sammenføjet yder et paalideligt Billede af Kirkens Kaar; derfor nævnes her Kirkens første Regnskab og en Del Uddrag af de følgende Aars:

Æritzø Kirchis indtegt fra Philipi oc Jacobi Dag⁴⁾
Ao 1617 oc til samme Aars Dag Ao 1618.

Rug 1 ørte	} ere xvij Dal iiij β danske.
Byg v ørte	
hafre . . . vi ørte	

Quegtiende:

Kalv i 1 #	} = 3 # 4 β.
Lam iiij 2 #	
Griis ij 4 β	

Kirchens Jordskyld er: v ørte Byg ij skep oc hafre 1 ørte iiij skp. ere = ix Daler oc 12 β danske.

Noch xviiij Daler, som Niels Ibsen gav til Kirchen for sit leierstedt⁵⁾.

Suma paa Erritzøe Kirchis indtegt til Philippi oc Jacobi Dag 1618 Beløbber . . . xciiij Dal iiij β danske.
Kirchens Landgilde er 64 β danske.

¹⁾ Ullerup. — ²⁾ Ny kgl. Samling, Fol. 578, S. 104. — ³⁾ i Landsarkivet. — ⁴⁾ 1. Maj. — ⁵⁾ Gravsted.

Udgift paa Æritzø Kirches Vegne fra Philippi oc Jacobi Dag Ao 1617 og til samme Aars Dag Ao 1618:

Til Presten for Vin oc brød	} er 2 Dal 1 ₤
Byg ij ørte (1 skp. 3 β)	
hafre i ørte (1 skp. 4 β)	

Kircheskat til Kongl. Maytt ij Dal » ₤ xj β.

Regenskabspening til — iij - » - - -

Prousten - - v - - -

Presten - - v - - -

Skriffueren - - v - - -

Degnen - - iij - - -

fattige - - v - - -

2¹/₂ ₤ = Kiøffte ieg xx march¹⁾ stangstol²⁾, hver marc ij β er iij kom til en hiertmane i Klochen.

9 β = Noch vj march rustol, hver march ij β kom til en pande(?) Klocken henger udj.

Noch iij march god ægstol³⁾ er xij β til at Aolade stangen med Klocken henger udj.

Noch Jernringe paa treverckitt, som er sckøtt (forskudt?) gaff vij Smeden for sin Umag, arbed Oc Kaal⁴⁾ viij march⁵⁾.

Oc gaff vij Hans Møller i follerup mølle vij march for Klocken at nedvinde Oc opvinde oc for Vin due at gidre⁶⁾.

Noch gaff vij for 16 march vox til ij Lius, hver march 12 β er xij march.

Noch for Kirckens Regenskabsgod ij march.

Suma paa Erritzø Kirchis Udgift til Philippi Jacobi Dag 1618 beløbber (i) Penge xxi D(al) 1 ₤ viij β danske.

Regnskabskvitteringen lyder saaledes:

Ao 1618 d. 4. Julij gjorde Pastor Berttil Iffuersen⁷⁾

1) March = gammel nordisk Vægtenhed = 1/2 ₤ = kølnsk Vægt. — 2) Stangstaal. — 3) Egstaal. — 4) Karl. — 5) i Penge (P). — 6) sætte Gitter for. — 7) Bertel Iversen var Sognepræst for Taulov-Erritzø 1606-1626 (Wiberg).

i Tafflou nøbbilt¹⁾ Erritzøe Kirchis Regneskaff paa huilche hand paa forne Kirchis Vegne fra Philippi Jacobj Dag 1617 till same Aars Dag 1618 haffuer oppebaaritt och jgien Udgifuidt. Thoe bliffuer hand Kirchen skyldige Tiffue halftredie Daller²⁾ xij β danske, huer Daller beregnitt til 64 β danske.

Och Herudinden beregnitt, huis Kirchen hannom och hand Kirchen igien aff forledne Aaringer ere huer andre skyldige bleffne.

*Otthe Brahe.*³⁾
Egen Handt.

I Regnskabsaaret 1624—25 svares Jordskylden af følgende: Neels Ebezen Byg 1 ørte, Peder Tusen Bole Byg 6 skepper, Iffuer Nielsen Byg 6 skp., Matz Pedersen Byg 1 ørte, hafre 1 ørte, Jep Thomsen Byg 8 skp., Peder Tusen Byg 6 $\frac{1}{2}$ skp., Neels Thomsen Byg 4 skp., hafre 4 skp., Søffren Pedersen Byg 2 skp., Michel Lasen Byg 2 skp.

Summa Byg v ørte oc ij skeppe, havfre 1 ørte oc iij skeppe.

I Regnskabet for 1639—40 findes en Fortegnelse over Kirkens Jorder; da deri findes en Del gamle Navne, hvoraf flere endnu kendes⁴⁾, gengives Fortegnelsen her:

Thue Hansen haffuer effterskrefne Kirche-Jorder at bruge: 4 støcher Jorde paa flach ager, j steens Ager i wæster wænge, j liden Egelunds Ager, j støche i tunge Kaldes Korset, j liden støche Jorde Kaldes giffuer 1 ørte Byg aarligen.

Peder Thuesen Borlou haffuer i Brug j Ager paa Grønbiereg, 1 støche paa Grønbiereg, 1 støche paa El-

¹⁾ Taulov-Nebel. — ²⁾ 22 $\frac{1}{2}$ Daler 12 $\frac{1}{2}$ Skilling. — ³⁾ Lensmand paa Koldinghus 1617—1623. — ⁴⁾ Se R. A. Ussing og Henrik Ussing: Minder fra Erritzø i Danmarks Folkeminder.

kiers Agere, 1 Kors Ager, 1 liden forte Ager løber ud til Hoffgaarden. Giffuer 6 skepper Byg.

Iffuer Neelsen haffuer threj smaa Agere udj en toft oc giffuer deraff aarligen 6 skepper Byg.

Thammis Jepsen haffuer i Brug: 1 Ager ved Bores Pøtt, 1 heyls Ager, 1 Matz Høys Ager, 1 støche ved vorre Høy, giffuer deraf 8 skepper Byg.

Peder Jensens Enke Boeldt Peders haffuer brugt 1 Ager i Brede fold, 1 Adz Ager, 1 sønder lyches Ager, 1 halff tonne Kiers Ager. Giffuer deraf aarligen 6½ skp. Byg.

Therchell Pedersen haffuer Threi støcher Jordt i Lunzdall, 1 støche Ligendis wed Rises toffte gierde, 1 Matz Høys Ager, 1 Elkiers Ager; giffuer deraff aarligen 4 skp. Byg.

Birgitte Offers haffuer udi fæste: 1 Ager i sønder Løcke, 1 Ager paa Thonnes tofft, 1 Adtzer Ager, giffuer aarligen deraf 4 skepper are¹⁾.

Søffren Pedersen haffer i Brug et støche kaldes Kirchens Wænge, schylder deraff aarligen 3 skepper Byg.

Maren Michels haffuer i fæste 1 støche paa steens Ager. Giffuer deraf 3 skepper Byg.

Jens Neelsen haffuer i fæste 1 støche Jordt paa steens Ager, skylder aarligen 2 skepper Byg.

Mads Pedersen i Erridtø giffuer af Kirchejorde aarligen til Jordeskyld: 1 ørte Byg oc 1 ørte are.

Om disse sidstnævnte »Kirchejorde« kom det senere til langvarig Trætte og Proces mellem Kirken og Brugerne Mads Pedersen, hans Søn Mads Madsen og dennes Søn Niels Madsen. Stridighederne varede næsten i et halvt Aarhundrede fra 1670 til 1719. Under Rettergangen oplyses vi om, hvilke »Kirchejorde« Mads

¹⁾ Havre.

Pedersen havde i Fæste; det var: 1 Ager paa Elkiers Agre, 1 Flod Ager Østen Niels Christensen, 1 Ager i Tange ved Rises Stette (Stente), Thou Ager i Lundy Dall Flod, kaldet Lius Agre, 1 tonne Toffte Ager oc 1 Ager i sønder Lyche.

Beløbber saa foreschreffne Jordeschyld (1640):
v ørte ij skeppe Byg - skeppe 17 β . . . xvj Daler xxij β.
1 ørte iiij skepper are - skeppe 9 β . . . iij Daler ij ʒ.

Fra 1627—29, da »de Kajserslige Krigsfolch haffde bemægtiget sig Landet, er der aldellis ingen Regneskaff førtt, da Kirchen aldellis ingen Indtegt haffde«; men der handles ilde med Kirken, der bl. a. berøves en stor Del af sit Tag, saa der maa oplægges nyt i de følgende Aar. I 1632 ses, at der er anvendt en Mængde Bly til Kirkeskibets og Korets Tag for 95 Daler 1 Mark 9 Skilling; der er brugt 2000 Blysøm. Aaret efter købes 2 Skippund Bly for 27 Daler til Taget.

I 1641—42 omstøbes Kirkens Klokke i København. »Rotgytteren«¹⁾ faar 177 Daler 2 Mark danske for sit Arbejde.

Hans Møller i Follerup Mølle skal ophænge den nye Klokke, og Madtz Smed i Igumb skal beslaa den.

I 1645 synes der at være bleven bygget en Kirkelade; thi fra det Aar føres i Regnskabet Landgilde »aff Erritzø Kirchelade i Penge 3 Mark«.

»Kirchens Korntiende for 1643 blev vel annammit, men senere gandske forterrit aff Fienderne«, siger et Tingsvidnes Vidne. For 1644—45 er ingen Quegtiende opbaaren; for 1645—46 er ialt opbaaren 1 griis . . . = 4 Skilling og 1 føloringer²⁾ . . . = 4 Skilling.

Efter Kongl. Maytts Missive Dat. Kiøbenhaffn Slot 9 May 1649 er naadigst bevilget, at »man efterladis Jordeschylden af nogle mend i Erritzø fra Philippi Dag 1646 til 1647«.

¹⁾ Klokkestøberen. — ²⁾ Aaringsføl.

Efter Ufredsaarene udføres igen Tagarbejder, og der oplægges nu en Del Tagsten, noget som fortæller os, at der for anden Gang maa være røvet af Kirkens Blytag.

I Krigsaarene 1658—60 hærgedes Erritsø Egnen igen af Fjenderne; om en Mængde Gaarde hedder det ¹⁾, at »de er gandsche forarmitt, eller de er gandsche øde«. Der fares ligeledes haardt frem imod Kirken; dens Blytag — eller rettere Resterne af Blytaget — bortføres tilligemed Kirkens nye Klokke, og Inventaret ødelægges.

Kirkens Alterkar m. m. blev dog bevarede; thi 1660 har Kirkens Værge, Sognepræsten Christen Oluffsen ²⁾ endnu i Behold: »En søelf Kalch og Disch, en Messesærk, en Messehagel, et Alterklæde, en Alterdug, en Bibel, 12 Messing Liusestager oc en Psalterbog«.

Der kom atter Fred i Landet og dermed nye og — lidt efter lidt — bedre Forhold for Erritsø Sogn og Kirke. Igennem lange Tider var Sognet Anneks til Taulov; men nu blev det ved kgl. Reskript af 7. Dcbr. 1665 — af Kong Frederik den Tredie — gjort til Anneks til den tyske Menighed i Fredericia, naar Sognepræsten i Taulov døde, hvilket skete d. ³⁾/₄ 1667, da førnævnte Præst, Christen Oluffsen dør; der skulde dog holdes en Sognekapellan til Erritsø Sogn. Fra ²⁹⁾/₁ 1735 blev Sognekapellannen Sognepræst eller Bestyrer for Sognet. Kapellaniet ophævedes i 1803 ³⁾.

Da Menigheden forvandt Ufredstidens Følger, bekostedes nye Kirkestole, og da disse var indsat, fik hver Mand og Kvinde i Sognet anvist den Stoleplads, de — eller Slægterne før dem — havde brugt igennem Tiderne, og det var utvivlsomt paa sin Plads

¹⁾ Elbo Herreds Tingbog fra 1664. — ²⁾ Fra ⁵⁾/₁₀ 1632 til ³⁾/₄ 1667. — ³⁾ Wi-borgs Præstehistorie.

med denne Anvisning; thi nu og da havde der her — som saa mange andre Steder — været Uenighed om Brugen af Staderne, en Uenighed, som ved en bestemt Lejlighed viste sig saa ondartet, at den medførte en Retssag, hvorfra vi ved følgende:

»Tirsdag den 18de July 1648 fremstod Peder Hansen af Erritzøe, som havde ladet stævne Madts Simonsen (Kjær), fordi sidstnævnte den 7de Juni sidstforleden, som var en af de 3 store Bods- og Bededage, under Gudstjenesten i Erritzøe Kirke havde stødt hans Søstersøn Peder Pedersen (Lassen) af hans Stol ud paa Kirkegulvet efter menige Folks sandfærdige Vidner, paa Eldboe Herreds Ting den 27de Juni, hvor Sagen første Gang var for Retten.

Madts Simonsen Kjær dømtes til at betale (bøde) et fuldt Kirkefred (?) efter Recessen og desforuden for et Jordstød efter Loven.«

Den 18. Juli var han ikke mødt paa Tinget. Sagen blev derfor udsat i 4 Uger, og dens endelige Udfald kendes ikke.«

Tingsdokumentet er underskrevet af Herredsfoged Jakob Tommesen Harboe i Søholmb¹⁾.

Stoleanvisningslisten, der endnu er bevaret, giver følgende Oplysninger:

»Anno 1687 den 5. Septbr. vare vj underschrefne udi Eretzøe Kirke udi Præsten Hr. Jochum Reimers²⁾ och hans Medhielperis Per Borløfs och Hans Persens Nerverelse at lade anteigne Stoelestaderne, som de af gammel Tied haffuer veret uddeelt, effter huilchen Op-teignelse, de ere blefuen opbygdt och betaldt, nemblig Per Thusen, Hans Persen Holdt, Lars Larsen,

¹⁾ Meddelt af pens. Lærer J. J. Ravn, Vinding. — ²⁾ Var Kirkens 2den Kapellan 1677–1710, f. i Haderslev 1645, ægtede Dorothea Immanuelsdatter Cirsonius af Fredericia, 14 Børn. — *Johan Lobedanz*, f. i Haderslev (eller Husum), var dens 1ste Sognekapellan fra ^{26/10} 1667–76.

Jens Jensen Smedgard, Per Lasen, Hans Neelsen Haugaard, Matz Matzen, Niels Espensen, Michel Hansen, Bødcher Per Persen Berg, Jens Jensen Smed.

Stoelene med deris Stader ere som følger:

1. Hrr. Capt. Ellebrecht. — 2. Hans Pedersen udi Brende-Garden. — 3. Hr. Capt. Zacharias Hansen, deraf haffuer Per Thusen et Veg Stad. — 4. deraf haffuer Jep Thomesen et Stade. — 5. Jens Jensen Smed, deraf haffuer Per Boerlef et Veg Stad. — 6. Neels Berg. — 7. Thomas Matzen, Neels Thomesen och Per Matzen. — 8. Her Tuiestes Per Borlef och Thue Bertelsen offuer et Stoele Stade udi i bemeldte Stoel, som ved Maege Schifft udi gammel Tied er komen fra Per Borlefs Gaard til Thue Bertelsens, och haffuer Thue Bertelsen giort bevislig ved gamble Mænd, at hand same Stoele Stad haffuer haftt udi rolige Hefft och upaaanchet lenger end udi 30 Aar, suenes derfor, at Tue Bertelsen udi Fremtieder at nuede bemelte Stoel Stade. — 9. Jens Smedgard, deraf haffuer Neels Roiborg af Roiborg et Staade. — 10. Lars Larsen, Hans Thomsen och Eve Jensen. — 11. Per Thuesen, Olaf Hansen, Per Thuesen och Thomas Jensen Smed et Veg Stade. — 12. Thomes Smed, deraf haffuer Per Je andet Staade. — 13. Per Lassen och Neels Espensen. — 14. Per Buls Gard, af same Stoel haffuer . . . Elkier det andet Staade næst Gan — 15. Til Eretzøe Møll, deraf Halfpart til — 16. Per Borlef och Michel Lassen. — 17. Hans Persen Holdt. — 18. Michel Bødcher och Jep Thomesen. — 19. Neels Persen, Snoghoi, Olof Hollesen, Thomas Matzen, deraf et Vegstaade til Præstegord for Pillen. — 20. Jens Poulsen. — 21. Jørgen Smed. — 22. Michel Iffuersen. — 23. Tue Bertelsen. — 24. Per Elkier. 25. Hans Thomasen, deraf Jens Iffuersen det andet

Stad. — 26. Jens Viedesen (?), udi same Stoel vil Per Thuesen tilegne sig et Staade, som af gamble Folch bevises, at det komer hannem icke til med Rett. — 27. Per Høllet. — 28. Per Persen af Preste Bol. — 29. Las Persen och Søren Rasmussen. — 30. Christen Christensen. — 31. Hans Hansen Høllet. — 32. Hr. Capt. Ellebrecht. — 33. Per Sørensen. — 34. Neels Hansen. — 35. Per Espensen, deraf Hans Persen et 36, 37. Poul Nel[sen]. — 38. Præstegors Stol. — 39. Niels Michelsen, Søren Holt, Jens Iffers[en]. — 40. Jens Rasmussen och Per Jensen Smed. — 41. Michel Møller och Offer Persen, deraf haffuer Olof Koch et Stade, som efter hans Død forfalder til Pillen. — 42. Olof Hansen haffer af same Stoel et Stade, som hører ellers Hans Haugard til.

Hereffter følger Quindstaaderne:

Nr. 43. Eve Jensen, Per Elkier, Per Sørensen Høllet. — 44. Poul Neelsen, Mathias Enevoldsen, heraf haffuer Per Borlef et Veg Staade. — 45. Hans Hansen Bull, Niels Michelsen, Christen Christensen, Las Persen, Jens Iffuersen. — 46. Per Thusen, Jens Iffuersen det 4de Staad deraf. — 47. Hans Persen Holdt och Neels Hansen. — 48. Per Bull, Jørgen Neelsen Smed det andet Stade. Tue och Michel Møller et Veg Staade. — 49. Michel Møller et Staade, Tue Bertelsen 2 nest hos; det tredie Michel Møller, Thomes Smed et Veg Stad. — 50. Michel Iffuersen och Neels Espensen. — 51. Per Elkier, Lars Larsen, Dorthe Offers tuo Staader, Hans Andersen Degn et Staade. — 52. Thomas Bloch (?), Per Sørensen. — 53. Neels Neelsen, Hr. Capt. Zacharias Hansen. — 54. Søren Jensen, Jens Smed, Per Espensen, Søren Jensen, ^{Jens Jensen}
_{Per Jensen} } et Veg Staad. — 55. Hans Neelsen och Per Borlef. — 56. Per Jensen Smed och Jens Rasmussen. — 57. Michel Bød-

cher och Jep Thomesen. — 58. Matz Matzen, Jens Hansen, Per Persen. — 59. Hrr. Capt. Ellebrecht. — 60. Jens Smegard 2 Staader, det tredie haffuer Pør Lassens, Jens Smedgard det 4de, Povl Neelsen et Veg Stad. — 61. Thomes Smed. — 62. Michel Lassen. 63. Niels Thomesen. — 64. Jens Viedesen. — 65. Prestegors Stol.

Paa den synder Siede:

Nr. 66. Michel Lassen, Søren Jensen, Michel
— 67. Olof Hansen. — 68. Neels Thomesen, Per Matzen. — 69. Neels Roiborg. — 70. Et Staade til Præstegord neden for¹⁾.

Actum anno loco et die ut supra.

Jochum Reimer.«

Efter kongl. Befaling synes Kirken i Foraaret 1700, og Synet siger²⁾:

Erridsø Kirche

Er Hans Kongl. Maytts egen Kirche, har i forrige Tiider formedelst fiendtligt indfald verit gandske øde; men er nu ved Kirkens Indkomst og Guds børns foræringer bragt i den stand, at den aldeles ingen Mangel findes enten paa Grundvold eller paa Mure, tag, Vinduer, Ornamerter, torn eller loft.

I Tornen En Klocke, som kand ringis, er dog ickun meget liiden, saasom dens forrige store Kloche er af fienden bortført og skal siden være ophængt i Gaarslef Kirche; men denne til Kirchen forærit.

Mangler aleneste en Altertaffe.

Kirchen har og tilforn været med blye betechet, men blev af fienden gandske bortrøfued, er nu igen med steen betecht.

¹⁾ Ribe Bispearkiv, Eldbo Herred. — ²⁾ Ribe Bispearkiv.

At saaledis vedtagne Siun er befundne, testere vj undertegnede.

Jochum Reimer.

m. p. pria.

P. B. (Peder Borlev). *M. M. S.* (Madtz Madtzen).

P. I. S. (Peder Jensen). *H. P. S.* (Hans Pedersen).

Kirken er i Kronens Eje indtil 1766; men i det Aar — 30. Maj — holdes der Auktion over Krongods paa Koldinghus, og da bortsælges: Erritsø Kirke og dens Tiender i Forbindelse med Egtved og Sønder Vilstrup Kirker med sammes Tiender, Eltang og Sønder Vilstrup Kongetiende, samt 2 Gaarde i Lejrskov Sogn, 2 Gaarde i Egtved By og 16 Gaarde i Vork By med et samlet Hartkorn — Ager og Engs — af 99 Tdr. 1 Sk. 0 Fdk. $\frac{1}{2}$ Alb. og Skovskyld 4 Skp. 3 Fdk. $1\frac{1}{2}$ Alb.

Kirketiendehartkornet var 70 Tdr. 6 Skp., hvoraf Erritsø Kirke havde 16 Tdr. 2 Skp. Kongetienden var 52 Tdr. 2 Skp. Nævnte Kirker, Gaarde og Tienden, som hørte til »Koldinghus Rytterdistrikts Gods«, blev tilslaaet »Ober-Auditør« Søren Sejdelin i Fredericia for 26923 Rigsdaler 58 Skilling, alt efter kongeligt Skøde¹⁾, »givet paa Friderichsberg« den 5. Aug. 1766.

I det følgende Aar synes Kirken igen, og Synet udtaler:

Erritzøe, d. 20 Maj 1767.

Efter Forlangende have vi undertegnede i Herreds-
Provst, Velærværdige og Høylærde Hr. Clod²⁾ og
Sognepræst Hr. Sotterups³⁾ overværelse synet Erritzø
Kirkes Bygning og befunden ved Eftersyn efterfølgende
reparation at burde behøves.

¹⁾ Viborg Landstings Skøde- og Pantebog Nr. 45, Fol. 642. — ²⁾ Marcus Pedersen Clod, res. Kapellan ved Trinitatis og Vejlby Kirker fra $\frac{9}{10}$ 1744, Sognepræst s. S. fra 1750 til sin Død $\frac{19}{5}$ 1786. — ³⁾ Laurids Peder Sotterup, Sognepræst 1764—1770 (Wiberg).

1. Taanet befandtes saa brøstfældigt og paa tvende [Steder] revnet, saa at derpaa behøves en hovedreparation.

2. Mellem Taarnet og Kirken er ganske aabent, og regner det endog ned i Kirken, hvilket ved Kalkning og Spækning burde raades Bod paa.

3. Under Vaabenhuset behøves en lede¹⁾ paa den vestre Side.

4. Behøver Kirken overalt at udspækkes og kalkes. Ovenstaaende bevidnes af os underskrevne²⁾.

Jens Thomsen. Laurs Jensen. L. H. Tusen(?).

Det tog Tid, før Taarnet fik den tiltrængte Hovedreparation. 28. Maj 1769 er Synet atter i Kirken og klager over Taarnet, der trænger saa haardt til Reparation. Messeskjorten er saa gammel og pjaltet, at en ny behøves — og til »funten« savnes et Døbefad. Først i 1772 finder Synet Taarnet i forsvarlig Stand.

Samtidig med Kirkens Overgang til privat Eje, har den faaet sin store Klokke; thi paa den, der sammen med den lille Klokke nedtoges og knustes til Omstøbning ved Kirkens Nedbrydning, stod med Lapidar: *Soli Deo gloria - M. C. fecit - M. C. Trochell - Anno 1766 -*

Dens Vægt var 163 kg. Den lille Klokke var, som Synet siger, »ickun meget liiden«, den vejede kun 56 kg.

Overauditor, Justitsraad Seidelin ejer Kirken til 1778³⁾, da han sælger den til Provst Jens Jensen Bergendahl, Sognepræst⁴⁾ for Michaelis og Erritsø.

Ved Skøde af 12. Febr. 1787 sælger Cathrina Sophia Pedersdatter Clod, »afgangne« Provst Bergendahls Enke, ved sin Lavværge, Raadmand og Byfoged Buhl⁵⁾

¹⁾ Grundsten. — ²⁾ Ribe Bisparkiv. — ³⁾ Viborg Landstings Skøde- og Pantebog Nr. 43, Fol. 686. — ⁴⁾ Sognekapellan (VII) 1760—64, derefter Sognepræst. — ⁵⁾ Søhelten P. Buhls Fader. Se Vejle Amts Aarb. 1911.

i Fredericia, Kirken med sammes Rettigheder og Herligheder« til Jochum Reimer Fenger¹⁾, residerende Kapellan til St. Michaelis Menighed i Fredericia og Annexet Erritzøe for 5500 Rigsdaler²⁾.

Ved Skiftet imellem Joch. R. Fengers myndige Arvinger bliver Kirken 27. Febr. 1817 udlagt en Broder og Medarving Poul Fenger³⁾, Sognepræst til Bredstrup, for 20000 Rigsd. — Navneværdi⁴⁾.

Den 30. Juni 1852 skødes Kirken efter afdøde Præsteenke, Madame Cathrina Dorthea Fenger, f. Buhl, til Kæmner og Møllejer Jens Glerup Valeur i Fredericia for 8500 Rigsd. ⁵⁾.

Endelig sælges den gamle Kirke for sidste Gang i 1894 af Kammerraad Valeurs Arvinger til Erritzø Sogns Tiendeydere⁶⁾ for 17000 Kr. ⁷⁾. Kirkens Tiender var da 42 Tdr. 1 Skp. 3¹/₄ Fdk., Rug, 75 Tdr. 1 Skp. 1⁵/₈ Fdk. Byg og 57 Tdr. 3 Skp. 1¹/₄ Fdk. Havre. Kirkens Landgilde var 47 Kr. 62 Øre.

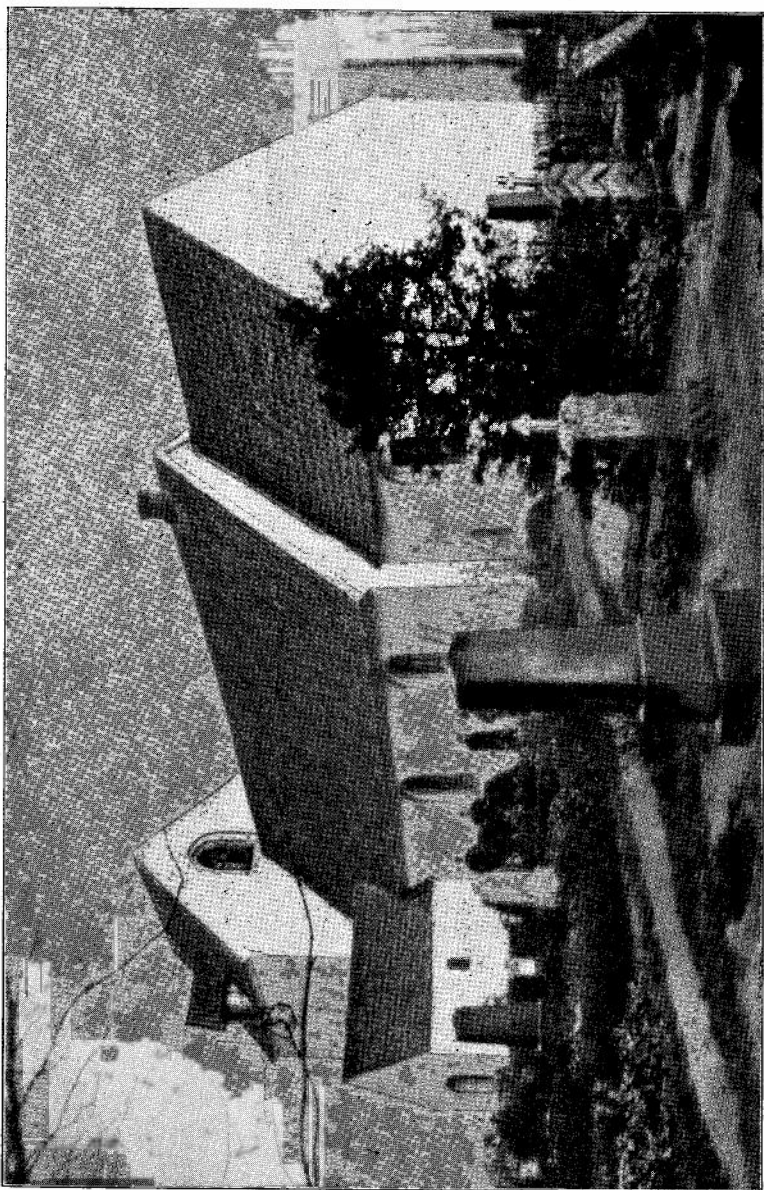
VI.

Da Tiendeyderne overtog Kirken, var den meget brøstfæddig, og det blev bestemt, at den skulde nedbrydes. Tiendeyderne valgte et Udvalg, der skulde fremskaffe Tegninger og Planer m. m. til en ny Kirke.

Kirkebygningsudvalget var Proprietær P. Holt Sandal (Formand), Førstelærer Søren Nielsen Kjersgaard, Gaardejer Markus Thomsen, Gaardejer Niels Ladegaard Andersen og Gaardejer, Sognefoged Anders Lassen.

Da Forarbejderne var endte, blev Gudstjenesten

¹⁾ Sognek. (IX) 1770—1802; han efterfølges 1803 af Jacob Scherning (X), der var den sidste Sognekapellan, da Embedet ophævedes samme Aar (Wiberg). — ²⁾ Viborg Landstings Skøde og Pantebog Nr. 50, Fol. 85. — ³⁾ Fra 17/12 1770 til 9/7 1802. — ⁴⁾ Elbo m. fl. Hevreders Skøde- og Panteprotokol for 1818, Fol. 340. — ⁵⁾ Do. Do. Nr. 14, Fol. 347. — ⁶⁾ Kirken har ialt 170 Tiendeydere, deraf har de 134 Andel i Kirken; desuden er der 3 Tiendeydere i Kongsted. — ⁷⁾ Elbo m. fl. Herreders Skøde- og Panteprotokol Nr. 21, Fol. 10.

Erritsø gamle Kirke.

midlertidigt henlagt til Skolens Klasseværelser, og de kirkelige Handlinger henviste til Michaelis Kirke, og Nedbrydningen paabegyndtes den 16. Febr. 1898.

Det var saa ejendommeligt at være Vidne til denne Nedbrydning. — Jeg husker saa vel hin Vintermorgen, da Haandværkerne kom, nu skulde det være. Vi holdt alle af det gamle, hvide Kirkehus, der nu skulde falde. Langt, langt ned i Tiden havde travle Hænder her slæbt sammen og bygget op Led for Led — Kor, Langhus, Taarn, Vaabenhus — bygget op et Kirkehus til Slægters Velsignelse og Glæde.

Her var — gennem Aarhundreder — Slægtled efter Slægtled — gaaet ind og ud til Døbefont og Nadverbord; og mens Slægterne bares til Hvile omkring den, da havde den i Medgangs- som i Modgangsdage vidnet med sine Klokkers kaldende Toner, men nu — nu var det forbi.

Jeg fulgte Nedbrydningen Dag for Dag, og den gav mange Oplysninger om Kirkens Byggemaade, dens Byggemateriel m. m.; men da Arkitekt F. Uldall har indberettet til Nationalmuseet om Nedbrydningen, skal jeg gengive enkelte af hans Optegnelser.

Han skriver bl. a.: Ved Nedbrydningen viste det sig, at Kirken ikke udelukkende var opført af raa og kløvet Granit, men at dens Mure i ualmindelig Grad bestod af blandet Materiale. Den raa og kløvede Granit var vel nærmest at betragte som Hovedmaterialet, men dette var i meget høj Grad blandet med store Flintesten.

Af oprindeligt Materiale, der optraadte i langt ringere Grad, maa nævnes Al, Fraadsten og Munkesten. Ved Kirken fandtes en Ejendommelighed, jeg intet Steds tidligere har opdaget, nemlig den, at betydelige Partier af dens oprindelige Mure kun var opført i *Ler*,

der var blandet med skarpt Grus, saa det havde et brunligt Udseende. — Man kan derfor kun undre sig over, at det har været muligt, at Kirken har kunnet staa saa længe. Nu viste den sig at være i den Grad forfalden, at der f. Eks. blot behøvedes at sætte en Lægtestump ind i en af de store Fuger imellem Korbuens Kilesten og bryde lidt derpaa, før Buen med dens Murværk — indtil Bjælkelaget — styrtede ned.«

Kirkeskibets Nordmur var særlig brøstfældig. Før Tagværket kunde tages ned, maatte der for Muren anbringes en Række Støttebjælker. Da Tag og Spær var nede, blev der nedbrudt lidt af Muren i begge Ender, Støttebjælkerne blev tagne bort, og hele Nordmuren faldt.

»Ved Eftersyn af de faldne Sidemure viste det sig, at der paa disse havde været et Par temmelig brede Indgangsdøre lige over for hinanden, 12 Al. 4 Tom. Øst for Taarnbuen, altsaa imellem de egentlige Portaler og Korbuens Mure. Disse Døre var ca. $2\frac{1}{2}$ Al. brede, tilmurede med en Skal af Munkesten og fyldt indvendig med samme Stof som den øvrige Mur. — Det kan ikke synes rimeligt, at Kirken samtidigt skulde have haft 4 Indgangsdøre, nemlig to paa hver af Langhusets Sidemure. Spørgsmaalet er da, om disse Forhold skriver sig fra en forandret Bestemmelse under Kirkens Opførelse eller om muligt fra en i tidlig Tid foretagen Forlængelse af Langhuset imod Vest. Noget lignende Forhold er bemærket ved enkelte andre jyske Granitkirker.«

I den søndre Mur — ikke langt fra Taarnbuen — fandtes Resterne af en Trækasse med Laag, men uden Bund og uden noget som helst Indhold.

Den mærkelige Lysaabning paa Korets Sydside

dækkedes udadtil af en nogenlunde glathuggen Overliggersten. Saalbænksten manglede ganske.

Om den (disse) mærkelige Lysaabninger skriver Arkitekt Uldall bl. a.¹⁾: »Paa enkelte jyske Granitkirker, navnlig i Randers-, Vejle- og Kolding-Eggen, findes en Art sædvanlig smalle Aabninger, der har omtrent samme Hovedform som et almindeligt Vindue, kun at de som oftest er langt mindre end dette og anbragt lavt nede paa Korets Sydside, tæt henimod den vestre Ende. — Jeg har fundet nævnte Aabning i 12 (13) Tilfælde.«

Her i Eggen har Vejlbj Kirke ved Fredericia og Vester Nebel Kirke ved Kolding Spor af Lysaabninger i samme Form som Erritsø Kirke; men flere Kirker har Spor af runde Lysaabninger paa samme Sted, saaledes Viuf og Gaarslev.

Paa Spørgsmaalet: Hvad har disse mærkelige Lysaabninger været brugte til? giver Kendere meget forskelligt Svar. — Uldall skriver: »Det tilfredsstillende mig ikke, naar det somme Steder fortælles, at Aabningerne i sin Tid blev brugt til grove Syndere, der ej turde betræde Kirken, derigennem skriftede deres Synd og modtage Absolution. Det synes mig derimod mest sandsynligt, at Aabningerne har været benyttet som Udkigshuller, for fra Koret at iagttage, hvad der foregik uden for Kirken, f. Eks. om et Ligfølge nærmede sig eller lignende, hvortil de sædvanlige Vinduer var for højtsiddende. Man tør vistnok ej heller afvise den Tanke ganske, at Aabningerne mulig kunne have været bestemte til Skydeskaar for Bueskytter, da Kirkerne med deres faa vel stængede Indgange, de tykke Mure og disses højt oppe anbragte smaa Vinduer som

¹⁾ F. Uldall: Om Vinduerne i de jyske Granitkirker i Aarbøger for Nord. Oldkyndighed og Hist. 1894. S. 289.

bekendt i Ufredstider tjente som faste Tilflugtssteder. Paafaldende er det, at Aabningerne næsten alle er anbragte paa samme Plads og i en af Kirkens saakaldte »døde Vinkler«, i hvilken Fjenderne var sikre imod Forsvarernes Pile og Spyd fra Langhusets Vinduer; — flere Omstændigheder tyder paa, at Aabningerne har været hyppigere, end de nu kunne paa-vises.«

Arkæologen og Præsten Jakob Helms¹⁾ giver en ganske anden Forklaring. Han skriver²⁾: »Imod foranstaaende Forklaringer ligger det nær at indvende, at hvis man, fordi Vinduet sad for højt oppe, vilde i Koret anbringe en anden og mere bekvemt siddende Udkigsaabning eller endog et Skydehul, kunde man dog sikkert umuligt have søgt at opnaa dette ved at anbringe disse saa lavt nede, at man nu — tværtimod maatte paa en meget generende Maade bukke sig dybt ned baade for at se og for at skyde ud af dem. — Og med Hensyn til de formentlige Formaal, hvad er der saa opnaaet ved at benytte den lavt siddende Aabning fremfor et højt siddende Vindue? — man fik derved en stærk begrænset Udsigtskreds i Stedet for den videre oppe fra Vinduerne. Ville vi naa frem til en mere fyldestgørende og rigtig Forklaring, synes det allerførst at gælde om at søge at faa Klarhed over, hvad Grunden kan være til, at paa alle de omtalte Kirker findes Aabningen omtrent paa et og samme Sted, nemlig forneden paa Korets sydlige Mur. Spørger vi derom, møder os da ogsaa straks det Svar, at netop paa dette Sted, nær ved Alterets sydlige Side — »Epistelsiden« — findes i saare mange gamle Kirker be-

¹⁾ Dansk Arkæolog og Præst (1824—1906), sidst i Skellerup-Ellinge i Fyn. Æresdoktor 1894. — ²⁾ Om et Par Egenheder ved nogle jyske Landsbykirkers Korbygning i Aarb. for Nord. Oldkynd. og Historie 1895, S. 218 f.

varet fra Middelalderen et saakaldet »Piscina«, d. e. en lille Vask eller Skyllekumme, hvori Præsten efter de gamle kirkelige Forskrifter skulde vaske sine Hænder før Messen og tillige skylle Fingrene efter dens Tilendebning, ligesom ogsaa Ministranten ¹⁾ derefter skulde afskyll Alterkalken. — Dette sidste gik dog af Brug fra det femtende Aarhundrede af, da det nu blev almindeligt, at Præsten selv drak Absolutionsvandet, og fra den Tid af synes ogsaa i det hele Brugen af Pisciner efterhaanden at være ophørt. — Vandet fra disse Pisciner synes ofte at være ledet ned i Grunden; men da dette let maatte erkendes at være uheldigt, blev det almindeligt Brug at lede det gennem en Rende, der blev lagt skraat ud igennem Muren ud paa den indviede Grund, der omgav Kirken. Der vil saa meget mindre være Grund til at tvivle om, at det jo er en saadan Ordning, der har foranlediget Anlæggelsen af de af Hr. Uldall fremdragne Aabninger lavt ned igennem de omtalte jyske Landsbykirkers sydlige Kormur, som Piscina ordnet paa den Maade ikke sjældent findes i Landsbykirker ikke blot i det sydlige Udland, men ogsaa i den gamle danske Provins Skaane ²⁾.

Der er imidlertid ingen Grund til at antage, at der i alle vore Landsbykirker har været Pisciner — ordnet paa den anførte Maade — men ved nøjere Undersøgelse og større Opmærksomhed — paa dette særlige Punkt — vil det imidlertid nok komme til at vise sig, at der endnu er Spor tilbage af flere virkelige Pisciner, end det for Tiden er bekendt. —

Kirkens Nedbrydning gik hurtigt for Haanden, og Pladsen var snart ryddet saa meget, at Grundudgrav-

¹⁾ Katolsk Messetjener, som assisterede Præsten. — ²⁾ Se C. G. Brunius: Skaanes Konsthistorie 1850, S. 549.

ningen og derefter Grundstøbning til den nye Kirke kunde paabegyndes den 24. Maj.

I Løbet af et Aar byggedes den nye Kirke efter Tegning af Arkitekt Bjerre i Fredericia; den er opført af røde Mursten i romansk Stil med Spir og med Skifertag. Den indviedes den 7. Maj 1899 af Biskop C. V. Gøtzsche.

Erritsø Sogn fik saaledes en ny — senere smukt dekoreret — Kirke med to nye klangskønne Klokker, med Orgel og Varmeapparat. I Korets Vinduer er indsat kønne Glasmalerier — forestillende Peder og Paulus — skænket Kirken af Kirkeudvalgets Formand P. Holt.

Alt er kønt og hyggeligt i den ny Kirke; men eet savner den: Minderne! — Genlyden af Slægternes Gang igennem henfarne Tider.

— — — — —

Dog, de nye Kirkeklokker tog en køn Skik i Arv efter de gamle, nemlig: Sjæleringningen.

Engang langt tilbage i Tiden brugtes denne Ringning med Kirkens Klokker, straks naar et Dødsfald var indtraadt, — vistnok — meget almindeligt; men nu bruges Sjæleringningen kun paa Samsø, ved Horsens, Randers og Mariager, i Ribeegnen og i Egnen ved Kolding og Fredericia¹⁾.

— — — — —

Taarne fuldmange sank i Grus,
Klokker end kime og kalde.

¹⁾ Emil Madsen: Jylland i det 16. Aarhundrede, S. 155.

DE GAMLE LANDSBYER.

En Opgave for Vejle Amts Aarbøger.

REDAKTIONEN af Vejle Amts Aarbøger har flere Gange tænkt paa Kort over de gamle Landsbyer, saaledes som disse saa ud i deres oprindelige Skikkelse, før Udskiftningen og Udflytningen spredte Gaardene ud over Markerne. Aarbøgerne har ogsaa bragt enkelte saadanne gamle Kort, f. Eks. i Bindet 1914 et Kort over Skærup og i nærværende Bind Side 122 et Kort over Vonsild, men hvis Opgaven skulde tages op for Alvor, maatte der arbejdes efter en fast Plan.

Der findes i Matrikulkontorets Arkiv i Landbrugsministeriet en stor Mængde gamle Kort, og Redaktionen af Aarbøgerne har da først skaffet sig en Fortegnelse over disse. Fortegnelsen omfatter ialt ca. 60 gamle Kort, i Tiden 1771—1821, altsaa langt ældre end de første *Matrikulskort*. Efter at Redaktionen har skaffet sig en Medarbejder, der kan kalkere Kortene, er det Meningen efterhaanden at reproducere disse her i Aarbøgerne.

Reproduktionen vil selvfølgelig kun omfatte *Byerne* og ikke medtage Markerne. Kortene vil fremtræde noget lignende som i Mejborgs Bog: Slesvigske Bøndergaarde. Dog vil Navnene paa Gaardenes Ejere blive medtaget, og hvor der kun staar Numre og ingen Ejernavne, vil disse saavidt muligt blive tilføjet efter andre Kilder.

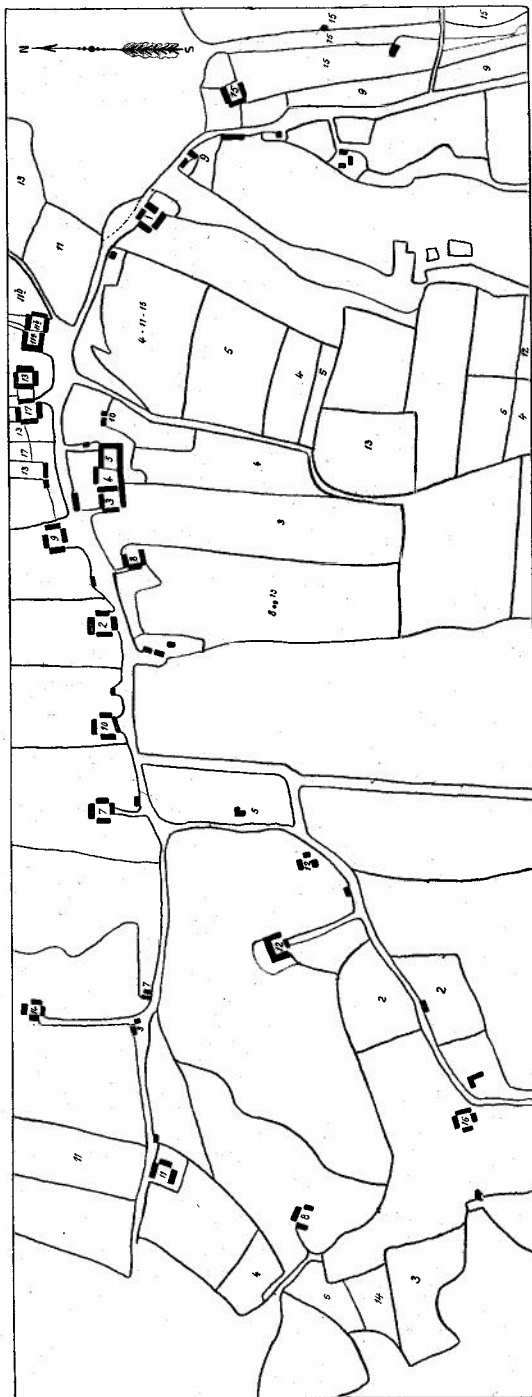
Kortene vil fremkomme, efterhaanden som Aarbøgerne har Plads og Udgifterne ved Tegning og Reproduktion tillader det. Naar Aarbøgerne engang har offentliggjort alle de gamle Kort her fra Amtet, der findes i Matrikulkontorets Arkiv, kommer Turen til de Kort, der opbevares omkring i Amtet. Det kunde synes mærkeligt at begynde med Kortene i Matrikulkontoret fremfor de privat opbevarede Kort, da disse sidste jo dog er mere udsat for Ødelæggelse, men gennemgaaende er de privat opbevarede Kort de samme, som Matrikulkontoret har, saa det er trods alt bedst at begynde dér, hvor Hovedmængden af Kortene er.

Det er en stor og kostbar Opgave, Aarbøgerne tager fat paa, men Redaktionen er forvissat om, at Landbostanden i Vejle Amt vil blive glad ved at se og eje de gamle Bykort.

Vi elsker jo dog vore Landsbyer og har den dybeste Interesse for dem i Fortid og Nutid. Og der findes ikke paalideligere Bidrag til vore Landsbyers Historie end de gamle Kort. Ikke blot Landsbyernes nuværende Beboere vil studere disse Kort med stor Interesse, men Ejerne af Udflyttergaardene vil se nøje efter, hvor deres Gaarde laa i Byen, før de flyttede ud. Redaktionen venter ogsaa, at mange Forhold, der tidligere var Beboerne uforklarlige, vil kunne belyses gennem Kortene. Og det er ikke utænkeligt, at Kortenes Offentliggørelse kan føre til en ny Høst af Minder. Redaktionen vil selvfølgelig være glad ved fra Befolkningens Side at høre noget herom.

— — —
Som en lille Begyndelse bringer Aarbøgerne denne Gang tre Landsbykort.

Kortet over *Trelde* (•Trelle•) er tegnet 1775 og indeholder næsten ingen Navne. Efter Avktionslisten over

Trelle By, Neibye Sogn

Nr. 8
9
10

Nr. 4
5
7

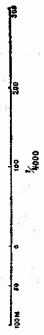
Nr. 14
15
16

Nr. 1
2
3 Børgen Petersen
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13 Børgen Hansen
14
15
16
17
18

Nr. 11 Jens Nielsen

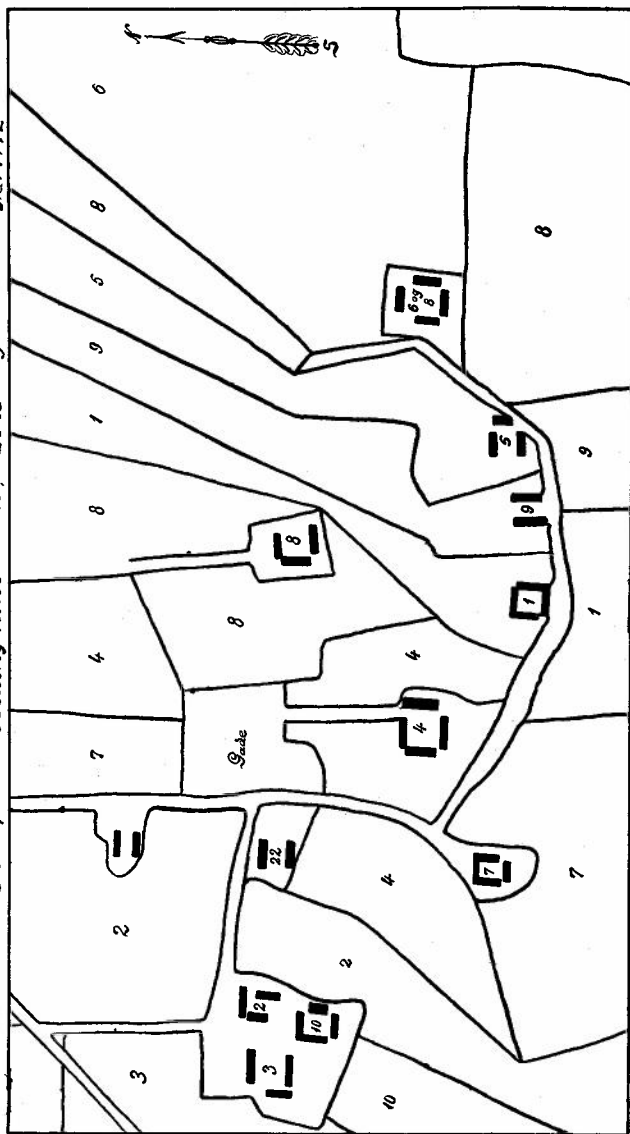
Nr. 12
13 Børgen Hansen

Nr. 17

Plan 1775

Böruyp udi Coldinghuus Amtet, Tawle Sogrn Par. 1772

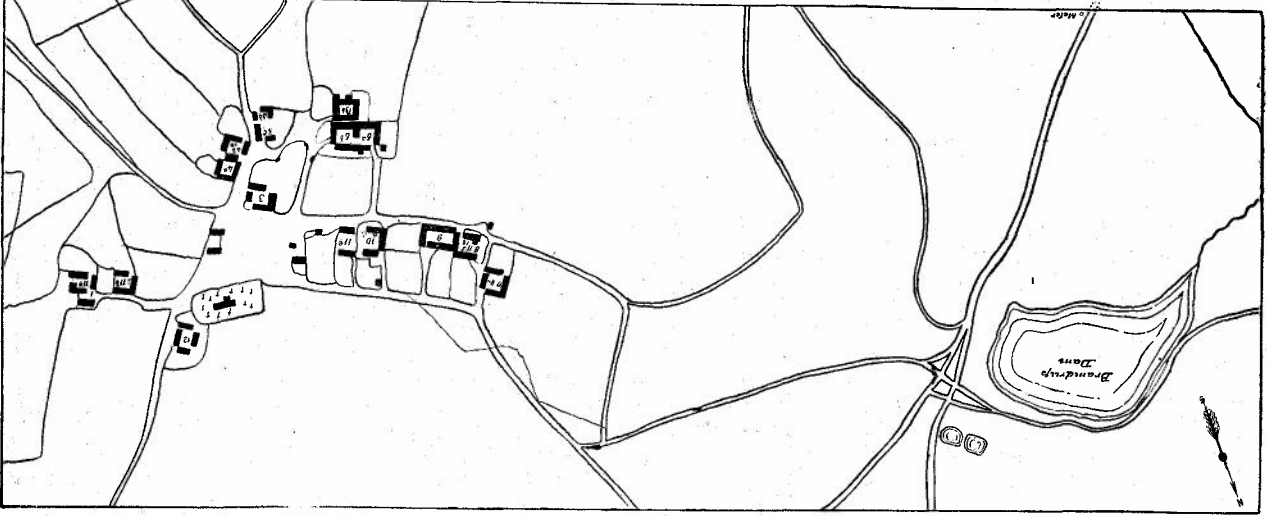

- 1 Sries
- 2 Sören Seelsen
- 3 Peder Skov
- 4 Lars Seelsen
- 5 Jens Sörensen
- 6 Anders Pedersen
- 7 Christen Mau
- 8 Lars Thusen
- 9 Hans Thamsen
- 10 Paul Christensen
- 16 Morten Christophersen
- 22 Sören Taaske

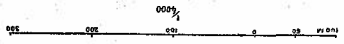

- nr. 1 og 11a Jørgen Jensen
- nr. 2-11b Mads Hansen Skov
- nr. 3 Martin Jensen
- nr. 4a Jens Sørensen
- nr. 5 og 5a Mads Hansen
- nr. 6a Hans Christensen
- nr. 6b Hans Hansen eller Jørgensen
- nr. 7 og 7a Lars Sørensen Jøst
- nr. 8 Hans Stephensen Juletid Kirke
- nr. 9a Hans Hansen
- nr. 9b Hans Hansen
- nr. 9c Hans Hansen
- nr. 10 Hans Hansen
- nr. 11 Hans Hansen
- nr. 12 Hans Hansen

- nr. 1 og 1a Jørgen Jensen
- nr. 2-11b Mads Hansen Skov
- nr. 3 Martin Jensen
- nr. 4a Jens Sørensen
- nr. 5 og 5a Mads Hansen
- nr. 6a Hans Christensen
- nr. 6b Hans Hansen eller Jørgensen
- nr. 7 og 7a Lars Sørensen Jøst
- nr. 8 Hans Stephensen Juletid Kirke
- nr. 9a Hans Hansen
- nr. 9b Hans Hansen
- nr. 9c Hans Hansen
- nr. 10 Hans Hansen
- nr. 11 Hans Hansen
- nr. 12 Hans Hansen

Brandrup By og Sogne
 Harffis

Koldinghus Jordegods 1765 optrykkes derfor Ejer-
navnene, der altsaa er 10 Aar ældre end Kortet. 1. Hans
Sørensen, 2. Hans Jørgensen, 3. Niels Nielsens Enke,
4. Søren Sørensen, 5. Niels Pedersen, 6. Povl Pagh,
7. Hans Jørgensen, 8. Bertel Madsen, 9. Niels Søren-
sen, 10. Jens Hansen, 11. Jep Hansen og Jens Nielsen,
12. Lauge Hansen, 13. Søren Hansen, 14. Niels Laur-
sen, 15. Jens Sørensen, 17. Søren Hansen, 16. Søren
Sørensen, Husmand.

Kortet over *Børup* fra 1772 behøver ingen nærmere
Forklaring.

Kortet over *Bramdrup* (1773) ved Kolding har ogsaa
Ejernes Navne. »Stejlen« er afsat udenfor Kortet, og
det er angivet, at 500 Meter af Vejen syd for Kortet
er betegnet ved Prikker. Dette »Stejlbjerg« (ikke at
forveksle med Stejlbjerg sønden for Kolding) nævnes
i gammel Tid mange Gange, saaledes allerede i Kong
Christian Is Privilegium for Kolding af 1452 (se Vejle
Amts Aarbøger 1906, Side 204 og 209). Paa det gamle
Kort ses »Dammen« endnu som eksisterende.

Flere Kort vil følge i næste Hæfte af Aarbogen.

P. Ellassen.

SMAASTYKKER.

En Vise om Ildebranden i Vejle 23. April 1786.

I min Afhandling om den store Ildebrand, første Hæfte af Aarbogen 1915, er nævnt det eneste trykte, større Minde om Branden, Provst Smiths »Hellige Taler, udgivne til Bedste for de ved Ildsvaaden den 23. April 1786 forarmede Veile-Indbyggere«. Jeg er senere bleven gjort opmærksom paa¹⁾, at der i det kongelige Bibliotek findes en lille Vise, 7 trykte Sider, i Oktav (Bibl. Danica II 708) om Branden.

Visen, der ganske er i Datidens Stil, lyder saaledes:

En sørgelig Nye Vise

om den

store Ildebrand i Jylland, i Kiøbstæden Weile

som opkom den 23 April 1786.

Hvorved en tredie Deel af Staden blev lagt i Aske og 236 Mennesker gjort hunsvilde med videre som Visen indeholder.

Mel. Dreeden din afvend Herre Gud.

Kiøbenhavn.

Trykt hos Peder Horrebøw, boende i
store Fiølstrede Nr. 204.

Ilden i Weile, opkom den 23 April om Eftermiddagen Kl. 1 og en halv af en Drengs Uforsigtighed, som afbrændte en Nøglebøsse ved en Glød, han holdte i en Tang, og neppe et Quarter efter at han havde gjort Skuddet, stod Huset, som løb langs med den Hauge, hvori han stød, i fuld Ild; den stærke Blæst adspredte Ilden i faa Øieblikke paa det tredie Huus fra det først antændte, hvor den her

¹⁾ Velv. Oplysning af Hr. Filialbestyrer P. Eliassen.

indquarterede Rytter-Eskadrons Magazin var, og greb om sig med saadan Hastighed, at, naattet Vedkommende vovede deres Liv for at faae Eskadronens Krudt udtaget, blev det dog antændt ved det overalt omspredte Træeverk, og udbredte Ilden med eet over det hele Qvarteer; der brændte da den hele Nørregade paa begge Sider fra Nørrebroe af, som paa Grundtegningen i Pontoppidans Atlas Tom. 5 Pag. 934. er betegnet No. 11. indtil Midtbroe Nr. 10, saavel Hovedbygninger som Udhuse, uden at mere blev frelst af den hele Gade, end et eneste Huus ved Nørrebroe, som dog leed Skade af Ilden, og et ved Midtbroe, hvis Udhuse dog afbrændte, som og Gadehusets Overdeel blev for det meste ødelagt. Den hastige Voldsomhed, med hvilken Ilden, udbredt med Krudtet og styrket ved Stormen greb om sig, bespændte saavel Husene som Gaden, og gjorde det paa de fleste Steder umueligt baade at slukke og redde, og mange, som i Nærheden af det Huus, hvor Ilden opkom, havde udflyttet hvad de kunde af deres Tøj paa den anden Side af Gaden, maatte om saa øieblikke see de brænde for deres øine, uden at de kunde frelse noget deraf. De fleste af denne Gades Beboere havde intet faaet reddet, nogle saa have bierget Liidet; men Tabet saavel for de afbrændte Familier, som for Byen, er saa meget større, som den Gades Beboere vare for det meste velhavende, deels og rige folk, der nu have mistet Alt. 32 Hovedbygninger med tilhørende Udhuse og Leievaaninger bleve et Offer for Ilden. 236 Menneffer store og smaae bleve huusvilde, forarmede, og mange blant disse ganffe bragte til Bettelstaven; og det kan i Sandhed siges, at ikkun 3 af disse Familier maaskee kan taale deres Tab, uden at føle dets følger med alt for kiendeligt Savn af det Nødtørftige deres øvrige Levetiid; men disse have dog ved Branden mistet næsten Alt, hvad de deri kunde miste. Et Menneffe blev opbrændt og nogle stærk beskadigede; 3 Heste og en Tyr omkom ligeledes.

Mel.: Vreden din afvend Herre Gud.

Vers 1.

Det onde spørger man nu alle Dage,
 Det Gode sees desværre at aftage.
 Som vi her seer af Weile Stads Indbygger:
 Der nu snart figger.

2.

En liden Gnist kan snart et Huus antænde,
 Og endnu meer, en heel Bye reent opbrænde.

Naar Ulykken vil buldre, rase, larme,
Gud sig forbarme.

3.

Naar Jlden først bespender Mandens Boelig,
Hvor nylig han var meget glad og roelig,
Og med en fart hans Velsærd bort vil flytte:
Gud ham Beskytte.

4.

Ja, Moderen, med spede Glut ved Bryste,
Her huusvild er, og veed sig ei at trøste.
Gud giv da Raad, til en bedrøvet Moder,
Med fine Poder.

5.

Og Manden, der sin Fattigdom befiger,
Der for hans Syn i Røg til Himlen stiger.
Bespue ham her, og tænk dig lidet efter,
Gud giv ham Kræfter.

6.

Et Barns Skud den Jld har forarsaget,
Som mange folk i Armod haver draget,
Da rige folk er bragt til Bettelstaven;
Maaskee, til Graven.

7.

Det meste udaf Staden er fortæret,
Hvor brave folk før har sig got ernæret,
En Mand blev brændt, og nogle er lemlæstet
Ja, næsten quæstet.

8.

To hundrede og flere er huusvilde,
Af Borgerne, der deres Tiid nu spillede:
Ved at beklage Tabet, som de følte,
Da Luen brølte.

9.

Et Magazin af Ilden og antændes,
 Hvor Krudt var giemt, som i en Hast opbrændtes,
 Det sprang omkring, thi det sig selv vil raade,
 Gud see i Naade.

10.

En Steenhob Weile Bye vi seer nu giemmer,
 Som Efterslægten meget sildig glemmer.
 Da Ild og Krudt den saadan har antastet,
 Og snart omkastet.

11.

Naar Tyvens Haand os levrer lidt tilbage
 Kan Ildens Magt snart alting fra os tage,
 Den kan fortære alt hvad den kan finde,
 Ja, Huusgesinde.

12.

Kom Landsmand hid, og let din Næstes Smerte,
 Grib i din Barm, og føel ret paa dit Hierte.
 Ræf ham din Haand, med det du kan undvære;
 Det sfee, o Herre.

Hvem Forfatteren er, vides ikke, men flere af Udtrykkene i den lille Beretning tyder stærkt paa, at det er Pastor Smith, der har skrevet baade Visen og Indledningen; saaledes Henvisningen til Grundtegningen i Pontoppidans »Danske Atlas«, der saa at sige bruger de samme Ord som Præsten, da han melder Geheimeraad Joh. v. Bülov Branden. — Ligeledes kan Slutningsverset, med den kraftige Opfordring til at hjælpe, tyde stærkt derpaa.

C. J.